

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

ISSN 2709-247X (Print)
ISSN 2709-2488 (Online)

MƏKTƏBƏQƏDƏR VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL
ELMİ-METODİK JURNAL

2022, №4/241

JOURNAL of PRESCHOOL
and PRIMARY EDUCATION

Jurnalın indekslənməsi/ Indexed by

Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyası

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

Directory of
Research Journal
DRJI Indexing

CYBERLENINKA

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

CiteFactor
Academic Scientific Journals

calaméo

 idealonline

 Scilit

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

MƏKTƏBƏQƏDƏR vƏ İBTİDAİ TƏHSİL

Elmi-metodik jurnal. 1970-ci ildən «Azərbaycan məktəbi» jurnalına əlavə kimi nəşr olunmağa başlayıb. Jurnal 2000-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin elmi-metodik nəşri kimi fəaliyyətini davam etdirir. ISSN 2709-247X (Print) ISSN 2709-2488 (Online)

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin 05 may 1997-ci il tarixli Nizamnaməsi ilə təsdiq edilmiş, Ədliyyə Nazirliyində «İbtidai məktəb və məktəb-qədər tərbiyə» adı ilə dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Qeydiyyat şəhadətnaməsi № 544. 2009-cu ildə jurnalın adı dəyişilərək «Məktəbqədər və ibtidai təhsil» adlandırılmışdır (AR Ədliyyə Nazirliyinin 11/648 №-li, 20.05.2009-cu il tarixli məktubu).

«Məktəbqədər və ibtidai təhsil» jurnalı məktəbqədər və ibtidai təhsil sahəsində elmi-nəzəri məqalələrin, müasir dövrün tələblərinə uyğun milli və xarici təcrübəni praktik və nəzəri baxımdan əks etdirən araşdırma materiallarının nəşrini həyata keçirir. Jurnalda təlimin məzmununu, tərbiyəçi və müəllimlərin, psixoloq və defektoloqların pədaqoji təcrübəsini ümumiləşdirən məqalələrə yer verilir. Müasir təlim texnologiyalarının, pədaqoji innovasiyaların təbliği, ailə-məktəb, müəllim-şagird, tərbiyəçiuşaq münasibətlərinin pədaqoji-psixoloji aspektlərini əks etdirən yazıların dərci jurnalda daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Məqalələr Azərbaycan, rus, ingilis və türk dillərində dərc olunur. Müəlliflərin şəxsi maraqlarını əks etdirən, elmi-metodiki nəticəsi olmayan məqalələr qəbul edilmir. Jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlər sırasındadır.

PRESCHOOL and PRIMARY EDUCATION

Scientific and methodological journal. It has been published since 1970 as a supplement to the «Azerbaijan Journal of Educational Studies». The journal has been operating as the scientific-methodical publication of the Ministry of Science and Education Republic of Azerbaijan since 2000. ISSN 2709-247X (Print) ISSN 2709-2488 (Online)

The journal «Preschool and primary education» publishes scientific and theoretical articles in the field of preschool and primary education, research materials reflecting national and international experience from a practical and theoretical point of view in accordance with the modern requirements. The journal also publishes articles summarizing the content of training, the pedagogical experience of educators, teachers, psychologists and disability specialists. Promotion of modern learning technologies, pedagogical innovations and articles that reflect pedagogical and psychological aspects of family-school, teacher-student, educator-child relationships are always in the focus of the journal. Articles are published in Azerbaijani, Russian, English and Turkish languages. Articles that reflect the conflict of interests and have no scientific methodological purpose are not accepted. The journal is among the recommended scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
“Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” jurnalı

Baş redaktor əvəzi
Böyükəğa Mikayılı

Redaksiya heyəti

Aqşin Əliyev (Pekin Xarici Dillər Universiteti)
Arif Əsədov (Bakı şəhəri, 291 nömrəli Ekologiya liseyi)
Xalidə Musayeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
İlqar Talıbov (S.C.Pişəvəri adına Humanitar Fənlər Təmayüllü Gimnaziya)
Kəklük Məmmədova ("Məktəbəqədər və ibtidai təhsil" jurnalı)
Laləzər Cəfərova (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Müseyyib İlyasov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Natalya Naumova (Rusiya Federasiyası Samara Humanitar Akademiyası)
Səidə Əhmədova (BŞTİ, Təlimə Dəstək Mərkəzi)
Tran Mai Uoc (Vyetnam Bank Universiteti)
Təranə Mirzəyeva (Göyçay şəhər, 3 nömrəli tam orta məktəb)
Ülviyyə Mikayılova (ADA Universiteti)
Vəfa Məmmədova (155 nömrəli tam orta məktəb)

Redaksiya şurası

Aydın Əhmədov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Akif Abbasov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Asəf Zamanov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Bibixanım İbadova (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Buket Akkoyunlu (Çankaya Universiteti, Türkiyə)
Doris Bühler-Niederberger (Wuppertal Universiteti, Almaniya)
Eve Eischmidt (Tallin Universiteti, Estoniya)
Elnur Nəsimov (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi)
Elvin Rüstəmov (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi)
Esmira Ağayeva (İlyas Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziya)
Ənvər Abbasov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Fərrux Rüstəmov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Hamlet İsaخانlı (Xəzər Universiteti, Azərbaycan)
Həqiqət Hacıyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
İradə Məlikova (74 nömrəli tam orta məktəb)
İlham Cavadov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Könül Pirverdiyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Nabat Rəfiyeva (316 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası)
Nargiza Jumanazarova (Jizzax Universiteti, Özbəkistan)
Pavel Luşin (Ukrayna Pedaqoji Elmlər Akademiyası)
Ramiz Əliyev (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Rüfət Əzizov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Regina Kunc (Berlin "Mozaika" gimnaziyası)
Şəhla Əliyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Vidadi Xəlilov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Vidadi Orucov (Lənkəran Dövlət Universiteti)
Vira Remajevskaya («Lewenia» Təhsil və Reabilitasiya Mərkəzi, Ukrayna)

Redaksiya

Kəklük Məmmədova, İlhamə Əsədova, Məhəbbət Əliyeva, Landa Cəfərova, Aytən Həsənova, Arzu Nuruzadə, Nərgiz Muradova, İradə Əsədova

Redaksiyanın ünvanı:

AZ 1118, Bakı şəhəri, Nəsimi küçəsi 37
Telefon: (+994) 50 344 96 76
E-mail: info@ppe-journal.edu.az

THE MINISTRY OF SCIENCE AND EDUCATION THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
Journal of Preschool and Primary Education

Editor-in-chief

Boyukagha Mikayilli

Editorial Board

Agshin Aliyev (Beijing Foreign Studies University)
Arif Asadov (Baku city, Ecological Lyceum No.291)
Khalida Musaeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Ilgar Talibov (Gymnasium of humanitarian disciplines named after S.C.Pishavari)
Keklik Mammadova (Journal of Preschool and Primary Education)
Lalazar Jafarova (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Museib Ilyasov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Natalya Naumova (Russian Federation Samara Humanitarian Academy)
Saida Akhmedova (Training Support Center of the Education Department of Baku)
Tran Mai Uoc (Banking University Vietnam)
Tarana Mirzeyeva (Goychay city, Secondary school No. 3)
Ulviya Mikayilova (ADA University)
Vafa Mammadova (Secondary school No. 155)

Editorial council

Aydin Ahmadov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Akif Abbasov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Asef Zamanov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Anvar Abbasov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Bibikhanim Ibadova (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Buket Akkoyunlu (Cankaya University, Turkey)
Doris Bühler-Niederberger (University of Wuppertal, Germany)
Eve Eisenschmidt (Tallinn University, Estonia)
Elnur Nasibov (Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan)
Elvin Rustamov (Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan)
Esmira Aghayeva (Elite Gymnasium named after I. Efendiyev)
Farrukh Rustamov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Hamlet Isakhanli (Khazar University, Azerbaijan)
Hagigat Hajiyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Irada Malikova (Secondary school No. 74)
Ilham Javadov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Konul Pirverdiyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Nabat Rafieva (Kindergarten-Nursing Home No. 316)
Nargiza Jumanazarova (Jizzakh University, Uzbekistan)
Pavel Lushin (Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine)
Regina Kunce (Berlin Mosaic Gymnasium)
Ramiz Aliyev (Azerbaijan State Pedagogical University)
Rufat Azizov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Shahla Aliyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Vidadi Khalilov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Vidadi Orujov (Lankaran State University)
Vira Remajevskaya (Education and Rehabilitation Center «Lewenia», Ukraine)

Editorial team

Keklik Mammadova, Ilhama Asadova, Mahabbat Aliyeva, Landa Jafarova, Aytan Hasanova, Arzu Nuruzade, Nargiz Muradova, Irada Asadova

Address:

37 Nasimi St., Baku, Azerbaijan 1118

Tel: (+994) 50 344 96 76

E-mail: info@ppe-journal.edu.az

Böyükəğa Mikayılı

Məktəbəqədər təhsil: dünya təcrübəsi – tarixi və müasir aspekt 9-35

Şərafət Baxışova

Məktəbəqədər təhsilin məzmununa yeni yanaşmalar 37-51

Təranə Sadıqova

Müasir dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafında
məşğələlərin rolu 53-63

Sevda Abbasova

Şagirdlərə nitq mədəniyyəti normalarının aşılınması 65-72

Arzu Süleymanova

İnklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarla iş təcrübəsindən 73-88

Almaz Əhmədova

Məktəbəqədər müəssisələrdə yeni təlim texnologiyalarından istifadə 81-91

Gülənə Şahmuradova

İbtidai sinif şagirdlərinin multikultural dəyərlər əsasında tərbiyə
olunmasında müəllimin rolu. 101-108

Uğurcan Togay., Bilgen Kerkez

İngilis dilinin tədrisi zamanı sinfin idarə olunmasında daxili və xarici
motivasiya mühitinin əhəmiyyəti 123-141

Günay Hüseynova

İbtidai siniflərdə şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissənin
formalaşdırılmasının imkan və yolları 143-154

Humay Cəbiyeva

İbtidai sinif şagirdlərində ailədə birgə fəaliyyət bacarıqlarının
formalaşdırılması 155-163

Boyukagha Mikayilli

Preschool education: world experience – historical and modern aspect 9-35

Sharafat Bakhishova

New approaches to the content of preschool education 37-51

Tarana Sadigova

The role of classes in social development of preschool children
in modern times 53-63

Sevda Abbasova

Formation of norms of speech culture students 65-72

Arzu Suleymanova

From working experience with children involved in
inclusive education 73-88

Almaz Ahmadova

New learning technologies in preschool institutions 89-99

Gulnara Shahmuradova

The role of the teacher in educating elementary school students
based on multicultural values 101-108

Ayshan Babayeva

The role of the educator-teacher's pedagogical competence in the
formation of humanistic feelings in children 109-121

Ugurcan Togay., Bilgen Kerkez

The importance of classroom management for young students in
english teaching in terms of intrinsic and extrinsic motivation 123-141

Gunay Huseynova

Opportunities and ways to form respect for national and moral
values in students in primary school 143-154

Humay Jabiyeva

Formalization of joint activity skills in family in primary
class students 155-163

**PRESCHOOL EDUCATION: WORLD EXPERIENCE –
HISTORICAL AND MODERN ASPECT**

Boyukagha Mikayilli

Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan,
editor-in-chief of “Preschool and primary education”

scientific-methodical journal

E-mail: tehsil.zaman@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8931-0459>

Annotation. The article examines the initial stages of the formation of the preschool education system, the factors affecting its development and spread to the world, as well as the methods, models, programs and approaches that play a role in the modern character of preschool education. The important aspects of the scientific-theoretical opinions, ideas, and conceptual views of pedagogues and psychologists, educational researchers, who significantly boosted the development of the field of pre-school education from a theoretical and practical point of view, are discussed. The preschool education systems of Great Britain, Japan and China, the factors underlying their modern development are investigated and analyzed in historical and contemporary aspects, as well as different and similar aspects are considered, and it is concluded that the conceptual approach to preschool education is the basis for the development of this field. It is noted that the countries with the most progressive education systems today are primarily those countries that have achieved the development of the preschool education system, which is considered the basic stage of education.

Keywords: Friedrich Froebel, Waldorf pedagogy, different models, early development period, “hansey” technology, “ikudzi” approach, Reggio-pedagogy.

To cite this article: Mikayilli B. (2022). Preschool education: world experience – historical and modern aspect. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 9-35.

Article history: received – 20.09.2022; accepted – 03.10.2022.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL: DÜNYA TƏCRÜBƏSİ – TARIXİ VƏ MÜASİR ASPEKT

Böyükağa Mikayılı

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi,
“Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” elmi-metodik jurnalının baş redaktor əvəzi

E-mail: tehsil.zaman@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8931-0459>

Annotasiya. Məqalədə məktəbəqədər təhsil sisteminin formalaşmasının ilkin mərhələləri, onun inkişafına və dünyaya yayılmasına təsir göstərən amillər, eləcə də məktəbəqədər təhsilin müasir səciyyə daşımada rol oynayan metodlar, modellər, proqramlar və yanaşmalar araşdırılır. Məktəbəqədər təhsilin nəzəri və təcrübi baxımdan inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təkan verən pedaqoq və psixoloqların, təhsil tədqiqatçılarının elmi-nəzəri ideyalarının, konseptual baxışlarının mühüm cəhətlərindən bəhs olunur. Böyük Britaniyanın, Yaponiyanın və Çin dövlətinin məktəbəqədər təhsil sistemləri, onların müasir inkişafının təməlinə dayanan amillər tarixi və müasir aspektdə araşdırılır, təhlil edilir, eləcə də fərqli və oxşar cəhətlərə nəzər yetirilir, məktəbəqədər təhsilə konseptual yanaşmanın bu sahənin inkişafı üçün əsas olduğu qənaətinə gəlinir. Qeyd edilir ki, bu gün ən mütərəqqi təhsil sistemlərinə malik olan ölkələr, ilk növbədə, təhsilin təməl mərhələsi hesab olunan məktəbəqədər təhsil sisteminin inkişafına nail olan ölkələrdir.

Açar sözlər: Fridrix Fröbel, Valdorf pedaqogikası, fərqli modellər, erkən inkişaf dövrü, “hansey” texnologiyası, “ikudzi” yanaşması, Reggio-pedagogika.

Məqaləyə istinad: Mikayılı B. (2022). Məktəbəqədər təhsil: dünya təcrübəsi – tarixi və müasir aspekt. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 4 (241), səh. 9-35.

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 20.09.2022; qəbul edilib – 03.10.2022.

Giriş / Introduction

Dünyanın müxtəlif ölkələrinin ümumtəhsil sistemləri kimi, məktəbəqədər təhsil sahəsi də spesifikliyi ilə fərqlənir. Araşdırmalar belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, heç bir ölkənin təlim-tərbiyə mühiti bir-birinə bənzəmir. Bu təbiidir. Millətlər, onların dilləri, adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri fərqli olduğu kimi, yaratdıqları təhsil sistemləri də bir-birinə oxşamır. Təhsil sistemləri ölkələrin tarixi, mədəni, milli-mənəvi dəyərləri, adət-ənənələri, elmi dünyagörüşü fonunda formalaşır. Bu dəyərlərə söykənməyən təhsil sistemlərinin uğur qazanması real görünür. Təhsil sistemləri də ölkələrin təbiəti kimidir. Afrikada yetişən bir meyvəni Avropada becərmək nə qədər çətindir, okeanda üzən balıqları kiçik göllərə alışıdırmaq nə qədər müşkül məsələdirsə, bir ölkənin təhsil mühitini də digər ölkələrə olduğu kimi gətirmək bir o qədər mürəkkəb prosesdir. Ölkələrin təhsil sistemlərinin öyrənilməsi araşdırmalara, elmi təhlillərə, müqayisələrə, elmin, təhsilin inkişaf tarixinin tədqiq olunmasına və s. əsasən mümkündür. İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil nailiyyətlərinin, yüz illərlə yaşı olan universitetlərin, təhsil sistemlərinin, eləcə də məktəbəqədər müəssisələrin, alimlərin yaratdıqları elmi konsepsiyaların zəngin təcrübəsinin öyrənilməsi bu gün bizim üçün vacibdir. Bu vacibliyi nəzərə alaraq, dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinin məktəbəqədər təhsil sahəsinin inkişaf tendensiyasını, bu inkişafa təsir edən amilləri araşdırmağı qərara aldığımız. Bu, həm də Azərbaycanda məktəbəqədər təhsillə bağlı yeni qanunun qəbul edilməsi, məktəbəqədər təhsil sahəsinin təcili idarəçilik sistemlərinin dəyişdirilməsi ilə bağlı meydana çıxan bir sıra suallara cavab vermək məqsədi daşıyır. Hesab edirik ki, tədqiqat işində qaldırılan problemlər, irəli sürülən mülahizələr, dünyanın inkişaf etmiş təhsil sistemləri ilə bağlı göstərilən nümunələr nəzəri və təcrübə baxımından ölkəmizin təhsil sistemi üçün əhəmiyyətlidir.

Əsas hissə / Main part

Hər bir sahənin öyrənilməsinin əsasında onun tarixinin tədqiq olunması dayanır. Müasir təhsilin inkişaf səviyyəsinin söykəndiyi tarixi aspekti təhlil etmədən onun haqqında fikir söyləmək çətindir. Təhsilin təməli hesab edilən məktəbəqədər təhsil də bu baxımdan istisna deyil. Odur ki, dünya ölkələrinin məktəbəqədər təhsil sistemlərini tədqiq edərkən, ilk növbədə, bu sahənin tarixinə, keçdiyi inkişaf yoluna, onun mərhələlərinə nəzər yetirmək vacibdir.

Məktəbəqədər təhsilin ilkin inkişaf mərhələsi. Fridrix Fröbel. Məktəbəqədər təhsil sisteminin əsasını görkəmli alman pedaqoqu və məktəbəqədər təhsil nəzəriyyəçisi Fridrix Fröbel (1782–1852) qoymuşdur. F.Fröbel ilk uşaq bağçasının yaradıcısıdır. F.Fröbelin yaratdığı uşaq bağçası konsepsiyasına qədər dün-

yanın ayrı-ayrı ölkələrində uşaq evləri fəaliyyət göstərirdi, lakin uşaq evlərindən fərqli olaraq, onun əsasını qoyduğu uşaq bağçaları uşaqların təhsili və tərbiyəsi ilə də məşğul olurdu. F.Fröbelə görə, uşaq bağçalarının əsas məqsədi uşağın təbii qabiliyyətlərinin inkişafına kömək etmək, onun hərtərəfli şəxsiyyət kimi inkişafının təməllərini yaratmaq idi. O, belə bir prinsip irəli sürürdü: uşaqlar çiçəklər kimi böyüyürlər (“uşaq bağçası” ifadəsi də buradan götürülüb) və tərbiyəçilərin vəzifəsi onlara qayğı göstərmək, onların hərtərəfli inkişafına töhfə verməkdir. Fröbel sistemində əsas diqqət uşağın fəaliyyətinə, onun öz fəaliyyətini stimullaşdırmaq və təşkil etmək ehtiyacına yönəldilir. Buna görə də məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində oyunun böyük tərbiyəvi və maarifləndirici əhəmiyyəti vurğulanır.

F. Fröbelin uşaq bağçalarında uşaqların təlimi problemi xüsusi didaktik materiallar olan oyunlar sistemində əsaslanır. O, İ. H. Pestalotsinin, Y. A. Komenskinin ideyalarına istinad edirdi. F. Fröbel öz didaktik materiallarını (“Fröbel hədiyyələri”) işləyib hazırlayır. Bu materiala rəngi, forması, ölçüsü və onlarla işləmə üsulu ilə fərqlənən əşyalar daxil edir: bütün rənglərdən olan trikotaj toplar; kublar və silindrlər; müxtəlif rəngli və ölçülü toplar; 8 kuba bölünmüş bir kub; yerləşdirmək üçün çubuqlar; toxuculuq və applikasiya üçün kağız zolaqlar və s.¹ Oyunları diqqətdə saxlayan bütün pedaqoji konsepsiyalarda oyunun yalnız fiziki deyil, mənəvi əhəmiyyəti də ön plana çəkilir, yəni oyunlar zamanı uşaq fiziki cəhətdən inkişaf etdiyi kimi, əqli, intellektual baxımdan da inkişaf edir və bu, məktəbəqədər təlimdə qazanılan ən böyük uğurdur. Oyunların mənəvi əhəmiyyətinə nail olmaq isə tərbiyəçi-müəllimdən böyük məharət tələb edir. Bu məharət tərbiyəçi-müəllimin yalnız intellektual, pedaqoji hazırlığı ilə deyil, həm də mənəvi xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Əgər qarşıya uşağın mənəvi tərbiyəsi məsələsi qoyulmuşdursa, o zaman tərbiyəçi-müəllimin də, valideynin də bu hazırlığa malik olması vacibdir. Bu, uşaq ağlayanda ağlamaq, güləndə gülmək, kədərləndə kədərlənmək, sevinəndə sevinmək deməkdir. F. Fröbelin uşaq bağçası konsepsiyasında verilən oyun texnologiyaları tərbiyəçi-müəllimin və uşağın mənəvi dünyasının vəhdətinin yarandığı tərbiyə metodudur. F. Fröbel texnologiyası rəngli toplar, kublar və kağızlar üzərində yaranan kövrək uşaq dünyasından zəngin mənəviyyətli insan dünyasına uzanan körpü rolunu oynayır. Bu körpüdən keçməyin yolları məhz uşaq dünyasına, zövqünə, qayğılarına, istəklərinə uyğun olan oyunların təşkilindən irəli gəlir. Uşaq oyunlarla elə əhatələnməlidir ki, bu oyunların “pəncərəsindən” dünyanın rəngarəng aləminə boylana bilsin, onun dünya haqqında təsəvvürləri formalaşsın. Əhatələndiyi oyunlar onun idrakına, təfəkkürünün inkişafına istiqamət versin.

F. Fröbelin yaratdığı sistemdə uşaqların bədii zövqünün inkişafı mühüm yer

¹ <https://www.psychologos.ru/articles/view/pedagogika-frebelya>

Böyükəğa Mikayılı. **Məktəbəqədər təhsil: dünya təcrübəsi – tarixi və müasir aspekt**

tutur: rəsm, modelləşdirmə, applikasiya, musiqi və şeir söyləmə, qiraət bacarıqlarına xüsusi önəm verilir. Hesab edilir ki, bu, fərdin inkişafı üçün mühüm amildir. Sistemin mühüm prinsipi hərəkətin və ya duyğuların, təəssüratların sözlərlə ifadəsidir. Sözlərlə yaradılmış əlaqə uşağın hərəkətlərini və duyğu təcrübəsini mənəvi, şüurlu edir. “Fröbelin hədiyyələri” ilə oyun prosesində tərbiyəçi-müəllim uşağa obyektı göstərir, onun fiziki xüsusiyyətlərini, onunla mümkün olan hərəkətləri vurğulayır və onun nümayişini xüsusi mətnlə (adətən, şeir və ya mahnı) müşayiət edir. Fröbel sistemi böyüklərin təlim-tərbiyədə fəal iştirakını nəzərdə tutur: “hədiyyələrlə” davranış nümunəsi, şeirlər və mahnılar – bütün bunlar pedaqoq tərəfindən irəli sürülür, lakin böyüklərin rəhbərliyi uşağa hörmət və onun maraqlarının nəzərə alınması üzərində qurulur².

F.Fröbelin məktəbəqədər pedaqoji konsepsiyasının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, irəli sürdüyü ideyaları xalqın folkloruna, millətin ruhuna, onun adət-ənənələrinə nəzərən yaradıb. Ona görə də bu konsepsiya əsrlərdir ki, yaşayır və zaman keçdikcə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. F.Fröbel hesab edirdi ki, xalqın folklorunu bilmədən onun uşaqları üçün milli xüsusiyyətlərə əsaslanan tədris mühiti yaratmaq mümkün deyil. Yalnız ənənələrə əsaslanaraq yeniliklər meydana gətirmək olar. F.Fröbelin fikrincə, tərbiyəçi-müəllimlər təlim prosesində oyundan pedaqoji vasitə kimi istifadə etməlidirlər, lakin bu, o zaman səmərəli nəticə verər ki, müəllimlər pedaqoji işin incəliklərinə bələd olmaqla yanaşı, uşağın xarakter xüsusiyyətlərini də dərinlən bilsinlər. Kor-koranə icra edilən oyunun səmərəsindən çox ziyarı ola bilər. F.Fröbel göstərirdi ki, oyun üçün xüsusi meydançalar olmalıdır ki, uşaqlar onun imkanlarından bəhrələnmə bilsinlər. Uşaq orqanizminin fiziki cəhətdən möhkəmlənməsində, onun mənəvi inkişafında oyunların rolu əvəzsizdir.

F.Fröbel xalq yaradıcılığının xalqın yaddaşında, onun həyatında əbədiyaşarlıq prinsipinə əsaslanaraq yaratdığı konsepsiyanın da əbədiliyinə inanırdı. Bu konsepsiya ona məhz məzmunundakı xəlqiliyə, mənəvi dəyərlərə əsaslandığı üçün inandırıcı, əhəmiyyətli və əbədiyaşar görünürdü. Xalq yaradıcılığı nə qədər həyatı, güzəran xarakterli olsa da, əslində, mükəmməl sistemə malikdir. Məhz bu sistemlilik xalq oyunlarına da sirayət edir. F.Fröbel düşünürdü ki, təlim-tərbiyə prosesinə gətirilən oyunlar uşaqların harmonik inkişafına sistemlilik qata, onun fiziki inkişafını, əqli potensialını istiqamətləndirə bilər. Oyun uşağın əqli inkişafını sürətləndirməyə, onu gələcək üçün ideyalar meydana qoymağa hazır vəziyyətə gətirir. Biz bu gün uşaqları oyuna cəlb etməklə, gələcək üçün ağıllı insan hazırlamağın təməllərini qoymuş oluruq .

F.Fröbel sistemi məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafına əsaslı təsir göstərərək, onun genişlənməsinə yol açdı. O, ilk uşaq bağçasını 1839-cu ildə, Blekenburqda

² <https://www.psychologos.ru/articles/view/pedagogika-frebelya>

təşkil etmişdi. O, yaratdığı məktəbəqədər təhsil ocağını “uşaq bağçası” adlandırmaqla, məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin yeni vəzifələrini, məzmun, metod və istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. Bu sistem uşaq tərbiyəsində yeni bir eranın başlanğıcı idi. Artıq uşaqların fiziki və mənəvi tərbiyəsi işində məqsədli mexanizmin yaradılması üçün meydanda ideya var idi.

F.Fröbel yaratdığı təhsil müəssisəsini “uşaq bağçası”, orada çalışan müəllimləri isə “bağbanlar” adlandırmaqla müəyyən bir məqsədə nail olmağa çalışırdı. O qeyd edirdi ki, uşağın təbiətlə ünsiyyət qurması onun tərbiyəsində mühüm şərt-dir. Ona görə də əsl bağça məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır. Uşaqlar çiçəklər kimidirlər, qayğıya ehtiyac duyurlar, onlara daim diqqət göstərilməli, onların ahəngdar inkişafı üçün müvafiq şərait yaradılmalıdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələri ailələri əvəz etmək üçün deyil, uşaqların tərbiyəsində və inkişafında analara kömək etmək üçündür. Analar uşaqlarla psixoloji cəhətdən necə davranmaq lazım olduğunu məktəbəqədər müəssisənin tərbiyəçi-müəllimlərindən öyrənə bilərlər. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin vəzifəsi azad, müstəqil, özünə inamlı insan yetişdirməkdir. F.Fröbel uşaq bağçasının uşaqların sevinc yeri olmasını istəyirdi³. Tərbiyəçilərin işinin əsas məqsədi uşaqların təbii qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək idi. Tərbiyə prosesində bu, mühüm amildir. Təlim-tərbiyə işi təhsil müəssisəsi ilə ailənin qarşılıqlı əməkdaşlığı şəraitində aparıldıqda, qarşıya çıxan fikir ayrılıqları eyni yanaşma ilə aradan qaldırıldıqda uşağın təlim-tərbiyəsində daha böyük uğurların əldə olunacağı qəçılmazdır. Məktəbəqədər müəssisə ailənin başladığı tərbiyə işini davam etdirdiyi kimi, ailə də məktəbəqədər müəssisənin tərbiyə işinə adekvat cavab verməlidir.

F.Fröbel hesab edirdi ki, uşaq bağçaları üçün tərbiyəçi-müəllimlər və dayələr xüsusi hazırlıq keçməlidirlər. Uşağa məhəbbəti, xoş xasiyyəti, mənəvi saflığı ilə seçilən qadınlar, pedaqoqlar Fröbelin yaratdığı kurslara qəbul edilirdilər. Artıq o dövrdə başa düşülürdü ki, azyaşlı uşaqları tərbiyə etmək və onların inkişafına nail olmaq üçün pedaqoqun xüsusi biliklərinə və xüsusi peşəkar bacarıqlarına ehtiyac var⁴. Müasir dövrdə də belədir. Məktəbəqədər sahə üzrə mütəxəssislərin yetişdirilməsi zaman-zaman təhsil sistemlərinin, dövlətin prioritet məqsədi olub. Bu gün Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil sistemi yenidən qurulur. Uzun illər bu sistemin AR Təhsil Nazirliyinin idarəetməsindən kənar qalması bir sıra problemlərin əmələ gəlməsinə, sistemin idarə olunmasında, kadrlarla təminat və s. məsələlərdə çatışmazlıqların yaranmasına səbəb olub. Bu gün Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil sahəsi üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasından tutmuş, məzmunun yenilənməsinə, kadrların təkmilləşdirilməsinə, işə qəbul məsələlərinə qədər yeniliklər

³ <https://infourok.ru/zarubezhniy-opit-doshkolnogo-obrazovaniya-3052331.html>

⁴ <https://ezonetwork.ru/az/fears-and-phobias/frebel-trudy-pedagogicheskaya-deyatelnost-i-teoriya-fridriha-frebelya.html>

Böyükəğa Mikayılı. **Məktəbəqədər təhsil: dünya təcrübəsi – tarixi və müasir aspekt**
tətbiq olunmaqdadır.

Göründüyü kimi, F.Fröbelin yaratdığı uşaq bağçası konsepsiyası uşağın hərtərəfli inkişafını nəzərdə tuturdu. Bu konsepsiyada bağçanın maddi-texniki bazasından tutmuş, müəllimlərin peşəkar hazırlığına, uşaq bağçası–valideyn əməkdaşlığına qədər bütün pedaqoji-psixoloji, sosial problemlər nəzərə alınır. Həmin problemlər müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələri üçün də aktualdır. Bütün bu məsələlər “Məktəbəqədər təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda (2017), “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda (2019) təsbit olunmuşdur. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil sahəsində aparılan islahatlar bu sahənin son illərdə inkişafı üçün təməl rolunu oynamaqdadır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyinin tabeliyinə verilməsi, adı çəkilən qurumda Məktəbəqədər Təhsil Agentliyinin yaradılması, eləcə də Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunda aparılan aktual elmi araşdırmalar bu sahənin gələcək inkişaf perspektivlərinin təmin olunması baxımından əhəmiyyətlidir.

Məktəbəqədər təhsilin inkişafına təkan verən amillər: fərqli modellər

Məktəbəqədər təhsil bir sıra görkəmli alimlərin – psixoloqların, pedaqoqların, defektoloqların elmi-nəzəri konsepsiyaları, ideyaları, yaratdıqları nümunəvi müəssisələr sayəsində zaman-zaman özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub, zamanın tələblərinə uyğun modellər yaranıb. Belə modellərdən biri də Valdorf modelidir. Valdorf modeli dünyanın bir sıra ölkələrinin məktəbəqədər təhsil sistemində tətbiq olunmaqdadır.

Valdorf pedaqogikası XX əsrin əvvəllərində inkişaf etməyə başlamışdır. İlk Valdorf məktəbinin əsası 1919-cu ildə qoyulmuşdur. Bu məktəb “Valdorf – Astoriya” firması tərəfindən maliyyələşirdi. Elə buna görə də məktəb “Valdorf məktəbi” adlandırılırdı. Valdorf məktəbinin yaradıcısı avstriyalı pedaqog Rudolf Şteynerdir. Valdorf məktəbinin əsas xüsusiyyəti uşaqların yaradıcı təxəyyülünün, mənəvi dünyasının formalaşdırılmasından ibarətdir. R.Şteyner dünyasını dəyişdikdən sonra Valdorf uşaq bağçaları dünyada yayılmağa başlayır və müasir dövrdə, məhz yaradıcı təxəyyülün inkişafına yönəldiyi üçün pedaqogikanın əsas istiqamətlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. R.Şteynerin fikrincə, pedaqogikanın əsas vəzifəsi uşağın qabiliyyət və meyillərinin əhatəli şəkildə aşkarlanmasına nail olmaq, uşağın varlığının bütün aspektlərinin – təfəkkür, hiss və iradənin ahəngdar şəkildə inkişafını nizamlamaqdır. Ona görə də Valdorf pedaqogikasında intellektin inkişafını uşağın incəsənətə, sənətkarlığa, müxtəlif əl işlərinə meyli ilə əlaqələndirirlər⁵. Yəni təxəyyülün inkişafı uşağın bacarıq və qabiliyyətləri ilə paralel surətdə aparıldıqda daha effektiv nəticə almaq mümkündür. Valdorf pedaqogikası uşağı həm psixoloji, həm intellektual, həm də bacarıqların inki-

⁵ <http://childpsy.ru/lib/articles/id/10449.php>.

şaf etdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən tapşırıqları həll etməyə hazırlayır. Məhz bu baxımdan dünyanın müxtəlif ölkələrində Valdorf məktəblərinin yaradılmasını zəruri hesab edirlər.

R.Şteyner Valdorf məktəbinin xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən yazırdı: “İnşanın öz davranış qaydalarını dərk etməsi öz azadlığını dərk etməsi deməkdir”⁵. R.Şteynerin bu fikri Valdorf pedaqogikasında uşağın azad inkişafı onun müstəqil fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin təmin olunması konsepsiyası ilə eyniyyət təşkil edir. R.Şteyner düşünürdü ki, uşaq yalnız azad mühitdə rahat bilik əldə edə bilər və bu mühit onun üçün məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq yaradılmalıdır. Əgər uşaq bir-birindən fərqli mühitlərdə böyüyərsə, bu, onun təxəyyülündə qeyri-müəyyənlik yaradar və onun şəxsiyyət kimi formalaşmasına mənfi təsir göstərə bilər. Valdorf pedaqogikası uşağı kənar, münasib olmayan xarici təsirlərdən qorumağı, dünyanı onun üçün təhlükəsiz bir aləm halına gətirməyi hədəfləyir. Valdorf məktəbinin mütəxəssisləri hesab edirlər ki, uşaq dünyaya tədricən adaptasiya olunmalıdır. Onun qarşısına birdən-birə yaşına müvafiq olmayan çətin terminlərlə çıxıb, onda çaşqınlıq yaratmaq, fikir və düşüncələrini qarışdırmaq olmaz. Təbiət onu mərhələ-mərhələ böyütdüyü kimi, biliklər də ona təbiətin qanunauyğunluqlarına müvafiq şəkildə ötürülməlidir. Uşağı öz təbii inkişafından kənara çıxarmaq, ona zehni və fiziki imkanlarından kənar tapşırıqlar vermək onun inkişafı üçün maneə yaratmaq deməkdir. Həyatının ilk illərində yaradılan bu maneələr uşağın psixikasını zədələyir, onun mənəvi dünyasında ziddiyyətlər yaradır. R.Şteyner məhz bu amilləri nəzərə alaraq, uşağın fikir və düşüncələrində qarışıqlıq yaradılmaması üçün onun inkişafında təbii qanunauyğunluqlardan istifadəni tövsiyə edir. Uşağın mənəvi dünyası, onun arzu və istəkləri Valdorf pedaqogikası üçün təməl prinsipidir.

Tədqiqatçılar Kəmalə Qəhrəmanova və Hüryal Kərəmova yazırlar: “Valdorf – ritmlər üzərində qurulmuş bir fəlsəfədir, hər şeyin bir ritmi və ahəngi var. Önəmli olan bu harmoniyanı düzgün müşahidə etməkdir. Harmoniya üçün isə, təbii ki, melodiylar və musiqilər xarakterikdir. Valdorf məktəblərində uşaqlar dərəcə, digərlərindən fərqli olaraq, səhər musiqi və rəqs ilə başlayırlar. Bu, onların zehni və fiziki oyanıqlığını, gün boyu daha aktiv hərəkət etmələrini, eyni zamanda, günə daha motivasiyalı başlamalarını təmin edir. Həmçinin uşaqlar mahnı oxuyaraq öz hissələrini daha rahat ifadə edə bilirlər. Ən önəmli məsələlərdən biri isə toxunma (daktil) duyğusuna çox diqqət yetirilməsidir. Uşaqlar əşyalara toxunaraq onları qavrayır, eyni zamanda özlərinin və ətrafdakıların sərhədlərini müəyyən edirlər. Buna görə də kiçik yaşlı uşaqların gün boyu hansı əşyalara toxunduğu, nələrə təmasda olduğu çox önəmlidir. Məktəb və bağçalarda plastik oyuncaqlardan istifadəyə qətiyyənl icazə verilmir. Bunun əvəzində tam təbii materiallardan – yun, pambıq, taxta parçalarından istifadə edilir. Zərərli maddələrlə

təmas fiziki sağlamlığa zərərli olduğu üçün Valdorf məktəbi yetirmələrinin digər uşaqlara nisbətən baş və mədə ağrılarından, həmçinin digər fiziki narahatlıqlardan daha az əziyyət çəkdiqləri aparılan tədqiqatlarla sübut olunmuşdur. Uşaqlar gün boyu masa arxasında oturmağa məcbur edilmir və onların sərbəst hərəkət etmələrinə xüsusi diqqət yetirilir. Onlar daim istədikləri kimi hərəkət edir, fərqli məşğuliyyətləri olur. Belə sərbəst hərəkətlər kiçik yaşlı uşaqların fiziki inkişafına müsbət təsir göstərir. Valdorf məktəblərində fərqli incəsənət sahələri ilə bağlı emalatxanalar var. Uşaqlar gün ərzində burada şəkillər çəkir, müxtəlif fiqurlar hazırlayırlar. Şəkil çəkərkən tünd boyalar əvəzinə daha az yağlı, təbii və yumşaq boyalardan istifadə edilir. Uşaqlar tərəfindən çəkilmiş rəsmlər onların psixikasının və inkişafının hər bir cəhətini özündə əks etdirdiyi üçün müəllimlərin xüsusi nəzərində olur. Hər bir işdə əsas məsələ nəticə yox, o işi yerinə yetirərkən ortaya çıxan həzz duyğusu və həvədir”⁶.

Qeyd olunduğu kimi, Valdorf pedaqogikasında diqqət çəkən məqamlardan biri də Valdorf oyuncaqlarıdır. Valdorf oyuncaqları dünyada ilk pedaqoji oyuncaqlar hesab edilir. Valdorf metodikasının qurucuları dünyada ilk dəfə olaraq belə oyuncaqlar yaratmışlar. Onlar bu oyuncaqları xüsusi uşaq bağçaları və məktəblərdə praktik məşğələlər üçün nəzərdə tutmuşdular. Bəzən bu oyuncaqları Valdorf məktəbinin yaradıcısı Rudolf Şteynerin adı ilə “Şteyner oyuncaqları” da adlandıırırlar. Bu oyuncaqların unikalığı nədən ibarətdir? Oyuncaqlar uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. “Təəssüflər olsun ki, bu gün məktəbəqədər təhsil müəssisələrində mənşəyi bilinməyən uşaq oyuncaqlarına çox rast gəlinir. Onların uşaqların fiziki, mənəvi sağlamlığına yetirdiyi ziyan kifayət qədərdir. Valdorf oyuncaqlarının uşağın mənəvi dünyasına, fiziki sağlamlığına təsirini nəzərə alaraq, onları “pedaqoji oyuncaqlar” adlandıranlar haqlıdırlar. Onlar hazırlanarkən Valdorf pedaqogikasının prinsiplərinə əsaslanaraq, uşaqların yaş xüsusiyyətlərini təməl olaraq qəbul edirlər. Hər bir oyuncağın görünüşü, hətta xüsusiyyətləri belə uşağın yaşına müvafiq olaraq dəyişir. Valdorf mütəxəssisləri hesab edirlər ki, uşağın yaşı artdıqca, oyuncaqların da xarici görkəmini mürəkkəbləşdirmək olar” [Mikayılı B., 2021].

Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı

Məktəbəqədər təhsil sahəsinə fərqli yanaşma göstərən ölkələrdən biri də Böyük Britaniyadır. Böyük Britaniyanın məktəbəqədər təhsil sisteminin fərqli xüsusiyyəti burada dövlət tərəfindən həyata keçirilən Erkən İnkişaf Dövrü Proqramının mövcud olmasıdır. Erkən yaş dövrü inkişaf mərhələsi proqramının əsasında uzun illik pedaqoji tədqiqatların nəticələri dayanır [Early Years Foundation Stage (EYFS)]. Proqramın hazırkı versiyasının əsası 2008-ci ildə qoyulmuşdur. Proq-

⁶ http://www.ejsr.org/files/axiv/Jurnal_Nomre_16_2021/5.pdf

ram çərçivəsində aparılan tədqiqatlar məktəbəqədər sahədə ehtiyac duyulan yenilikləri tətbiq etməyə yol açır. Bu proqramın bəzi xüsusiyyətlərinə nəzər salaraq. Ümumiyyətlə, Böyük Britaniyada məktəbəqədər təhsilin unikallığı ənənələrlə innovasiyaların vəhdəti prinsipinin qorunmasıdır. Erkən İnkişaf Dövrü Proqramında da bu prinsip dəstəklənir. Proqram hər bir uşaq üçün üç dəyişməz prinsip müəyyənləşdirib:

- hər bir uşaq özünün bütün davranışları ilə unikaldır;
- uşaq onu əhatə edən mühitə daim maraqlıdır;
- uşaq yalnız pozitiv qarşılıqlı münasibətlərdə güclü və özünə inamlı olur.

Uşağın fərdiliyi ona yanaşmada da fərdilik tələb edir ki, qeyd olunan proqram çərçivəsində bu məsələyə xüsusi önəm verilir. Uşaqların davranışlarının psixoloji əsasları onlara münasibətdə daim diqqətdə saxlanılan amillərdəndir.

Proqramın idarəediciləri belə hesab edirlər ki, uşaqların əqli, intellektual, fiziki inkişafı, onların biliklərə yiyələnməsi müxtəlif yollar və vasitələrlə aparılarsa da, hər bir uşağın özünəməxsus inkişaf sürəti olsa da, bütün uşaqların təməlinə uşaqların özlərinin, onların valideynlərinin bir-biri ilə, eləcə də övladları ilə, təربiyəçilər və müəllimlərlə pozitiv münasibətin, qarşılıqlı ehtiramın hökm sürdüyü mühit dayanır.

Böyük Britaniyada uşaqlar dünyaya gəldikdən sonra “Anadan olandan 3 aya qədər” (*Birth to Three Matters*) proqramına cəlb edirlər. Bu proqramı məktəbəqədər təhsil müəssisələri həyata keçirir. Həmin müəssisələr uşaqları 3 aydan sonra 5 yaşına qədər uşaq müəssisəsində təlim-təربiyə mühiti ilə əhatə edirlər.

Böyük Britaniyada məktəbəqədər təhsil müəssisələri (*OFSTED – Office for Standards in Education, Children’s Services and Skills – Təhsil sahəsində standartların idarə olunması*) xüsusi reyting qiymətləndirməsi ilə qiymətləndirilir. Bu reyting qiymətləndirməsi Böyük Britaniya Parlamenti tərəfindən 1992-ci il də qəbul edilib. Qiymətləndirmə olduqca sadədir və valideynlər xüsusən övladları üçün məktəbəqədər müəssisə seçərkən ona asanlıqla müraciət edə bilirlər. Böyük Britaniyada məktəbəqədər müəssisələr aşağıdakı kimi təsnifləndirilir:

- yüksək səviyyəli uşaq bağçaları (*Outstanding*);
- orta səviyyəli uşaq bağçaları (*Good*);
- təkmilləşdirilməsi tələb olunan uşaq bağçaları (*Requires Improvement*);
- tələblərə cavab verməyən uşaq bağçaları (*Inadequate*).

Ölkənin məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin hər birində Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı fəaliyyət göstərir. Bu proqram ölkədə 5 yaşınadək olan bütün uşaqları əhatə edir.

Uşaq bağçalarındakı Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı özündə nələri ehtiva edir?

Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı Böyük Britaniyanın körpə vətəndaşlarının fizi-

Böyükağa Mikayılı. **Məktəbəqədər təhsil: dünya təcrübəsi – tarixi və müasir aspekt**

ki, mənəvi inkişafına, rifahının yüksəldilməsinə yönəlib. Proqramın qarşıya qoyduğu bu vəzifə məktəbəqədər təhsil sahəsində prioritetlərin həyata keçirilməsinə imkan verir. O cümlədən:

– **dil və ünsiyyət** – uşaqlar dinləməyi və danışmağı öyrənir, dil mühiti ilə əhatələnir, onlarda özünü ifadə etmək bacarıqları inkişaf edir, müxtəlif vəziyyətlərdə ünsiyyət qurmağı öyrənərək özünəinam qazanırlar;

– **fiziki inkişaf** – uşaqlar hərəkətliyə və hərəkətlərin koordinasiyasına yiyələnir, fəaliyyət üçün müxtəlif imkanlar qazanır, idmanla müntəzəm məşğul olmağın əhəmiyyətini dərk edir, sağlam qida anlayışı ilə tanış olurlar;

– **şəxsi, emosional və sosial inkişaf** – uşaq düzgün davranış və emosiyaların idarə edilməsinin əsaslarına yiyələnir, özünə və ətrafdakılara pozitiv münasibət bəsləməyi, qarşılıqlı hörmətli münasibətlər qurmağı öyrənir, onun sosial bacarıqları ortaya çıxır;

– **riyazi biliklərlə tanışlıq** – uşaq ədədlər sırasını və ədədlərdən istifadəni başa düşür, ölçü vahidlərini mənimsəyir, onlarda hesablama (toplama, çıxma) və sadə məsələlərin həlli bacarıqları inkişaf edir, həndəsi fiqurları tanımaq bacarığı formalaşır;

– **oxu bacarıqları** – britaniyalı uşaqlar uşaq bağçasında oxu bacarıqlarına yiyələnir, yazmağa başlayır, oxu resurslarına necə daxil olmağı öyrənir, gələcəkdə təhsilə, elmə maraq üçün əsaslar yaranır;

– **dizayn və incəsənət** – uşaqlar musiqi, rəqs, rəsm, dizayn, rollu oyunlar və s. vasitəsi ilə öz hisslərini və düşüncələrini ifadə etmək imkanı əldə edirlər;

– **dünyanı dərk etmək** – öz yaşları səviyyəsində fiziki aləmi, ətraf mühiti müşahidə etmək, araşdırmaq, digər insanları öyrənmək, texnologiyalara maraq göstərmək bacarıqlarını əldə edirlər.

Proqrama əsasən, uşaqlar 5 yaşa çatdıqda onların bilik və bacarıq səviyyələri yoxlanılır. Uşaqların yuxarıda göstərilən yeddi istiqamət üzrə geriləmələri müəyyənləşdirilir və köməyə ehtiyacı olan azyaşlılarla müvafiq qaydada iş aparılır⁷.

Yeddi qayda erkən inkişaf dövrü üçün təməl prinsipləri hesab olunur. Uşaqlar bu proqramda iştirak etməklə fiziki və mənəvi cəhətdən inkişaf edir, onların dünyagörüşlərinin formalaşması prosesinin əsası qoyulur. Bu işin məhz uşaq bağçalarında sistemli şəkildə təşkil olunması, onun elmi əsaslarla idarə edilməsi, prosesin ailələrlə birlikdə qurulması uşağın tərbiyəsini sağlam təməllərə söykəndiyi anlamına gəlir. Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı uşaqlara dünyanı fiziki cəhətdən deyil, mənəvi cəhətdən dərk etməyə imkan yaradır. Uşaq anlayır ki, ağac yalnız kölgələnmək və meyvəsindən istifadə etmək üçün deyil. O, planetin sağlam yaşaması üçün bir vasitədir, təbiətə qulluq etmək, onu qorumaq insanın fiziki sağlamlığı ilə yanaşı, həm də onun mənəvi saflığına dəlalət edir. Uşaq öy-

⁷ <https://www.gov.uk/early-years-foundation-stage>

rənir ki, insanlara sevgi ilə yanaşmaq, yalnız qarşı tərəfə deyil, həm də özünə ehtiramdır. Bir sözlə – Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı uşaq yaşlarından sağlam özünü dərkə doğru aparən yol kimi dəyərləndirilə bilər.

Erkən İnkişaf Dövrü Proqramının xüsusiyyətləri və metodları

Göründüyü kimi, Erkən İnkişaf Dövrü Proqramının tapşırıqlar toplusu uşaqlara zəngin təəssüratlar bəxş edir. Müəllimlərdən tələb olunur ki, uşaqlara onların mənəvi dünyasını dərk edərək yanaşsınlar. Proqramın yaradıcıları F.Fröbelin konsepsiyasından çıxış edərək, uşağa ən yaxşı biliklərin və bacarıqların oyun vasitəsi ilə ötürülməsini təlim-tərbiyə prosesinin əsası kimi qəbul edirlər. Ona görə də ölkənin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində heç bir halda məşğələlər keçirilmir. Öyrənmə və inkişaf məşğələləri ancaq oyun formasında tətbiq olunur. Erkən inkişaf nəzəriyyəsi ilə bağlı novator fikirlərin müəllifi Masaru İbuka özünün yapon pedaqogikasında inqilab edən “Bağçada artıq gec olacaq” kitabında yazırdı: “Mənim nöqteyi-nəzərimcə, erkən inkişafın əsas məqsədi – zavallı uşaqların peyda olmasının qarşısını almaqdır. Uşağa yaxşı musiqi dinlətdirib, sonra da skripkada ifa etməyi ona görə öyrətmirlər ki, ondan hökmən görkəmli musiqiçi yetişsin. Xarici dili ona görə öyrətmirlər ki, dahi linqvist tərbiyə edilsin, hətta ona görə yox ki, uşaq “yaxşı” uşaq bağçasına və ya ibtidai məktəbə hazırlaşdırılsın. Başlıcası – uşaqda hüdudsuz potensial imkanları inkişaf etdirməkdir, bu isə onun həm həyatını fərəhləndirər, həm də dünyanı daha çox sevincə qərq edər” [Masaru İbuka, 2019]

Proqramın digər mühüm xüsusiyyəti təhsil proqramının tematik təqdimatı və mövzuların hər həftə dəyişdirilməsidir. Müəllimlər bununla maksimum marağın təmin olunması və uşaqların getdikcə həvəsdən düşmələrinin qarşısını alacaqlarını düşünürlər. Öyrənmə prosesi əyləncəli və xoşbəxtlik duyğuları aşılaraq, şən mühitdə keçir. Yaradıcı mühit bilikləri müxtəlif bacarıqların inkişafı ilə birləşdirməyə imkan verir, məsələn, uşaqlar Afrikada yaşayan heyvanları öyrənir, eyni zamanda, şəkildəki zürafələri sayırlar.

Proqramın diqqəti çəkən məqamlarından biri də uşaqların qidalanması ilə bağlıdır. Həftə ərzində uşaqlara müxtəlif xalqların mətbəxlərindən yeməklər təqdim edilir. Menyuya müxtəlif meyvələr də daxil edilir. Valideynlərin istəyinə müvafiq olaraq, vegetarian, yaxud ət yeməkləri də təqdim oluna bilər. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu da özlüyündə dünyanı tanımaq üçün uşaqlara verilən bir fürsətdir.

Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı uşaqlara özlərini tanımağa, insani dəyərləri anlamağa imkan verən bir sistemdir və onun uğur qazanmasının təməlində də məhz bu amil dayanır⁸.

⁸ <https://www.gov.uk/early-years-foundation-stage>

Yaponiyada məktəbəqədər təhsil sisteminin əsas xüsusiyyətləri

Yaponiyada məktəbəqədər təhsil sisteminin müasir konsepsiyasının əsasında fərdin erkən sosiallaşması nəzəriyyəsi, davranış nümunələrinin erkən yaşlarda tətbiqi ideyası dayanır. Ölkənin məktəbəqədər təhsil sahəsi üzrə mütəxəssisləri hesab edirlər ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində şəxsiyyətin formalaşması istiqamətləri bütünlüklə yapon mədəniyyətinin, təhsilinin təməllərinin formalaşmasına xidmət edir. Yapon mütəxəssisləri uşaqların erkən inkişafının tərəfdarı kimi çıxış edən ilk mütəxəssislərdəndir. Masaru İbukanın “Bağçada artıq gec olacaq” kitabı məktəbəqədər təhsil sahəsində bir sıra mühüm elmi, metodik, pedaqoji-psixoloji suallara aydınlıq gətirdi. Bu kitabı Yaponiyanın elmi-pedaqoji ictimaiyyətinin məktəbəqədər təhsilə konseptual yanaşması hesab etmək olar. Kitabda vurğulanır ki, həyatının ilk üç ilində uşağın şəxsiyyətinin əsası qoyulur. Kiçik yaşlı uşaqlar hər şeyi daha sürətlə öyrənirlər və valideynlərin vəzifəsi uşağın öz bacarıqlarını tam şəkildə həyata keçirə bilməsi üçün şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Yapon mütəxəssisləri tərbiyədə mühüm olan aşağıdakı amilləri nəzərə almağı tövsiyə edirlər:

- uşağın marağını təmin etməklə yanaşı, onun idrakını inkişaf etdirmək;
- uşaqda xarakter tərbiyə etmək;
- uşaqda yaradıcılığın və müxtəlif bacarıqların inkişafına kömək etmək.

Bütün bunlar məktəbəqədər təhsil işçilərinin qarşısında dahi yetişdirmək yox, sağlam idraka, gümrah bədənə, ağıl və ünsiyyət bacarıqlarına malik şəxsiyyət yetişdirmək tələbi qoyur. Bu, Yaponiya təhsil sisteminin, ümumiyyətlə, şagirdin təhsil aldığı bütün dövrlər üçün irəli sürülən tələbdir. Yaponiya cəmiyyətində xarakterin tərbiyə olunması məsələsi xüsusilə diqqətdə saxlanılır. Özündə inam, iradə, etibarlılıq və s. kimi xüsusiyyətləri cəmləşdirən xarakter cəmiyyət üçün faydalı işlər görə bilər. Odur ki, məhz xarakter tərbiyəsini yaponlar mənəvi tərbiyənin əsas komponenti kimi qeyd edirlər.

Yaponiyanın məktəbəqədər təhsil sisteminin əsasında dayanan ən mühüm amil uşaqların təbii inkişafına şərait yaratmaqdır. Təbii yanaşma yolu ilə tərbiyə Yaponiyada məktəbəqədər təhsilin əsasını təşkil edir və bu yanaşma məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan, tərbiyə işi ilə məşğul olan bütün işçilərdən valideynlərə qədər – hər kəsin riayət etməli olduğu yanaşmadır. “Uşaq bağçasında tərbiyəçinin işlətməli olduğu sözlərlə yanaşı, işlətməli olmadığı sözlər də var və bu sözləri, qaydalara müvafiq olaraq, heç bir tərbiyəçi işlətmir: “İndi bunu belə edəcəyik”, “Bunu belə edin”, “Məndən sonra təkrar edin” və s. Fikrimcə, uşaqların fikrini müstəqil gördükləri işlərdən yayındırdığı, onları fəaliyyət zamanı təbii yanaşmadan uzaqlaşdırdığı üçün həmin cümlələrin işlədilməsi tövsiyə olunmur. İstənilən kənar bir söz, yad müdaxilə uşağı işindən, fikrindən ayırır, onun düşüncələrini yenidən gördüyü işə yönəltmək üçün zaman tələb olunur. Bu-

nunla yanaşı, uşaq kənar müdaxilənin təsiri altında gördüyü işi tamamilə kənara ata bilər, həvəsdən düşər və marağı zəifləyər. Yaponiya təhsil sistemində uşağın tərbiyəsinə təbii yanaşma onun düşüncələrini dolğunlaşdırır. Təbiətin zənginliyi uşağın fikirlərində əks olunmağa, həyat yeknəsəqlikdən çıxıb, min bir rəngdə təzahür etməyə başlayır. Təbiiliyin oyatdığı maraq uşağı bu mühitdə yeni biliklər əldə etməyə ruhlandırır.

Yapon mütəxəssisləri hesab edirlər ki, uşaqlara, həqiqətən də dolğun bir uşaq-lıq həyatı yaşamaq üçün imkan vermək lazımdır. Şərait yaratmaq lazımdır ki, üç yaşlı uşaqlar beşyaşlıların nəhəng sabun köpüyü şişirtmələrinə heyranlıqla baxsınlar. Üçyaşlılar cəhd etsələr də, bu, onlarda alınmayacaq. Bəziləri ağlamağa başlayacaqlar, lakin onlardan hansısa biri üfürüb kiçik sabun köpüyü yaratmağı bacaracaq. Bu zaman göz yaşları qazanılmış uğurun sevinci ilə əvəz olunacaq. Bu, böyüklərin ciddi qəbul etməli olduqları üçyaşlılar üçün real həyatdır.

Tərbiyəçi uşaqları Yaponiyanın ənənəvi mədəniyyəti ilə də tanış edir. Şübhə yoxdur ki, bu proses də təbii yollarla baş verir. Təbii yanaşma burada da tərbiyə-çinin əsas “silahı” olur.

Yaponiyanın məktəbəqədər təhsil sistemində uşaqlara yanaşma ilə ailələrdə uşaqlara yanaşma arasında ənənəvi paralellər mövcuddur. Bu paralellər uşaqların tərbiyəsində vahid yanaşmanın nizamlanmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Ümumiyyətlə, yaponiyalı valideynlərin öz övladlarına münasibəti onların böyük ehtiram bəslədikləri əcdadlarının zəngin ənənələrinə əsaslanır. Ənənəvi yapon tərbiyəsi əcdadlardan miras qalmış bir çox qayda, metod və prinsiplərdən ibarətdir. Əgər əsas prinsiplərə diqqət yetirsək, onların uşağa olan sonsuz sevgidən, başqa-larının maraqlarına hörmətlə yanaşmaqdan, səbr və sakitlikdən, şəxsi nümunədən, fərdiyyətçiliyə deyil, kollektivçiliyə üstünlük verilməsindən ibarət olduğunu görərik. Yaponiyada bu ailə tərbiyəsi prinsiplərinin təməli hələ XVII əsrdə qoyulmuşdur. Yaponiyada pedaqoji fikrin yaradıcıları Todzyu Nakai (1608 –1648) və Eki-ken Kaibara (1630 –1714) bu prinsiplərin yaradılmasına öz töhfələrini vermişlər. Yüz illər boyunca Yaponiya cəmiyyəti məhz bu prinsipə sadıq qalmışdır: “Uşaq tədrisən böyüməlidir. Hər yaş dövrünün öz tələbləri olmalıdır. Uşaqların davranış-larında məhdudiyyətlər təcridlə tətbiq olunmalıdır”⁹. Ümumiyyətlə, yapon təhsil sistemi uşağı ruhən təbiətə yaxınlaşdırır, ona təbiətin bir hissəsi olduğunu aşılıyır. Təsadüfi deyil ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqlara verilən tapşırıqlar da mövsümi xarakter daşıyır. Yapon mütəxəssislərinin bu yanaşmasından belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, verilən tapşırıqların xarakteri uşağın ruhi-mənəvi aləmini təbiətə yaxınlaşdırır, onu təbiətlə həmahəng düşünməyə hazırlayır. Uşaq nə yaradacaqsa, təbiətə istinad edərək yaradacaq və bunu təbiətin ona bəxş etdiyi enerji və ruh yüksəkliyi hesabına əldə edəcək.

⁹ <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30716>

Xirosima prefekturasının Hiqaşi uşaq bağçasında uşaqların tərbiyəsi proqramının nümunəsində Yaponiyanın məktəbəqədər təhsil müəssisələrində ilin dörd fəslinə uyğun qurulan iş prosesi ilə tanış olaq. Uşaqlar üçün dərslərin və oyunların məzmununun mövsümi xarakter daşması maraqlıdır. Yaponiyanın təbiəti, iqlim şəraiti bağçaların fəaliyyətinin bu istiqamətdə təşkil olunması üçün mühüm əsaslar yaradır.

Yay fəslı

- Təbii materiallar – qum, torpaq, su, gil və s. ilə oyunlar uşaqların əqli və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəlib.
- Rəngləmə oyunları rəng qavrayışının və yaradıcı təxəyyülün inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.
- Abadlıq oyunlarında (güllərin, tərəvəzlərin, meyvə ağaclarının əkilməsi və onlara qulluq) müşahidə bacarıqlarını, fəaliyyətin nəticələrini proqnozlaşdırmaq və onu sərf olunan səylərlə əlaqələndirmək bacarıqlarını inkişaf etdirmək nəzərdə tutulur.
- Materialların dizaynı və emalı üçün oyunlarda (ağacdən istifadə etmək tövsiyə olunur) yaradıcılıq potensialının inkişafını, əmək bacarıqları və həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmək planlaşdırılır.

Payız fəslı

- Bayram tədbirlərində (ərazinin şarlarla bəzədilməsi) “ruhun həyəcanını” tərbiyə etməyə yönəlmiş oyunlar təşkil olunur.
- İdman oyunları uşaqlarda fiziki tərbiyə mədəniyyətinin formalaşdırılmasına, nəticə əldə etmək istəyinin tərbiyə olunmasına xidmət edir.
- Yaradıcı oyunlar (müxtəlif təbii materialların köməyi ilə ətraf aləmi təsvir etmək) uşaqların ətraf aləmlə tanışlığına, onlarda doğma təbiətə sevgi hissinin formalaşdırılmasına xidmət edir.
- Musiqi məşğələləri (oxumaq, sadə musiqi alətlərində ifa etmək, rəqs etmək) uşaqların estetik zövqünün formalaşdırılmasına yönəlib.

Qış fəslı

- Yeni il bayramı (Yeni il üçün düyü tortu hazırlamaq, çərpələng uçurtmaq) uşaqlarda adət-ənənələr haqqında bilik və bacarıqlar, vətənə sevgi hissi formalaşdırır.
- Rəsm çəkmək (uşağı təəccübləndirən və təsirləndirən hadisələri, əşyaları təsvir etmək) uşaqlarda milli adət-ənənələrə, ətraf aləmə diqqətli münasibət və onları qorumaq istəyi formalaşdırır.
- Heyvanlara və bitkilərə qulluq (kiçik ev heyvanları, quşlar və balıqlar) heyvanların həyatını müşahidə etmək bacarığını, canlı aləmə qayğı göstərməyin yaxşı vərdiş olduğunu aşılıyır.
- Qar adamı düzəltmək, qardan ev tikmək və s. bu kimi oyunlar uşaqlarla

ünsiyyət qurmağı və ünsiyyət qurarkən kollektiv fəaliyyət qaydalarına riayət etməyi öyrədir.

Yaz fəslı

- Ekskursiyalar (dağlarda, çöllərdə, çaylarda və dənizdə) təbiətin oyanışını təbiətin qoynunda müşahidə etmək, vətənə məhəbbət, müşahidəçilik, ixtiracılıq və özünü ifadə etmək istəyi formalaşdırır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tədris prosesinin təbiətə müvafiqlik prinsipi əsasında həyata keçirilməsi, tövsiyə olunan oyunların məzmunundan da göründüyü kimi, yalnız “kokoro”nun (“kokoro” – Yaponiyanın mənəvi mədəniyyəti deməkdir. – B.M.) tərbiyəsi deyil, həm də fiziki inkişafın yaxşılaşdırılmasına, uşağın sağlamlığının qorunmasına yönəlib. Yaponiyada uşaqların sağlamlığının qorunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Hər bir tədris müəssisəsində tibb işçilərindən ibarət bütöv bir komanda – həkim, tibb bacısı, diş həkimi, əcaçı, sağlamlıq kuratoru fəaliyyət göstərir. Məktəbəqədər təhsil sahəsi üzrə pedaqoqlar hesab edirlər ki, onların vəzifəsi dayəlik etmək deyil, uşaqları məktəbə fiziki və mənəvi cəhətdən güclü, iradəli və səbrli hazırlamaqdan ibarətdir. Əgər uşaq sağlamdırsa, məktəbdə ona elm öyrətmək çətin olmayacaq. Onun sağlamlığında problemlər varsa, məktəb ona çətin ki, kömək edə bilsin¹⁰. Təlim prosesinin mövsümün xarakterinə uyğun olaraq nizamlanması uşağın mənəvi hazırlığında da önəmli rola malikdir. Bu zaman uşaqlar hansı işin nə zaman icra olunması və onun mahiyyəti haqqında məlumatlı olurlar. Bununla yanaşı, uşaqlarda səbr və təmkin hissi formalaşır. Onlar təbii olaraq anlayırlar ki, bir fəaliyyəti həyata keçirmək üçün onun zamanı yetişməlidir. Tələsməklə uğur əldə etmək olmaz .

Yaponiyanın məktəbəqədər təhsil müəssisələrində həyata keçirilən pedaqoji iş Avropa və Amerikanın məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin təcrübəsindən fərqlənir. Yapon uşaq bağçalarının əsas vəzifəsi təhsil vermək deyil, tərbiyə etməkdir, uşağa özünü kollektivdə aparmağı öyrətməkdir. “Hər bir insan həyatının müxtəlif mərhələlərində qruplarda, kollektivlərdə işləmək məcburiyyətindədir. Bu, həyatın qanunudur. Odur ki, bu bacarıqlar uşaqların gələcək həyatında onlara lazım olacaq [Timofeeva T., 2005]. Yaponiyanın uşaq bağçalarında tərbiyəçi-müəllimlər tərəfindən təşkil edilən hər bir məşğələnin aydın məqsədi var: idman – diqqət hərəkət koordinasiyasının inkişafına yönəldilir; musiqi – ritmin inkişafı, səs yaddaşı və sayma bacarıqlarının inkişafı üçündür; hekayə və nağıllar – söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi və nitqin inkişafına xidmət edir.

Uşaqlarda bir-birinə ehtiram hissini inkişaf edirmək üçün təlim prosesində xor ifadəliliyinə xüsusi önəm verilir. Yaponların fikrincə, xor oxunduğu zaman solisti ayırmaq qeyri-pedaqoji yanaşmadır. Xor ifadəliliği birlik, vəhdət hissini formalaşmasına təkan verir.

¹⁰ <https://www.maam.ru/detskijsad/-doshkolnoe-obrazovanie-v-japoni.html>

Musiqi məşğələsindən sonra növbə idman oyunlarına gəlir. Maraqlı burasıdır ki, tərbiyəçilər də, yaşlarından asılı olmayaraq, oyunlara uşaqlarla birlikdə qoşulurlar. Dekorativ tətbiqi sənətə – rəsm, applikasiya, oriqami (*oriqami* – kağızdan hazırlanmış fiqurlar – **red.**), oyatiroya (*oyatiro* – barmaqlarla nazik simdən toxunma naxışlar – **red.**) xüsusi diqqət yetirilir. Bu məşğələlər heroqliflərin yazılması üçün zəruri olan incə motor bacarıqlarını inkişaf etdirir¹¹. Buradan da görünür ki, yapon uşaq bağçalarında intellektin inkişafı uşağın mənəvi tərbiyəsindən kənar tutulmur. İstənilən bir məşğələnin təməlində onun uşağın ruhi-mənəvi aləminin formalaşmasına təsiri dayanır. Əgər bu təsir yoxdursa, həmin məşğələ öz qüvvəsini itirir və istifadə olunmur.

“Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində fiziki aktivlik – topla oyun, qaçış, rəqs və s. mühüm yer tutur. Tədris prosesi uşaqların istəkləri əsasında yaradılır” [Veraksa A.N., 2007]. Yapon mütəxəssisləri fiziki sağlamlığı intellektual və mənəvi inkişafda əsas hesab etdikləri üçün bu amilə xüsusi diqqət yetirirlər. Fiziki aktivlik əhvali-ruhiyyəni yüksəldir, uşağın zehni fəaliyyətini gücləndirir. Beləliklə, uşaq daim pozitiv əhvali-ruhiyyədə olduğu üçün onun öyrənmək marağında təmin olunur. Bu amili nəzərə alan tərbiyəçilər təxminən ayda bir dəfə uşaqları gəzintiyə çıxarırlar. Gəzinti məkanları dağətəyi yerlər, zoopark, botanika bağı ola bilər. Belə gəzintilər zamanı uşaqlar yeni biliklər əldə edir, dözümlü olmağı öyrənir, eləcə də təbiətlə daha yaxından tanış olur, ətraf mühit, rənglər, atmosfer, quşlar, balıqlar, bitkilər, ağaclar haqqında ətraflı məlumatlar əldə edirlər. Müəllim təbiətin təbii imkanlarından istifadə etməklə öyrədəndə daha uğurlu nəticələrə nail olur. Real müşahidə bilik və təcrübənin əsas mənbəyinə çevrilir.

Tokionun uşaq bağçalarından birinin bu istiqamətdə apardığı təcrübəyə nəzər salaq. Beş yaşlı uşaqları müntəzəm olaraq təbiətin qoynuna çıxarırlar. Onlara oyun meydançası üçün kiçik evlər, qayıqlar və s. düzəltmək tapşırırlar. Bu məqsədlə uşaqlara tikinti materialları və alətlər verilir, yəni uşaqların qarşısında problem-situasiya yaradılır və uşaqlar məmnunluq hissi ilə problemi həll etməyə çalışırlar. Onlar iş prosesində ev tikmək, qayıq düzəltmək üçün hansı alətlərə ehtiyac olduğunu, haradan başlayıb, harada qurtarmağın lazım olduğunu öyrənirlər. Direktor valideynlər iclasında xəbərdarlıq edir ki, müəllimlər bu layihənin icrası zamanı uşaqların yanında olmalı, onlara kömək etməlidirlər. Bununla belə, güman ki, xəsarətlərdən qaçmaq mümkün olmayacaq. Direktor hesab edir ki, uşaqların alətlərlə işləyərkən mümkün təhlükəni qiymətləndirməyi öyrənmələri vacibdir, əks halda, onlar heç vaxt bu alətlərlə düzgün davranmağı öyrənə bilməyəcəklər.

Yaponiyanın məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqları heç bir halda bir-biri ilə müqayisə etmirlər. Tərbiyəçi heç vaxt yaxşını tərifiyləyib, yaxşı olmayanı pis-

¹¹ <https://www.maam.ru/detskijsad/-doshkolnoe-obrazovanie-v-japoni.html>

l mir, valideynə uŐađının pis rəsm  ekdiyi, yaxud sürətlə qaça bilmədiyi barədə Őikay t etmir. Ayrı-seçkilik müsbət bir hal hesab edilmir. Səhər tərbiyəçi qrupla birlikdə günün əsas mövzusunu v  qarŐıda duran mövzuları müzakirə edir. Qrup m Őđ l l ri zamanı tərbiyəçi uŐaqlarda nitq bacarıqlarını (h ms hb t  diqqət yetirməyi, diqqətlə dinləməyi), qrupda fəaliyyəti planlaŐdırma bacarıđı (plastilini hər kəsə kifayət edəcək qədər hissələrə bölmək, konflikt yaranmasının deyə qrupun digər üzvlərinin fikirlərini nəzərə almaq və s.) aŐılayır. UŐađın davranıŐına nəzarət onun hissələrinə, emosiyalarına təsir etməklə tənzimlənir. Yapon etnom d niyy tində belə hesab olunur ki, uŐaqlar əvvəlcədən d Ő n r k pis əməllər etmək iqtidarında deyillər. Böyüklər isə m naqiŐ li vəziyyətlərdə uŐaqlarla  z- z  g lm yi arzulamırlar. Narazılıq hissi böyüklər tərəfindən yalnız dolayı Ő kild  ifadə olunur. Pedaqoqlar tərəfindən uŐaqlarda davranıŐ normalarının təbii Ő kild  mənimsənilməsinə ciddi s yl r göstərilir. UŐaqlara oyunlarda yaranan m naqiŐ li vəziyyətləri təhlil etmək, eyni zamanda, rəqabətdən qaçmaq hissi aŐılanır. Belə hesab edilir ki, birinin qələbəsi digərinin “simasını itirməsi” anlamına g l  bilər. Yaponların fikrincə, m naqiŐ l rin  n optimal həlli yolu g z Őt  getməkdir. Hətta Yaponiyanın qədim konstitusiyasında göstərilir ki, insanın əsas  st nl y  ziddiyyətlərdən qaçmaq bacarıđıdır. Böyüklər uŐaqların m naqiŐ l rin  qarıŐmırlar. Hesab edilir ki, bu, onların kollektivdə yaŐamaq bacarıđını  yr nm l rin  mane olur. Ümumiyyətlə, bu yanaŐma yapon cəmiyyətində uŐaqların hələ k rp  yaŐlarından müstəqillik hissi ilə böyüməsi arzularından qaynaqlanır. Hesab olunur ki, müstəqilliyə can atan uŐaqlar onlara tapŐırılan iŐl ri sərbəst icra edəcək, azad fikir s yl y c k, axtarıŐlarda olacaq, eyni zamanda, müstəqil qərar vermək bacarıđına yiy l n c kl r. Bu xarakterl  b y m k gələcəyin cəmiyyəti  c n Ő xsiyy t hazırlıđında mühüm amildir. Tərbiyəçi bu kimi əsaslara istinad edərək, çox vaxt uŐaqlar arasında yaranan m naqiŐ li vəziyyətlərə əhəmiyyət vermir. O, uŐaqların qıŐqırmalarına, ađlamalarına və bir-birinə xəsarət yetirmələrinə baxmayaraq, birbaŐa müdaxilə etmək əvəzinə arxa planda dayanır, problemi həll etmək  c n digər uŐaqları göndərir. Eləcə də uŐaqların valideynləri ilə yaranmıŐ problemlər müzakirə olunmur, valideynlər də yaranmıŐ probleml  vəziyyətlərlə bađlı m l lim  Őikay t etmirlər.

Yaponiyalı valideynlər v  pedaqoqlar uŐaqların qarŐısında hec vaxt aydın olmayan suallar qoymurlar. UŐaqlar  c n yerinə yetirilməsi ötən olan tələb və tap Őırıqlarla onları y kl mirl r. UŐađın “unutduđu”, yaxŐı baŐa d Őm diyi hallar da onu “pis uŐaq” kimi qəbul etmək yanaŐması yoxdur. UŐađın davranıŐ problemlərinin müzakirəsi bir qrupda, valideynlərin iŐtirakı ilə də aparıla bilər. Qrup fərdin davranıŐına görə məsuliyyəti  z üzərinə götürür. UŐaqlar h myaŐıdlarının hərəkətlərindən narahatlıq hissi keçirir və çox vaxt m naqiŐ l rin aradan qaldırılması  c n t rbiy cill rd n daha çox məsuliyyət daŐıyırlar. Bütün m naqiŐ -

li vəziyyətlər uşaqların özlərinin arasında müzakirə edilir. Mümkün qadağalar, məhdudiyətlər uşaqların öz aralarında müzakirə olunur və qərar verilir.

“Hansey” texnologiyası. Yaponiyada uşaqlarla iş zamanı istifadə olunan üsullarından biri də *refleksiya*, yaxud *introspeksiya*dır (“hansey”). Bu texnologiyadan Yaponiyada həm ailələrdə, həm də məktəbəqədər təhsil müəssisələrində istifadə olunur. Hansey texnologiyası faktiki olaraq ondan ibarətdir ki, böyüklər uşaqlarla birlikdə uşağın düzgün olmayan davranışını dəyişdirmək üçün onu müzakirə edirlər. Oxşar texnologiyanı S.Teylorun müşahidə etdiyi belə bir situasiya ilə də illüstrasiya etmək olar: “Dörd yaşlı uşaq bağçaya yeni gəlir. Bir neçə gündən sonra o, qutunun yanında dayanıb ağlamağa başlayır. Tərbiyəçi yaxınlaşıb ondan ağlamasının səbəbini soruşur. Məlum olur ki, onun oyuncağı itib. Tərbiyəçi yaxınlıqda dayanan iki oğlandı şübhələnərək onlardan soruşur: – Kadzuki (ağlayan oğlan) sizdən onun oyuncağını gizlətməyinizi xahiş etmişdimi? – Yox, – deyər oğlanlar cavab verdilər. – Kimsə sizin əşyalarınızı gizlətsə, məmnun olarsınız mı? – Yox, – deyər, oğlanlar yenə də eyni cavabı verdilər. Müəllim uşaqlara təklif edir: – Kadzuki qrupumuzda yenidir, o ağlayır. Fikirləşin görək, onu necə ovundurmaq olar?! – Biz ona oyuncaqlar verərik və onunla birlikdə oynayarıq, – deyər uşaqlar cavab verirlər¹². Bu yanaşma yalnız ağlayan bir uşağın ovunması ilə deyil, qrupda olan bütün uşaqların mənəvi dünyasına təsir baxımından səciyyəvidir. Tərbiyəçi hansey texnologiyasını tətbiq etməklə uşaqlar arasında barışdırıcılıq, “yeni gələnlərlə” “köhnələrlə” arasında ünsiyyət qurmaq funksiyasını yerinə yetirir. Bu texnologiyanı tətbiq etməyin özü də tərbiyəçidən pedaqoji ustalığı tələb edir. Tərbiyəçinin inandırma, təşviqetmə bacarığı yüksək olmalıdır ki, o, incik düşmüş, yaxud küsmüş körpə uşaq qəlbini ovundura, bununla bərabər onu kollektivin ümumi ahənginə uyğunlaşdırarsın.

“İkudzi” yanaşması

Yaponiyada uşaqların tərbiyəsinə metodik yanaşma “ikudzi” termini ilə ifadə olunur. İkudzi yanaşması yapon cəmiyyətində fərdiyyətçiliyin deyil, əməkdaşlığın mövcudluğunu ifadə edir. Bu, yalnız pedaqoji yanaşmaların məcmusu deyil, eyni zamanda, gələcək nəslin təlim-tərbiyəsinə yönəlmiş bütövlükdə dünyagörüşləri sistemidir. İkudzi yanaşması “günəşin uşaqlarını” doğru təlim-tərbiyə yoluna yönəldir. Bu yanaşmada uşağın müstəqil həyata rahat şəkildə qədəm qoyması, ətrafdakılara hörmət ruhunda böyüməsi vacib şərtidir. Yapon cəmiyyətində tərbiyənin təməlləri qoyularkən insanların cəmiyyətin bərabər hüquqlu üzvü, ictimai maraqları şəxsi maraqlarından üstün tutan bir şəxsiyyət kimi yetişdirilməsinə önəm verilir.

“İkudzi” yanaşmasının diqqət çəkən məqamlarından biri də uşaq doğulduğu gündən ona göstərilən diqqətdir. Uşağın dünyaya gəlməsi çoxdan gözlənilən şad

¹² <https://www.maam.ru/detskijasad/-doshkolnoe-obrazovanie-v-japoni.html>

xəbər kimi qarşılır və ailə tərəfindən bayram kimi qeyd edilir. Bütün qohumlar, dostlar ailənin şad gününü təbrik etmək üçün hədiyyələrlə qonaq gəlirlər. Yapon ailələrində, ənənəvi olaraq, uşağın ilkin tərbiyəsi ona ad qoyulması ilə başlanır. Körpənin adı iki şərt əsasında seçilir: ad gözəl səslənməlidir və onu təşkil edən heroqliflər müsbət məna ifadə etməlidir. Uşağın ətrafı ilk andan gözəlliklərlə əhatə olunmalı və o, bu gözəllikləri hiss etməlidir. Yaponlar hesab edirlər ki, uşaq gələcəkdə dərk edəcəyi dünyaya bu hisslərlə qədəm qoymalıdır. Ənənəvi yapon dəyərləri ikudzi sisteminə də öz möhürünü vurub. Bu dəyərlər sistemində ana və uşaq vəhdət şəklində götürülür.

Yaponlar anaya “amae” deyirlər. Tərcümədə bu söz “pərəstiş etmək”, “ərköyünləşdirmək”, “ürəkdən bağlanmaq” mənasını verir. Həyatının birinci ilində uşaq, birmənalı olaraq, daim ananın yanında olur, onun qayğısını, istiliyini duyur, özünü təhlükəsizlikdə hiss edir. Ana da həmçinin uşağı ilə daim təmasda olmaqla, onun ehtiyaclarını, əhvali-ruhiyyəsini, qayğılarını bilir, onunla danışır. Bu ün siyyət uşaq üçün olduqca xoşdur və həm anaya, həm də uşağa sakitlik gətirir [Veraksa A.N., 2007].

Çinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin pedaqoji əsasları

“Reggio-pedaqogika” haqqında. Çinin məktəbəqədər təhsil müəssisələri bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Onlardan bəzilərinin elmi və təcürübi baxımdan əhəmiyyətinə diqqət yetirək. Mühüm fərqli cəhətlərdən biri bundan ibarətdir ki, məktəbəqədər müəssisələrdəki hər bir qrupda xüsusi hazırlıq və attestasiyadan keçmiş iki nəfər müəllim, bir nəfər müəllim köməkçisi fəaliyyət göstərir. Belə müəssisələr uşaqlarla dəqiq müəyyən olunmuş iş rejiminə əməl etməklə və kollektiv fəaliyyət formasını tətbiq etməklə işləyir. Uşaqlar mütləq qaydada eyni forma geyinirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Çinin bütün məktəbəqədər təhsil müəssisələri Məktəbəqədər Təhsil üzrə Direktiv Proqrama müvafiq olaraq fəaliyyət göstərir. Bu proqram L.Vıqotskinin, J.Piajenin, Q.Qardnerin, Çin pedaqoqu Dao Ciçjinin elmi-nəzəri ideyaları əsasında təşkil olunaraq, 2001-ci ildə təsdiq olunmuşdur. İtalyan psixoloqu Loris Malaquççinin pedaqoji eksperimenti – “reggio-pedaqogika”, “reggio-yanaşma” da bu sıraya daxildir. Bu termin pedaqogika tədqiqatçılarına tanışdır. Bu yanaşma Çinin məktəbəqədər təhsil sistemində geniş tətbiq olunduğu üçün bu barədə ətraflı bəhs etmək istəyirəm. Loris Malaquççi L.Vıqotskinin, M.Montessorinin, J.Piajenin, Q.Qardnerin ideyalarına, eləcə də İtaliyanın Reggio – Emiliya şəhəri əhalisinin həyat tərzinə, mentalitetinə əsaslanaraq öz yanaşmasını irəli sürmüşdür. L.Malaquççi hesab edirdi ki, böyükklərin əsas vəzifəsi uşağa dünyanı kəşf etməkdə kömək etmək, onu ruhlandırmaq, maraq və qabiliyyətlərinin inkişafına nail olmaqdır. Reggio-yanaşma uşaqları yaradıcı fəaliyyətə isti qamətləndirir, məşğul olacaqları işləri özlərinin seçməsinə həvəsləndirir. Reggio-

pedaqogika öyrədir ki, uşaqlar özlərini digərləri ilə müqayisə etməsinlər, yaxud tərbiyəçilər uşaqların digərləri ilə müqayisə olunmasına şərait yaratmasınlar. Bu yanaşma Yaponiyada uşaqların təlim-tərbiyəsinə yanaşma ilə eyniyyət təşkil edir. Reggio-pedaqoqlar hesab edirlər ki, uşaqların öz aralarında oynadıqları oyunlar və söhbətlər zamanı mövzunu özlərinin müəyyənləşdirmələri, mövzuya uyğun olaraq layihələr yaratmaları məqsədəuyğundur. Böyüklər isə yersiz müdaxilə etmir, lazım gələrsə, uşaqlar tərəfindən planlaşdırılmış işin icra olunmasına dəstək verirlər. Uşağa hörmət reggio-pedaqogikanın baza prinsiplərindən biridir. Reggio-yanaşma zamanı müşahidə və yaradıcılıq uşaqların əsas məşğuliyyətidir. Uşaqların müşahidə qabiliyyətinin inkişafının onun yaradıcılıq imkanlarının inkişafı ilə birbaşa əlaqəsi vardır. Düzgün müşahidə qabiliyyəti vəziyyəti düzgün dəyərləndirməyə, doğru qərarlar çıxarmağa, özünəinam, nəticə etibarını ilə, yaradıcı düşüncəyə yol açır. Bu gün Avropanın bir sıra ölkələrinin məktəbəqədər təhsil sistemlərində reggio-pedaqogika fəal şəkildə tətbiq olunmaqdadır. L.Malaquççinin müəllifi olduğu bu pedaqoji yanaşma 3–6 yaşlı uşaqları əhatə edir.

Malaquççi pedaqogikasının fenomenal xüsusiyyəti onun heç bir xüsusi proqram və metodikaya malik olmamasıdır. Çinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində bu yanaşmanı tətbiq etməklə diqqət uşağın təbii bacarıq və meyillərinə yönəldilir. Hər bir uşağın öz yolu var və bu yol onun üçün rahat və başadüşüləndir. Hamı üçün eyni olan yol yoxdur. Uşağın özünə məxsus olan yolu seçməsinin təməli məhz uşaqlıq yaşlarında qoyulur, lakin bunun üçün uşağın ətrafında onu formalaşdıracaq mühitin olması təmin olunmalıdır. Pedaqoq L.Malaquççi azad təlim-tərbiyə mühitini təbliğ etməklə, uşağın təbii qabiliyyətlərinin və meyillərinin formalaşacağına inanırdı. Təcrübə də bunu sübut edir. Sıxıntı ilə əhatə olunan uşağın intellektual potensialını inkişaf etdirmək mümkün olmadığı kimi, onun qabiliyyətlərini də aşkara çıxarmaq imkanı yoxdur. İnsan yalnız azad mühitdə formalaşa, inkişaf edə bilər.

L.Malaquççi hesab edirdi ki, ənənəvi pedaqogika əks istiqamətdə işləyir. Böyüklər uşağı özünüinkişafa yönəltməli olduqları halda, onu doğruluqdan malik olduğu 100 bacarığın 99-dan məhrum edirlər. Pedaqoji proqramlar da eyni prinsiplə çalışır. Uşaqlara müəyyən məhdudiyyətlər daxilində hərəkət etmək öyrədilir, stereotip düşüncə təşviq olunur, lakin cismin və ruhun harmoniyası unudulur. Reggio-pedaqogikanın tətbiq olunduğu məktəbəqədər müəssisələrdə müəllimlər uşaqların suallarından yayınmırlar, əksinə, uşaqları daha çox suallar verməyə həvəsləndirirlər. Qrupda elə şərait yaradılır ki, uşaqlar öz fantaziyalarını işə salsınlar, hər hansı bir problemin həlli ilə bağlı onların öz ideyaları, müstəqil fikirləri olsun. Uşaqlar və müəllimlər arasında iyerarxik uçurum yoxdur, yalnız bərabər hüquqlu əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur. Reggio-pedaqogikada tədris planlarına və rəhbərliyin nəzarətinə ehtiyac duyulmur. Hər bir uşaq fərddir və onun malik olduğu

potensialın qapılarının açarı fərdi olaraq seçilir. Heç bir halda kilidi zorla sındırmağa çalışmayın¹³. “Reggio-pedaqogika uşağın uğurunun təməlini cismin və ruhun harmoniyası ilə əlaqələndirməklə, onu ad dım-addım intellektual və mənəvi inkişafa doğru aparmağı hədəfləyir. Onlar hədəfə doğru öz ideyaları ilə getməlidirlər. İdeya isə, L.Malaquççinin fikrincə, fantaziyaların işə salınmasının mümkün olduğu mühtdə yaranır. “Uşaqlara sual vermək üçün mühit yaratmaqla bərabər, onların sual vermək qabiliyyətləri də formalaşdırılır. Mühit – həmin mühtdə formalaşdırılan qabiliyyət – tələb... Fikrimcə, reggio-pedaqogikanın irəli sürdüyü konsepsiyanın əhəmiyyətli hissəsi məhz bundan ibarətdir”.

L. Malaquççinin fikrincə, uşaqları əhatə edən hər bir şey onlara dünyanı və özlərini tanımaqda kömək edir. “Ona görə də uşaqlar yalnız onların yaşına uyğun, öyrədici, inkişafetdirici mühtlə və müvafiq əşyalarla əhatə olunmalıdırlar. Əks halda, uşağın istər fiziki, istərsə də mənəvi inkişafının dinamikası pozulacaq. Məhz bu göstərişlərə əməl olunduğu üçün reggio-pedaqogikanın tətbiq olunduğu məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin uşaqları öz xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Onların məşğul olduqları otaqların interyerini təbiət hadisələrinə, ətraf aləmə, incəsənətə və texnologiyaya aid şəkillər bəzəyir. Pedaqoqlar hesab edirlər ki, əhatələndikləri bu mühit uşaqları kiçik yaşlarından təbiətin, ətraf aləmin, incəsənətin, texnologiyanın vurğununa çevirə bilər. “Sinif otaqlarında adi boyalar və qələmlərlə yanaşı, gil, müxtəlif formalı kağız və kartonlar, ağac parçaları, qurudulmuş bitkilər və toxumlar, qum, metal parçaları, ipliklər, lələklər və s. görmək olar. Müəllimlər əmindirlər ki, uşaqlar müxtəlif oyuncaqlar və oyunlardan daha çox, sadə əşyalara diqqət yetirməklə öyrənmək həvəsində olurlar, yəni bu gün uşaqları daha çox təbii əşyalarla öyrətmək mümkündür”.

Reggio uşaq bağçaları klassik uşaq bağçalarından oyun meydançaları və menyularına görə də ciddi şəkildə fərqlənir. Bu müəssisələr genişdir, pəncərələri böyükdür. Qrup otaqlarında çoxsaylı güzgülər var. Böyük pəncərələr ətraf aləmi daha yaxşı müşahidə etmək, otaqların təmiz hava ilə daha yaxşı təchiz edilməsi üçündür. Güzgülər isə, pedaqoqların fikrincə, uşaqların özləri ilə daha dərindən tanış olmaları məqsədinə xidmət edir. Reggio-pedaqogikanın tələblərinə görə, uşaqlar heç də bütün vaxtlarını qrupda keçirməməlidirlər. Onlar öz dostları və müəllimləri ilə birlikdə vaxtaşırı sərgilərə, muzeylərə gedirlər. Uşaqlardan birinin valideyninin iş yerinə təşkil edilən ekskursiya da maraqlı tədbirlərdən hesab edilir. Müəllim heç kəsin sözünü kəsmir, heç kəsin cavabına düzəliş etmir. Uşaqlara başqalarının fikirlərini dinləmək, bir-biri ilə dialoqa girmək, tərəfdaşlıq əlaqələri qurmaq, öz mövqeyini izah etmək öyrədilir. Bütün bunlar layihələndirilərək həyata keçirilir. Layihələr öncədən planlaşdırılmış, yaxud planlaşdırılmamış da ola bilər. Məşğələlərdə uşaqlara praktik işləri icra etmək tapşırılır. Bu işlər bağça-

¹³ <https://abakus-center.ru/blog/redzhio-pedagogika>

nın məişət problemlərinin həlli ilə də bağlı ola bilər. Reggio-pedaqogikada əsas diqqət nəticəyə deyil, prosesə və uşaqların inkişaf imkanlarına yönəldilir. Uşaqlar tapşırığı yerinə yetirə bilmədiklərinə görə narahat olmalı deyillər, onlar qərar verməkdə sərbəstdirlər. Buna görə də onların ideyaları cəsarətli və parlaq olur. “Reggio-pedaqogikanın tətbiq olunduğu uşaq bağçalarının və müəssisələrin adı müəssisələrlə heç bir oxşarlığı yoxdur. Burada uşaqlar nə standart üsullarla qiymətləndirilmir, nə də onlara bu qaydada nəzarət olunmur. Uşaqlar testdən keçirilmirlər. Qeyd etdiyim kimi, uşaqların hər hansı bir formada müqayisə olunması yolverilməzdir. Uşağın inkişafı yalnız onun əvvəlki nəticələrinə görə müəyyənləşdirilir. Ümumi kriteriyalar burada işləmir” [Belousova S., 2018]. Uşaqlarla aparılan işlərin nəticələri sənədləşdirilir. Təربiyəçinin uşaqlarla gördüyü işi təsdiq edən fotosəkillər, rəsmlər və s. bir yerə toplanır. Materiallar daim təhlil olunur, hər bir uşaq ilə aparılan işin proqramına, lazım gələrsə, düzəlişlər olunur.

Çinin bütün məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin əsasını təşkil edən “Məktəbəqədər təhsil üzrə Direktiv Proqram” beş bənddən ibarətdir:

- sağlamlıq (sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, özünütəربiyə (qaydalar və vərdişlər);
- nitq bacarıqları (kommunikativ aktivliyin artırılması, nitq imkanlarının formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi);
- sosial bacarıqlar (özünəehtiram, özünəinam təربiyə etmək, başqalarının qayğısına qalmaq, ünsiyyət qurmaq mədəniyyəti aşılamaq, şəxsiyyətin inkişafına məqsədli şəkildə dəstək vermək);
- elmi maraqlar (biliyə maraq oyatmaq, bilik əldə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirmək);
- mədəniyyət (estetik hisslərin, ilkin emosional həssaslığın və gözəllik yaratmaq istəyinin formalaşdırılması) [Korotayeva E.V., Tsin Xhe., Belousova S., 2017].

Çinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların musiqi zövqünün formalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Hesab edirlər ki, musiqini duyma, musiqi zövqünün formalaşdırılması imkanları uşaqların digər bacarıqlarının inkişafında əsas rol oynayır. “Ölkənin bütün məktəbəqədər müəssisələrində kollektivlə iş forması üstünlük təşkil edir. Kollektiv fəaliyyət uşaqlarda qarşılıqlı yardım, dostluq, əməkdaşlıq hisslərini gücləndirir. Qruplarda dalaşmaq, mübahisə etmək və itaətsizlik yolverilməzdir. Münaqişəli vəziyyətləri aradan qaldırmaq üçün təربiyəçilər hər zaman uşaqlarla sakit və təmkinli ünsiyyət yaradırlar. Qəddarlıq və cəzalandırma bütün hallarda yolverilməzdir” [Men Syaoyuan’, 2012].

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların mənəvi təربiyəsində böyüklərin nail olmaq istədikləri xüsusiyyətlər bunlardır:

- çalışqanlıq;

- əzmkarlıq;
- empatiya;
- böyüklərə ehtiram.

Tənbəllik və zamanı boş yerə sərf etmək yolverilməzdir. Uşaqlara onlardan nə gözləndiyi aydın izah olunur. Yaxşı işlər təşviq olunur, münasib olmayan əməllər müzakirə edilir. Məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqlar orta məktəblərə müxtəlif metodlarla hazırlanırlar. Bəzən uşaqlara eyni forma və bel çantaları verirlər ki, onlarda kollektiv mənsubluq hissi formalaşsın.

Çində məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin qarşısında duran mühüm vəzifə lərdən biri də uşaqlara ölkənin tarixinin, mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin öyrədilməsidir. Münaqişə vəziyyətlərində onun həlli yollarının tapılması, təbiətə sevgi, müstəqillik hisslərinin formalaşdırılması məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin uşaqların mənəvi tərbiyəsində nail olmalı olduqları əsas məsələlərdəndir¹⁴. Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, ölkədə mənəvi tərbiyə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir və bu işin fundamental bazasının məktəbəqədər təhsil pilləsində qoyulması prioritet məsələ hesab olunur.

Təkliflər

- Müasir dövrdə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin məktəbəqədər təhsil sistemlərinin öyrənilməsi, qabaqcıl təcrübəyə nail olma yollarının tədqiq edilməsi bütün təhsil sistemləri üçün əhəmiyyətli ola bilər.
- Dünyanın müxtəlif ölkələrinin məktəbəqədər təhsil sistemlərində tətbiq edilən yanaşmalar, modullar, konsepsiyalar, proqramların ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməsi dünyanın məktəbəqədər təhsil mənzərəsinin dərk olunması baxımından mühümdür.
- Məktəbəqədər təhsil sahəsində dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi və müvafiq vəsaitlərin çap olunaraq mütəxəssislər arasında yayılması bu sahədə çalışanların dünyagörüşünün genişləndirilməsi baxımından müsbət təcrübə kimi dəyərləndirilə bilər.
- Məktəbəqədər təhsil işçiləri arasında dünyanın qabaqcıl məktəbəqədər təhsil sistemlərini öyrənmək məqsədi ilə mütəmadi olaraq təcrübə mübadiləsinin aparılması təcrübənin zənginləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.
- Məktəbəqədər təhsil işçilərinin aktual elmi mövzular üzrə tədqiqatlara cəlb edilməsi qabaqcıl dünya təcrübəsinin, innovasiyaların, yeni texnologiyaların öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

---

¹⁴ <https://cyberleninka.ru/article/n/oчерk-istorii-doshkolnogo-obrazovaniya-v-kitae>

Nəticə / Conclusion

Tədqiqatlar göstərir ki, dünyanın müxtəlif ölkələrinin məktəbəqədər təhsil sistemlərində fərqli modullar, metodlar, yanaşmalar, konsepsiyalar mövcuddur. Bununla belə, təhsilin bu pilləsinə yalnız bir konseptual baxış var: uşaqların təlim-tərbiyəsinin ilk günlərindən metodik, elmi-nəzəri yanaşma elə qurulmalıdır ki, fərdin şəxsiyyət kimi formalaşmasının sağlam təməlləri qoyula bilsin. Tədqiqat işində məktəbəqədər təhsilin tarixi, onun inkişaf mərhələləri, inkişafa təsir göstərən amillər, ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsinin təhlili məhz bu kontekstdə təhlil olunur. Araşdırma nəticəsində meydana çıxan faktlardan bəhs edərəkən vurğulamaq lazımdır ki, dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinin məktəbəqədər təhsil sistemləri öz inkişaf mərhələlərində milli-mənəvi dəyərləri əsas götürməklə bərabər, dünyanın qabaqcıl məktəbəqədər təhsil texnologiyalarından da, yeri gəldikcə bəhrələnilər. Y.A.Komenskinin, İ.Pestalotsinin, C.Dyuinin, L.Vıqotskinin, J. Piajenin, H.Qardnerin, M.Montessorinin, L.Malaquççinin pedaqoji ideyaları məktəbəqədər təhsil sistemlərini tədqiq etdiyimiz ölkələrin təhsili üçün baza rolunu oynayır. Adlarını qeyd etdiyimiz pedaqoqların elmi-nəzəri düşüncələri bu ölkələrdə pedaqoji fikrin inkişafına təsir etməklə yanaşı, məktəbəqədər sahənin elmi təməllər üzərində inkişafı üçün zəmin hazırlayır. Mövzu ilə əlaqədar tədqiqat işi apararkən istifadə etdiyimiz elmi ədəbiyyat da təhlillərin əsaslandırılması baxımından önəmli rol oynayır.

Mövzunun aktuallığı. Məqalədə dünyanın qabaqcıl məktəbəqədər təhsil sistemlərindən (Böyük Britaniya, Yaponiya, Çin), onların uşaqların təlim-tərbiyəsində nail olduqları uğurlardan bəhs olunur. Dünyanın inkişaf etmiş məktəbəqədər təhsil sistemlərinin inkişaf “formulu” hər zaman maraq doğurduğu üçün bu tədqiqat işi aktuallıq kəsb edir. Bu baxımdan digər amil qabaqcıl texnologiyaların tarixi-nəzəri və müasirlik aspektində təhlil olunmasıdır. Bu gün əldə olunan uğurların təməlinin məhz ənənələrə, milli-mənəvi və bəşəri zəminlərə söykəndiyi göstərilir.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq Erkən İnkişaf Dövrü Proqramı, hansey texnologiyası, ikudzi yanaşması geniş təhlil olunur. Bu proqramın, texnika və yanaşmaların uşaqların fiziki və mənəvi tərbibəsində rolu tədqiq olunur. Reggio-pedaqogikanın əhəmiyyətindən, onun elmi-nəzəri mahiyyətindən bəhs olunur və oxucuya bu barədə ətraflı məlumat verilir. Məqalədə tədqiqata cəlb olunan problemlərə müəllif yanaşması irəli sürülən mövzulara ori jinal baxış kimi diqqəti cəlb edir. Böyük Britaniyanın, Yaponiyanın, Çinin məktəbəqədər təhsil sistemləri məhz qeyd olunan proqram, texnika və yanaşmaların tətbiqi fonunda təhlil edilərək, təcrübə və nəzəri baxımdan aydın təsəvvür formalaşdırır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalə məktəbəqədər təhsil sahəsində dünyanın qabaqcıl təlim texnologiyalarını, inkişaf etmiş ölkələrin bu sahədə təcürübəsini, eləcə də inkişafını xarakterizə edən məqamları özündə ehtiva etdiyi üçün tədqiqatçılar, məktəbəqədər təhsil işçiləri, övladları məktəbəqədər müəssisədə təlim-tərbiyə alan valideynlər üçün təcürübi baxımdan maraqlı ola bilər. Məqalədə məktəbəqədər təhsilin tarixi ilə bağlı mühüm faktlar təhlil olunur. Bu faktlar tədqiqatçılar üçün məktəbəqədər sahənin tarixi və müasir inkişaf mərhələləri arasında paralellər aparmaq, zəngin ənənələrin müasir inkişaf prosesinə təsir imkanlarını aşkara çıxarmaq baxımından imkanlar yaradır. Məqalədə tərbijəçi-müəllimlərin təlim-tərbiyə prosesində istifadə etmələri üçün verilən nümunələr pedaqoji prosesin səmərəli təşkili baxımından maraq doğurur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikasının "Məktəbəqədər təhsil haqqında" Qanunu. 14 aprel, 2017-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. 24 oktyabr, 2013-cü il.
3. Mikayıllı B. (2021). Dünyanın təhsil mənzərəsi. Bakı, "Elm və zəka".
4. Veraksa A.N. (2007). Detskiy sad po-yaponski. "Sovremennoye doshkolnoye obrazovaniye. Teoriya i praktika", №1
5. Timofeeva T. (2005). Yaponskoye vospitaniye. "Mama i malış", №3.
6. Masaru İbuka. (2019). Bağçada artıq gec olacaq.
7. Belousova S.S. (2018). Sovremennoye doshkolnoye obrazovaniye v Kitayskoy Narodnoy Respublike // Noviy podkhod v razvitiy innovatsiy v Rossii. (sbornik mat-lov mezhdunar. nauch.-prakt. konf.) (g. Krasnodar, 27 yanvarya, 2018 g.). Irkutsk: Nauchnoye partnerstvo «Apeks», s. 36–38.
8. Korotayeva E.V., Tsin Khe, Belousova S.S. (2017). Voprosam patriotic-heskogo vospitaniya detey v detskikh sadakh Rossii i Kitaya. "Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii", № 6, s. 170–174.
9. Men Syaoyuan. (2012). O doshkolnom obrazovanii v Kitaye // Pedagogicheskoye obrazovaniye: traditsii i innovatsii: mat-ly Vseros. stud. foruma, posvyashchennogo 200-letiyu pedagogicheskogo obrazovaniya v Povolzh'e (Kazan', 3–5 oktyabrya 2012 g.) nauch. red. L.R.Farutdinova. Kazan': Izd-vo Kazan. un-ta, s. 34–35.

10. Chzhan Lisin. (2010). Ocherk istorii doshkol'nogo obrazovaniya v Kitaye. "Prepodavatel' XXI vek", №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/ocherk-istorii-doshkolnogo-obrazovaniya-v-kitae>
11. Zhou X. (2011). Early childhood education policy development in China. International Journal of Child Care and Education Policy, 5 (1). p. 29-39.
12. Marcelo Suárez-Orozco. (2001). Globalization, Immigration and Education: The Research Agenda. Harvard Educational Review, 71 (3), p. 345–366.
13. <https://www.psychologos.ru/articles/view/pedagogika-frebelya>.
14. <https://www.psychologos.ru/articles/view/pedagogika-frebelya>.
15. <https://ezonetwork.ru/az/fears-and-phobias/frebel-trudy-pedagogicheskaya-deyatelnost-i-teoriya-fridriha-frebelya.html>
16. <http://childpsy.ru/lib/articles/id/10449.php>.
17. http://www.ejsr.org/files/arxiv/Jurnal_Nomre_16_2021/5.pdf
18. <https://www.gov.uk/early-years-foundation-stage>
19. <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30716>
20. <https://www.maam.ru/detskijasad/-doshkolnoe-obrazovanie-v-japoni.html>
21. https://studwood.net/1335568/pedagogika/doshkolnoe_obrazovanie_kitae
22. <https://abakus-center.ru/blog/redzhio-pedagogika>
23. <https://cyberleninka.ru/article/n/doshkolnoe-obrazovanie-v-kitae-etapy-stanovleniya-i-razvitiya/viewer>
24. <https://zagranportal.ru/kitaj/obuchenie-kitaj/doshkolnoe-obrazovanie-v-kitae.html>

NEW APPROACHES TO THE CONTENT OF PRESCHOOL EDUCATION

Sharafat Bakhishova

Azerbaijan State Pedagogical University,
Doctor of Pedagogical Sciences, associate professor
E-mail: sharafat_baxishova1960@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-7848-2068>

Annotation. The article talks about the reformation of the activity program of preschool educational institutions in modern times. It is noted that this is made possible by a complex of economic, socio-cultural, normative and legal documents. In this regard, it is necessary to create a teaching program that includes innovations in this field within the management system of educational institutions. As the environment and time change, making fundamental changes in the content of preschool education is the demand of the time. The purpose of modern pedagogical technologies and innovations applied to the preschool education system is to stimulate the intellectual and general development of children. In order to form the logical creative thinking and communication culture in the modern young generation, we need to refine the purpose of the new methods and technologies we use to prepare them for practical activities, based on our classical pedagogical heritage, and there by create conditions for the development of a perfect person, an active citizen.

Keywords: preschool children, preschool period, a pedagogical process, mental and intellectual development, personality, quality improvement, tools.

To cite this article: Bakhishova Sh. (2022). New approaches to the content of preschool education. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 37-51.

Article history: received – 12.09.2022; accepted – 28.10.2022.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN MƏZMUNUNA YENİ YANAŞMALAR

Şərafət Baxışova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, dosent
E-mail: sharafat_baxishova1960@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-7848-2068>

Annotasiya. Məqalədə müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin fəaliyyət proqramının yenidən formalaşdırılması haqqında danışılır. Qeyd olunur ki, bu, iqtisadi, sosial-mədəni, normativ-hüquqi sənədlər kompleksi əsasında həyata keçirilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin idarəetmə sistemi çərçivəsində bu sahədə baş verən yenilikləri özündə əks etdirən tədris proqramının yaradılması zəruridir. Mühit və zaman dəyişdikcə, məktəbəqədər təhsilin məzmununda köklü dəyişikliklərin edilməsi dövrün tələbidir. Məktəbəqədər təhsil sistemində tətbiq edilən müasir pedaqoji texnologiyaların, innovasiyaların istifadəsində məqsəd uşaqların intellektual və ümumi inkişafına təkən verməkdir. Müasir dövrdə uşaqlarda məntiqi yaradıcı təfəkkürü, ünsiyyət mədəniyyətini formalaşdırmaq, onları praktik fəaliyyətə real olaraq hazırlamaq üçün istifadə edilən yeni metod və texnologiyaları klassik pedaqoji irsimizə söykənərək cilalamalı, bununla da kamil insanın, fəal vətəndaşın yetişməsi üçün şərait yaratmalıyıq.

Açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaq, məktəbəqədər dövr, pedaqoji proses, əqli və intellektual inkişaf, şəxsiyyət, keyfiyyətin yüksəldilməsi.

Məqaləyə istinad: Baxışova Ş. (2022). Məktəbəqədər təhsilin məzmununa yeni yanaşmalar. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 4 (241), səh. 37-51.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.09.2022; qəbul edilib – 28.10.2022.

Giriş / Introduction

Azərbaycan Respublikasının müasir məktəbəqədər təhsil sistemində baş verən proseslər müxtəlifdir və mühüm vəzifələrin həllinə yönəldilmişdir. Hazırda məktəbəqədər təhsilin müasir sistemi dinamizm prinsipləri üzərində qurulur, müxtəlif iş formaları, cəmiyyətin və şəxsiyyətin tələblərinin nəzərə alınması, uşaqlar üçün nəzərdə tutulan yeni təlim-tərbiyə müəssisələrinin yaradılması, pedaqoji xidmətlərin müxtəlifliyi ilə səciyyələnir.

Təhsil islahatında nəzərdə tutulmuş əsas istiqamətlərdən biri pedaqoji innovasiyalardan, təlim texnologiyalarından istifadə edərək uşaqların idrak qabiliyyətlərini inkişaf etdirən, onları müstəqil qərar verməyə istiqamətləndirən, onlarda fəal həyat mövqeyi formalaşdıran metodların təlim prosesinə tətbiq olunmasıdır.

Müasir dövrdə yeni texnologiyaların tətbiqi tərbiyəçi-müəllimin iş metodlarının, nəticə etibarlı ilə, təlim metodlarının əsaslı şəkildə dəyişdirilməsini tələb edir. Uşaqların bilikləri hazır şəkildə almamalarına, bilik əldə etmək üçün müstəqil tədqiqat aparmalarına, yeni bilikləri əldə etmələrinə və yaradıcılıq fəaliyyətində yaddaşa, təfəkkürə istinad etmələrinə, nəzarət və qiymətləndirməyə münasibətləri dəyişməli, fəaliyyət istiqamətləri yenilənməlidir. Bütün bunlar məktəbəqədər təhsil sistemində yeni yanaşmaların tətbiqi və təlim prosesinin təşkili üçün yeni, səmərəli formaların axtarılmasını tələb edir. Müasir dövrdə qəbul edilmiş iqtisadi, sosial-mədəni, normativ-hüquqi sənədlər kompleksli məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin yenidən formalaşdırılmasına imkan yaradır. Məktəbəqədər təhsilin müasir məzmunu problemlərin həllinə sistemli yanaşma tələb edir. Dövlətin hüquqi normativ sənədlərində göstərilən məsələlərin həlli bu sahənin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan “Məktəbəqədər təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda məktəbəqədər təhsilin vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

Əsas hissə / Main part

Məktəbəqədər təhsil uşağın ətraf aləmlə harmoniyasını təmin etməyə, onda keyirxah hisslər oyatmağa, əməkdaşlığa və müsbət özünütəsdiiqə nail olmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Məktəbəqədər dövrdə sosial təcrübə onun qavranılmasının nəticəsi olaraq sosiallaşdırma-fərdiləşdirmə prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu dövrdə uşaqlarda ətraf aləm haqqında ilkin təsəvvürlər, təfəkkür elementləri formalaşır, ətraf aləmin hadisələri, sadə qanunauyğunluqları arasında qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirmək, əldə edilmiş bilikləri müstəqil tətbiq etmək bacarıqları yaranır.

Görkəmli psixoloq, professor Əbdül Əlizadə haqlı olaraq belə bir qənaətə gəlmişdir: “XXI yüzillik ağılın, intellektin təntənəsi əsridir. Müstəqillik yoluna çıxmış respublikamızın milli mənafeyi Azərbaycan məktəbinin, ilk növbədə, məhz ağıl, intellekt məktəbi olmasını tələb edir” [Əlizadə Ə., 1998].

XXI əsr insan fəaliyyətinin bütün sahələrində baş verən yeniliklərlə səciyələndir. Təhsil – cəmiyyətin ən zəruri komponentlərindən biri olub, mühüm sosial hadisə kimi inkişafın əsasını təşkil edir. Demokratik tərəqqi yolunda olan Azərbaycanda təhsilə məhz bu müstəvidə yanaşılır. Mənbələrdə təhsilə müxtəlif mövqelərdən yanaşıldığı müşahidə olunur. Onun *nəticə, proses, sistem və dəyər* kimi izahı verilir.

Təhsil – cəmiyyətin və dövlətin maraqlarında şəxsiyyətin məqsədyönlü təlim və tərbiyəsi prosesi kimi başa düşülür. Ümumi təhsil sisteminin ilk pilləsi olan məktəbəqədər təhsil daim dəyişir, təkmilləşir, yenilənir və cəmiyyətin ən vacib sosial sifarişini yerinə yetirir.

İnsanın bir şəxsiyyət kimi inkişafına istiqamətlənmiş şəxsiyyətyönlü təhsilin əlamətləri onu ənənəvi təhsildən fərqləndirir. Bunlar müasir təhsil sisteminin paradigmalarda öz ifadəsini tapır.

“Müasir dövrdə təhsilin əsas paradigmalarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- təhsilənlərin təlim prosesinin mərkəzinə gətirilməsi;
- təhsil prosesinin təşkilində insan təbiətinin bütövlüyünün nəzərə alınması (ekzistensiallıq);
- inkişafetdiricilik;
- integrativlik;
- fundamentallıq” [Mehrabov A., 2007].

Təhsilin uzunmüddətli inkişafa təsirinə dair məsələlər, ümumiyyətlə, təhsil siyasətinin formalaşdırılması, idarə olunması və dəyişən şəraitə adaptasiyası zamanı daim nəzarətdə saxlanılmalıdır. “Belə məsələlər, yəni təhsilin müxtəlif növ və səviyyələrinin mühüm sosial-iqtisadi sahələrə təsiri aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- təhsilin şəxsiyyət və iqtisadiyyat üçün xalis dəyəri (gözlənilən nəticələr – minus xərclər);
- ibtidai, orta, ali və qeyri-formal təhsilə (insan kapitalına) edilən yatırımların gəlir normaları;
- təhsilin əmək qüvvələrinin məhsuldarlığına, xüsusilə qadınların məşğulluğuna təsiri;
- təhsilin iqtisadi artımla əlaqəsi, o cümlədən, iqtisadi inkişafın bilavasitə fiziki kapital və ya əmək amilləri ilə bağlı olmayan aspektlərinin təhsil ilə bağlılığı;

– təhsil və siyasi davranışlar (məsələn, yalnız intellektual səriştələrin deyil, həm də şəxsiyyətin formalaşdırılması ilə məşğul olan təhsil vətəndaş mədəniyyəti, ictimai təşəbbüskarlıq, mədəniyyətlərarası dözümlülük, siyasi bilik və baxışlar, insan hüquqları və azadlıqları, digər müasir ictimai-siyasi dəyərlərin inkişafı üçün münbit şəraitin yaradılması və s.);

– təhsil və sosial inkişaf (Təhsilin özəl və sosial dividendləri nəsildaxili və nəsillərarası qeyri-maddi faydalardır. Belə faydalar gözlənilən ömür uzunluğu, ailə planlaşdırması, qidalanma statusu, nəsilvermə əmsalı, ana və uşaqların sağlamlığı, ətraf mühitə olan münasibət (ekoloji savadlılıq) kimi göstəricilərlə ölçülür);

– təhsil və bərabərlik (qızların, etnik azlıqların, kənd yerlərində yaşayan yoxsulların, əlillər və digər həssas təbəqələrin təhsilə qeyri-bərabər, məhdud çıxışının törətdiyi və uzunmüddətli inkişafa mane olan fəsadlar)” [Levinger B., 1996].

Təhsilin bir dəyər olması onun xalqın dilini, mentalitetini, adət-ənənələrini, mədəniyyətləri və s. əhatə etməsi ilə bağlıdır. Özünəməxsus mərhələləri və pillələri olan təhsil xüsusi sistemə malikdir. Təhsil həm də insanın sosiallaşması prosesini, milli, mənəvi dəyərlərə yiyələnməsinə aid ardıcıl və sistemli fəaliyyətini əhatə etdiyindən ona bir proses kimi yanaşılır. Nəhayət, təhsil tərbiyəçi-müəlim və şagird-uşaq fəaliyyətinin son mərhələsi, nəticəsi kimi dəyərləndirilir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, təhsilə pedaqoji anlayış kimi birmənalı yanaşılmaz. Cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq ona münasibətlər də dəyişir, lakin bütün hallarda onun daha zəngin və rəngarəng mənə çalarlarını əks etdirdiyi müşahidə olunur.

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda təhsilin məzmununa bir sıra tələblər verilir: “...təhsilalanların daim yeniləşən, müasir standartlara uyğun gələn biliklərə, dünyagörüşünə yiyələnməsini, cəmiyyətin tələbatını daha səmərəli ödəməsini, şəxsiyyət kimi inkişaf etməsini təmin etmək” və “yüksək intellektual səviyyəyə və praktik iş qabiliyyətinə, yeni texnologiyalara yiyələnmək, informasiya axınında çevik istiqamət tapmaq bacarığı formalaşdırmaq” bu tələblər sırasında xüsusi yer tutur [“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu., 2009].

Hazırda tətbiq olunan yeniliklər gənc nəsələ vacib olan bir çox zəruri keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına geniş imkanlar yaradır. Əlbəttə, məqsəd təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ölkənin gələcək inkişafını təmin edəcək yüksək intellektual səviyyəli, elmi dünyagörüşlü, müstəqil düşünmək və yaradıcı fəaliyyət göstərmək bacarıqlarına malik olan gənclərin yetişdirilməsindən ibarətdir. Bu baxımdan təhsilin müxtəlif pillələri üçün yeni məzmunlar, struktur elementləri yaranır. Bunlar isə, öz növbəsində, yeni yanaşma tərzini, yeni texnologiyalar tələb

edir. Bütün bu yeniliklərin həyata keçirilməsində yeni pedaqoji təfəkkür həlledici rol oynayır.

Təhsil sferasında keyfiyyət dedikdə, təhsilin nəticələrinə uyğun olaraq, əvvəlcədən müəyyən edilmiş normativlərə (standartlara) müvafiq öyrənənlərin səviyyəsi, ümumiyyətlə, təhsil sisteminin səviyyəsi başa düşülür. “Təhsildə keyfiyyətə öyrənənlərə verilən bilik, bacarıq və vərdişlərin müvafiq dövlət standartlarına və cəmiyyətin tələbatına hansı səviyyədə uyğun olduğunu müəyyənləşdirən və inkişafa xidmət edən başlıca meyar kimi baxmaq lazımdır. Hər təhsil müəssisəsində təhsil prosesinin səmərəliliyinin obyektiv meyarı kimi məhz təhsilin keyfiyyət göstəricisi qəbul edilməlidir” [Mehrabov A., 2007].

Müasir dünyanın şəxsiyyətyönlü təhsil sferasına daxil olmaq, tələbatlara uyğun interaktiv məzmun, ən yeni təlim strategiyaları, qiymətləndirmə mexanizmləri, demokratik idarəetmə sistemi işləyib-hazırlamaq üçün ənənəvi və mütərəqqi dünya texnologiyalarından istifadə edilməlidir.

Məktəbəqədər təhsilin məzmunu mühüm pedaqoji anlayışlardan biri kimi bilik, bacarıq və vərdişlər sistemini əhatə etməklə yanaşı, uşaqların əldə etdikləri idraki, əxlaqi-mənəvi və fiziki dəyərləri özündə ehtiva edir.

Təhsildə idraki inkişafın parametrlərini nəzərə almağı, ona imkan və şərait yaratmağı əsas amil hesab edən, uşaqlarda idrakın inkişaf səviyyəsinin öyrənmə maraqlarına, biliklərə yiyələnmək, biliyi dərk etmək qabiliyyəti və s. sahələrdə özünü göstərdiyini, bunun uşağın həyat tərzindən və onu əhatə edən mühitdən çox asılı olduğunu qeyd edən akademik M.M.Mehdizadə yazır: “... əgər təlim prosesində material şagirdlər tərəfindən “canlı seyr” və ya canlı söz vasitəsi ilə aydın dərk edilməsə, qavranılmasa, əgər şagirdə təfəkkür prosesi ilə qavranılan material dərk olunmasa, dərindən başa düşmə dərəcəsinə çatmasa, təlim prosesində öyrənilən əşya və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələri, bir-birindən asılılığı analiz və sintez, müqayisə və mühakimə yolu ilə müəyyən edilməsə, öyrənilmiş bilik və bacarıqların yadda saxlanması təmin edilməzsə, təlim səmərəli ola bilməz” [Mehdizadə M., 1982].

Göründüyü kimi, uşaqlarda idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi zərurəti həm də onların şəxsiyyət, vətəndaş kimi hərtərəfli və harmonik inkişafını təmin etmək tələbatından yaranır. Odur ki, tərbiyəçi-müəllimin və uşağın qarşısında duran əsas vəzifə uşaqlarda idrak fəallığını inkişaf etdirmək və öyrənilən təlim materiallarının həyati əhəmiyyətini şüurlu surətdə mənimsətməklə onları intellektual və mənəvi cəhətdən kamilləşdirməkdən ibarətdir.

Araşdırmalar göstərir ki, təhsil müəssisələrində pedaqoji prosesin effektivliyi prosesin yeni yanaşmalar əsasında təşkilindən və təhsilin humanitarlaşdırılması, fundamentallaşdırılması və informasiyalaşdırılması səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Pedaqoji prosesin optimallaşdırılması onun yeni pedaqoji təfəkkürün əsas

prinsipləri əsasında həyata keçirilməsini tələb edir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində pedaqoji prosesin optimallaşdırılmasında peşəkar, öz işində yenilikləri tətbiq edən, yaradıcı tərbiyəçi-müəllim, yəni öyrədən pedaqoji prosesin təşkilində, onun başqa iştirakçıları ilə birlikdə həyata keçirilməsində həlledici rol oynayır.

“Öyrədənin fəaliyyətində onun dünyagörüşü, “mən” konsepsiyası, kompetensiyaları, üstünlük verdiyi texnologiyalar müxtəlif səviyyələrdə əks olunur. O, öz daxili dəyərlər sisteminə aksioloji dəyərlər əsasında pedaqoji prosesin struktur elementlərinin qarşılıqlı təsirinin xarakterini, yəni antoloji komponenti, pedaqoji təfəkkür üslubunu – metodologiyayı daxil edir. Ona görə də öyrədən sosial təcrübənin daşıyıcısı kimi, özünün qabaqlayıcı, aparıcı mövqeyini həmişə, bütün situasiyalarda saxlamalıdır” [Sokolov V.M., Zakharova L.N., Sokolov V.V., Grebnev N.B., 1994].

Müəyyən edilmişdir ki, milli təfəkkür və təhsil ənənələrinin qorunub saxlanılmasında həlledici rol oynayan kompetensiyalı (səriştəli) fəaliyyət modeli təhsil müəssisələrində metodoloji istiqamət kimi qəbul olunaraq inkişaf etdirilməlidir. “Göstərilən modelin əsasında integrativ – diferensial yanaşma üstünlük təşkil edir. O, pedaqoji prosesin optimallaşdırılmasında və didaktik sistemin modernləşdirilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır” [Vinogradova E.A., 2001].

Hazırda peşəkar fəaliyyətlə bağlı yanaşmalar psixo-pedaqoji elmlər tərəfindən kifayət qədər öyrənilsə də, səriştəli yanaşmanın mənası və spesifik xüsusiyyətləri, fəaliyyətlə bağlı yanaşmanın tərkib hissəsi kimi sona qədər öyrənilməmişdir. Deməli, pedaqoji prosesin optimallaşdırılması üçün müxtəlif yanaşmalarla bərabər, integrativ-diferensial yanaşma da prosesin konseptual və metodoloji əsaslarda, milli ənənələri qoruyub saxlamaq şərti ilə modernləşdirilməsi üçün geniş imkanlar açaır.

Qloballaşan dünyada təhsil sisteminin, pedaqoji prosesin optimallaşdırılmasının psixo-pedaqoji aspektləri milli-mənəvi dəyərlərlə yanaşı, ümumbəşəri dəyərləri də nəzərə alan yeni təhsil mədəniyyətinin formalaşdırılmasını, Azərbaycan Respublikasının inkişaf etmiş dünya dövlətləri birliyinə inteqrasiyasını, yeni təlim metod və texnologiyalarının, İKT-nin tədris-təlim prosesinə daxil edilməsi, əməkdaşlığa qabil, mobilliyi, dinamizmi ilə seçilən, müstəqil qərar verə bilən, müasir dünyagörüşlü, savadlı, yaradıcı, hərtərəfli inkişaf etmiş mütəxəssislərin hazırlanmasını, təhsilin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsini tələb edir. Göstərilən məsələlərin həlli üzrə təhsil sisteminə inteqrasiya prosesinin gücləndirilməsi, yeni integrativ metodların və yanaşmaların təhsil sisteminə gətirilməsi pedaqoji prosesin optimallaşdırılmasının psixo-pedaqoji məsələlərinin yenidən işlənməsini və tədris-təlim prosesinə səmərəli tətbiqinin həyata keçirilməsini müasir dövrün aktual problemi kimi dəyərləndirir.

Təlim-tərbiyə prosesinin müxtəlif subyektlərinə interaktiv metodların (yeni yanaşmaların) tətbiqi onlarda tələb olunan keyfiyyətlərin formalaşması üçün səmərəli şərait yaradır. Bu halda uşaqlarda aşağıdakı bacarıqların qazanılmasına geniş imkanlar açılır:

- ümumi iş qoşulmanın (əməkdaşlığın) dərk edilməsi;
- şəxsi refleksiyanın inkişafı;
- fəaliyyətlərində aktiv və şəxsi mövqenin təşəkkül tapması;
- öyrədən və digər öyrənənlər tərəfindən hər bir öyrənənin işinin qiymətləndirilməsi.

Qrup otağında:

- qrupun formalaşdırılması;
- qrupun dərk etmə aktivliyinin yüksəldilməsi;
- qruplarda refleksiv proseslərin təhlili və özünütəhlil vərdişlərinin inkişafı;
- “qrup-öyrədən” əlaqələrində işə təlim prosesinin təşkilinə qeyri-standart münasibətlərin yaradılması;
- təlim materiallarının təmkinlə mənimsədilməsi;
- təlim-tərbiyə prosesində şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərə motivasiyanın yaradılması həyata keçirilir.

Məşğələ prosesində qruplarla iş zamanı:

- kiçik qruplarda qarşılıqlı təsirlərin və ünsiyyət vərdişlərinin inkişafı;
- qrupda istiqamətləndirmə birliyinin formalaşdırılması;
- hadisələrin gedişindən asılı olaraq, sosial münasibətlərin ustalıqla dəyişdirilməsinin rəğbətləndirilməsi;
- birgə fəaliyyətin mənəvi norma və qaydalarının qəbul edilməsi normativləri həyata keçirilir.

İnteraktiv təlim qarşılıqlı təsirlərin xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində fərdi yanaşmanın reallaşdırılmasına; öyrənənlərə məşğələlərdə kommunikativ bacarıqların müxtəlif formalarda aşılmasına; təlim prosesində iştirak edən bütün uşaqlar üçün bərabər imkanların, dəstəkləyici mühitin yaradılmasına və onların fəaliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsinə; təlim-tərbiyə prosesində uşaqlarda müasir tələblərə uyğun, aktiv dərk etmə mövqeyinin formalaşmasına imkan verir. Bütün bunlar nəzərə alınaraq, yeni məktəbəqədər təhsil sistemində interaktiv metodların, yeni yanaşmaların tətbiqi genişləndirilməli, bu sahədə öyrədənlərin və məktəbəqədər təhsil müəssisələri rəhbərlərinin fəaliyyəti daim nəzərdə saxlanılmalıdır.

İntegrativ təlim məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında dərk etmə və tərbiyəvi potensialın səmərəli istifadəsini nəzərdə tutan didaktik sintezə əsaslanır. Bu müddəə, həmçinin ətraf aləm, onunla qarışılıqlı əlaqə və qarışılıqlı asılılıq haqqında tam təsəvvürləri də formalaşdırır.

İnteqrativ təlimə yanaşmaların sintezi onun məzmun və struktur aspektlərini də xarakterizə etməyə imkan verir. İnteqrativ yanaşma pedaqoji prosesin əsasını təşkil edir, məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq, komponentlərin hər birində ideyaların qarşılıqlı əlaqəsinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da onun tamlıq səviyyəsini yüksəldir.

“Məktəbəqədər təhsilə inteqrativ yanaşma aşağıdakılardan ibarətdir:

- ətraf aləm haqqında tam təsəvvürün formalaşması əsasında tərbiyə və inkişafın prioritet məqsəd və vəzifələrinin reallaşdırılması;
- yalnız məzmun deyil, həm də tərbiyə və inkişafın formal məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsi;
- proqramın müxtəlif bölmələrinin məzmun komponentlərinin və məzmun daxili əlaqələrinin gücləndirilməsi;
- tərbiyə və təlim metod və priyomlarının qarşılıqlı təsiri (metodik inteqrasiya);
- uşaq fəaliyyət növlərinin sintezi;
- təlimin təşkilinin inteqrativ formalarının tətbiqi: mürəkkəb strukturu olan inteqrativ məşğələlər, məşğələlər tsikli, mövzu günləri və s.” [Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum)., 2022].

Təlim fəaliyyətinin psixi proseslərlə sıx qarşılıqlı əlaqəsi vardır. Bir tərəfdən təlim fəaliyyəti bütövlükdə uşaqların psixikasının inkişafına təsir etdiyi kimi, psixi proseslərin inkişafında da həlledici, aparıcı rol oynayır. Digər tərəfdən, təlim fəaliyyətinin, təlimin təşkilində psixi proseslərin qanunauyğunluqlarının nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu qarşılıqlı təsirin xüsusiyyətlərini bilmək təlim fəaliyyətinin idarə olunmasının mühüm şərtlərindən biridir.

Hər hansı bir fəaliyyət, məqsəd onun həyata keçirilməsi üçün vasitə və nəticədən ibarətdir. Bu fikri təlim prosesinə də şamil etmək mümkündür. “Müəllimin məqsədi ilə yanaşı, şagirdin də məqsədi olur. Nə qədər ki, müəllimin məqsədi ilə şagirdin məqsədi uyğun gəlmir, orada müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün deyil. Buna görə də şagird ilə pedaqoji iş prosesində, ilk növbədə, onun məqsədinin müəllimin məqsədinə uyğun gəlməsinə nail olmaq lazımdır. Bu istiqamətdə şagirdə idraki motivlərin, idraki maraq və tələbatların formalaşması xüsusi əhəmiyyət daşıyır” [Abbasov A., Əlizadə H., 2000].

Təhsil prosesinin yenilənməsi məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin tərbiyəçi-müəllimlərindən bu sistemdə baş verən innovasiya dəyişikliklərinin tendensiyalarını bilmələrini tələb edir. Müasir pedaqoji təhsilin məqsədi informasiya, innovasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun, yeni formatlı müəllim kadrları hazırlamaqdır. Məlumdur ki, məktəbəqədər təhsil sahəsində təhsil islahatının həyata keçirildiyi hazırkı şəraitdə pedaqoji kadrlara, xüsusilə tərbiyəçi-müəllimlərə olan tələblər də dəyişir.

Müasir tərbiyəçi-müəllimin əsas funksiyası uşağa öyrənməyi öyrətməkdir. Təlim fəaliyyəti uşaqların psixi proseslərinin bütün növlərinin qarşısında yüksək tələblər qoyur. Təlim prosesinin müvəffəqiyyəti üçün diqqətin, qavrayışın, hafizənin, təxəyyülün, təfəkkürün, hisslərin və iradənin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini sübut etməyə ehtiyac yoxdur, çünki uşaqların təlim fəaliyyətində mühüm rol oynayan həmin psixi proses və vəziyyətlər təlim prosesinin özündə təşəkkül tapır və inkişaf edir. Buna görə də tərbiyəçi-müəllim özü də daim inkişafda olmalıdır.

Tərbiyəçi-müəllim pedaqoji prosesdə həlledici qüvvə kimi çıxış edir. Şəxsiyyətin ahəngdar inkişaf etdirilməsi vəzifəsi, ilk növbədə, tərbiyəçi-müəllimin üzərinə düşür. Tərbiyəçi-müəllim bu inkişaf prosesində insanın tamlığını, bütövlüyünü, yüksək əqli, əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlər daşıyıcısı olmasını həyata keçirir. İnsanın kamilliyi gözəl düşüncəyə, gözəl sözə, əmələ malik olması ilə ölçülür.

Kiçik yaşdan uşaqların düzgün tərbiyə edilməsində mürəbbiyələrin (tərbiyəçi-müəllim – red.) əsas rol oynadığını göstərən R.Ouenin fikrincə, körpə uşaq hələ heç bir şey bilmir, onun üçün elə bir şərait yaratmaq lazımdır ki, onda əsl xarakter formalaşsın. Bunun üçün, birinci növbədə, uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olan insanları müəyyənləşdirib, onların necə xarakterə malik olmasını dəqiqləşdirmək lazımdır. Həmçinin onları təlimatlandırmaq lazımdır ki, onlar uşaqların tərbiyəsinə düzgün istiqamətləndirsinlər. Mürəbbiyələr təbiətən uşaqları sevən adamlar olmalı, kiçik yaşlardan uşaqlara fiziki sağlamlıq vərdisləri aşılmalıdırlar. N.Rüstəmovanın dediyi kimi: “Uşaqlar həmişə yaxşı əhvali-ruhiyyədə olmalıdırlar, çünki uşaq hələ doğulmamışdan onda xarakterin rüşeymi təbiət tərəfindən qoyulur, onun inkişaf edib təkmilləşməsi üçün isə ətraf mühit böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün hələ lap kiçik yaşlardan uşaq hər gün faydalı işlə məşğul olmalıdır. Təbiətin gücü daim onu əqli və fiziki fəallığa sövq edir. Bu fəallıq həm yaxşı, həm də pis istiqamətdə ola bilər. Buna görə də uşağın tərbiyəsi naminə müsbət yönümlü tədbirlər həyata keçirilməlidir [Rüstəmov N., 2004].

Ümumiyyətlə, sübut olunmuşdur ki, öz işinin peşəkarı olan tərbiyəçi-müəllim təlim prosesində uşaqların diqqətini səfərbərliyə almaqla, onun hərtərəfli inkişafını təmin etmiş olur.

Görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinski diqqətin təlim prosesindəki rolunu yüksək qiymətləndirərək, uşaqları diqqətli olmağa alışdırmağı tövsiyə edirdi.

Hər hansı bir problemin həlli zamanı uşaq axtarışda olur. Bu zaman onun əqli inkişafı üçün şərait yaranır. Eyni zamanda, unutmamaq olmaz ki, uşağın qarşısına həll etmək üçün qoyulan hər bir məsələ düşündürücü olmalıdır ki, onun təfəkkürünün inkişafına təkan versin, çünki uşaq, sadəcə olaraq, yada salmaqla kifayətlənir, ona görə də mexaniki icraçıya çevrilir. Tərbiyəçi-müəllim çalışmalıdır ki, uşağın qarşısına çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasında ona istiqamət versin,

onu düşünməyə, axtarırlara və problemi müstəqil həll etməyə sövq etsin. Təcrübə göstərir ki, uşaqlar müstəqilliyinə, aktivliyinə, düşüncə tərzinə və s. görə bir-birindən fərqlənirlər. Təlim prosesində həmin cəhətlərin nəzərə alınması uşaqların idrak fəaliyyətini idarə etmək nöqtəyi-nəzərindən zəruridir.

Məktəbəqədər təhsilin məzmunu sistemli xarakter daşmalıdır. Bu, uşağın dərk etdiyi obyekt və hadisələrin arasındakı qarşılıqlı əlaqəni təmin edir. Bununla da uşağın idrakının məlumat dairəsi genişlənilir və nəticədə artıq böyük məktəbəqədər yaşlı uşaq yeni qazanılmış biliklər sistemində yeni əlaqələr qurmaq bacarığını mənimsəyir. Bu bacarıq dərk etmə vasitəsi kimi çıxış edir, həmçinin konkretlik çərçivəsindən çıxmağa imkan verir.

Özünü reallaşdırma, özünü tədqiq etmə müasir insanın ən mühüm keyfiyyətlərindən biridir. Təlim-tərbiyə prosesində bu işin dəstəklənməsi, onun tərbiyəçi və uşaq fəaliyyətinin mərkəzinə gətirilməsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bunun bir mühüm yolu da təfəkkür müstəqilliyini təmin edən tapşırıqların verilməsidir. Məşğələlər vasitəsi ilə uşaqların inkişafını təmin etmək, izləmək mümkündür.

Uşaqlar dərk etmənin müxtəlif mərhələlərində anlama, tətbiq etmə, təhlil etmə və s. bacarıqlar nümayiş etdirirlər. Məşğələnin məzmununda uşaqlarda humanist mövqenin inkişafı, uşaqlar üçün seçim situasiyası, yaradıcı axtarış, problemin həlli, məşğələ prosesində ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqları, özünü tənqid etmənin, özünü dərk etmənin yaranmasının öz əksini tapması, uşaqların idrak fəallığını inkişaf etdirməyə imkan verən metodların seçilməsi mühüm şərtidir. İdrak fəallığının yüksəldilməsi metodlarına müqayisə, sual-cavab metodu, təkrar etmə, məntiqi tapşırıqların həlli, tədqiqatçılıq və s. daxildir. Bu metodlardan istifadə etməklə uşaqların məşğələlərdə fəallıq göstərmələri, diqqətlə və həvəslə işləmələri üçün imkan yaranır. Professor Ə. Ağayev “Təlim prosesi: ənənə və müasirlik” kitabında yazır: “Deməli, müasirlərimiz olan uşaqlarda, gənclərdə məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürü, ünsiyyət mədəniyyətini formalaşdırmaq, onları praktik fəaliyyətə real olaraq hazırlamaq üçün istifadə etdiyimiz yeni metodların məqsədini klassik pedaqoji irsimizə söykənərək cilalamalı və bununla da kamil insanın, fəal vətəndaşın yetişməsinə şərait yaratmalıyıq” [Ağayev Ə., 2009].

Məktəbəqədər mərhələnin təhsildə ilk pillə olması onun əhəmiyyətini bir neçə cəhətdən şərtləndirir. Onlardan birincisi uşaqların sosiallaşmasının təmin olunmasıdır. Məlum olduğu kimi, *sosiallaşma* müasir dövrün zəruri ictimai hadisəsi kimi əhəmiyyət daşımaqla cəmiyyətin inkişafında önəmli rol oynayır. Təhsil müəssisələri bu ictimai hadisənin reallaşdırılmasını təmin edən, ona imkan yaradan vasitə kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Müşahidə və təcrübələr göstərir ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələri bu baxımdan digər təhsil müəssisələrindən fərqlənir. İlk növbədə, o, uşaqların 5 yaşa qədərki dövrünü əhatə etməklə, daha çox praktik bacarıqlar formalaşdırmaq imkanına malikdir. Uşaqlar bu dövrdə

daha geniş dərkətmə fəaliyyəti göstərə bilməkdən əlavə, öyrəndiklərini möhkəm mənimsəməklə uzun müddət yadda saxlayır və yeri gəldikdə onlardan istifadə edirlər.

Bundan əlavə, məktəbəqədər təhsil müəssisələri uşaqlarda formalaşan şəxsi keyfiyyətlərin əsasında durmaqla baza rolunu oynayır. Onların məktəbəqədər təhsil mərhələsində qazandıqları keyfiyyətlər təhsilin digər pillələrində əldə etdikləri bacarıqların əsasını təşkil edir.

Yeni dünyaya gəlmiş uşaq, əqli, hissi və fiziki cəhətdən formalaşmağa başlayır. Bu inkişafın nizamlanması və müəyyən normativlərə uyğun olaraq istiqamətləndirilməsinin zəruriliyi meydana çıxır. Müşahidələr göstərir ki, ailələr belə bir inkişafın tənzimlənməsində hüquqi normativlər çərçivəsində ardıcıl və sistemli fəaliyyət göstərə bilmirlər. Valideynlərin fərdi münasibətlərindən doğan yanaşmalar rəsmiyyətin pozulması ilə nəticələnir. Ona görə də məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin əvəzolunmaz rolu mühüm şərtlərdən biri kimi özünü göstərir.

Uşaqların kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılması da ciddi təlim-tərbiyə problemi kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ümumiyyətlə, ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnmək, onu şəxsiyyətin əsas parametrlərindən biri kimi əxz etmək vacib keyfiyyət hesab olunur. Bu keyfiyyətin əldə edilməsi, təbii ki, ailə mühitindən başlayır. Ailə üzvləri və başqaları ilə ünsiyyətin qurulması ailə intizamının, ab-havasının gedişatında təbii bir hiss kimi yaranır, inkişaf edir. Bu inkişafın daha zəngin və rəngarəng olması üçün ailənin imkanları kifayət etmir. Həmin proses yalnız məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və mənəvi bazasında öz inkişaf istiqamətlərini tapır.

Məlumdur ki, məktəbəqədər təhsil sahəsində təhsil islahatlarının həyata keçirildiyi hazırkı şəraitdə pedaqoji kadrlara, xüsusən tərbiyəçi-müəllimlərə olan tələbatlar da dəyişir. Tərbiyəçi-müəllimlərin fəaliyyəti ilə əlaqədar aydın təsəvvürə malik olmaq, onların peşə və ixtisas hazırlığının ümumi vəziyyətini meydana çıxarmaq vacib məsələlərdən hesab edilir. Bunun üçün işlərin aşağıdakı problem xarakterli məsələlər əsasında aparılması təklif olunur:

1. Müasir tərbiyəçi-müəllimin peşə keyfiyyətlərini əks etdirən kompetensiyalar hazırlanmalı, onlara əsasən peşəkarlıq səviyyəsini əks etdirən indikatorlar müəyyənləşdirilməlidir.

2. Indikatorlar müəyyənləşdirilərkən tərbiyəçi-müəllimlərin ixtisas biliklərinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məsələlər də əhatə olunmalıdır; ixtisasa aid baza biliklərindən istifadə bacarıqları tərbiyəçi-müəllimin ümumi inkişafını səciyələndirən cəhətlərdən biri kimi nəzərə alınmalıdır.

3. Bu gün valideyn məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin, o cümlədən, tərbiyəçi-müəllimin fəaliyyətini müşahidə edən ən maraqlı tərəflərdən biridir. Onlar öz övladlarının təlim-tərbiyəsində sifarişçi tərəf kimi çıxış edirlər. Ona görə də uşaq

bağçaları ilə, tərbiyəçi-müəllimlərlə daha yaxından təmasda olur, onları qiymətləndirmək üçün kifayət qədər məlumat toplayırlar. Bu mənada tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsi ilə bağlı real nəticəyə gəlməkdə valideynlərin fikri də əsas götürülməlidir.

Beləliklə, araşdırmalar göstərir ki, uşaqların hərtərəfli inkişafı üçün aşağıdakı problemlərin həll olunması məqsədmüvafiqdir:

a) uşaq şəxsiyyətinin, onun yaradıcılıq qabiliyyətinin, bilik və bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;

b) mənəvi və estetik hisslərin, özünə və ətraf aləmə pozitiv münasibətlərin tərbiyə olunması;

c) təlim-tərbiyə prosesində, müxtəlif fəaliyyət sahələrində uşağın subyekt kimi çıxış etməsinə imkan verən bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminə yiyələnməsinin təmin olunması;

ç) uşaqların psixi və fiziki sağlamlığının möhkəmləndirilməsi və mühafizə olunması.

Uşağın məktəbəqədər hazırlığı dedikdə, onun məktəb həyatına fiziki, əqli, psixoloji hazırlığı, məktəbdə təlimə başlamaq üçün müəyyən bacarıq və qabiliyyətlərə malik olması nəzərdə tutulur. Məktəbəqədər hazırlıq dövründə uşaq fəaliyyətinin təmin olunması və bacarıqlarının formalaşması, onun bir subyekt kimi inkişaf etməsi üçün müvafiq təlim şəraitinin yaradılması nəzərdə tutulur. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilir:

- məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların inkişafının tənzimlənməsi;
- uşaqların məktəb təliminə hazırlığının məzmununun tənzimlənməsi;
- məktəbəqədər hazırlığın təşkili qaydalarını təqdim etməklə keyfiyyətin təmin olunması;
- məktəbəqədər hazırlıqla məşğul olan mütəxəssislərin səriştəliliyinin artırılması;
- bütün maraqlı tərəflərin (məktəb, ailə, valideynlər və s.) rollarının müəyənləşdirilməsi ilə məktəbəqədər hazırlığın keyfiyyətinin təmin edilməsi.

Beləliklə, məktəbəqədər hazırlıq dövründə məktəbəqədər yaşlı uşaqların ilkin həyatı bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələri tələb olunur, onlara gələcək həyat fəaliyyətində lazım olacaq bacarıq və vərdişlərin, qabiliyyətlərin aşılınması ön plana çəkilir, onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının bünövrəsi qoyulur.

Nəticə / Conclusion

Deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlirik ki, sivilizasiyanın müasir inkişaf səviyyəsində Azərbaycan təhsil sistemi dünya təhsil sisteminə intensiv

surətdə inteqrasiya edir və bu, hər şeydən əvvəl, təhsilin məzmununun dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasında, onun elm və texnikanın inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq qurulmasında, pedaqoji prosesdə müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə olunmasında özünü göstərir. Təhsil prosesinə yaradıcı münasibət yeni pedaqoji təfəkkürün formalaşmasına, müasir tələblərə cavab verən mütərəqqi metodların yaradılmasına şərait yaradır. Təhsil sistemi açıq bloklar sisteminə daxil olduğundan Azərbaycan Respublikası öz təhsil sisteminin inkişaf prioritetlərini dünyada gedən proseslərə inteqrasiya olunmaqla müəyyənləşdirir. İnteqrasiya prosesi Azərbaycan Respublikasında aparılan təhsil islahatlarının ana xəttini təşkil edir.

Biz artıq sürətlə dəyişən elə bir dövrdə yaşayırıq ki, təhsil sahəsində atılan addımlar müasir tələblərin deyil, gələcəyin perspektivləri üzərində köklənməli və kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə yönəlməlidir. Bu gün məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı daha sürətlə gedir və bu, məktəbəqədər təlimin məzmununa yenidən baxılmasını tələb edir. Bu baxımdan müasir cəmiyyətin məktəbəqədər təhsil sisteminin qarşısında qoyduğu tələblərə cavab vermək üçün, ilk növbədə, uşaqların hərtərəfli inkişafına, valideynlərin maarifləndirilməsinə, tərbiyəçi-müəllimlərin, digər pedaqoji kadrların səriştəliliyinin formalaşdırılmasına yönələn tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Beləliklə, müasir dünyanın təhsil paradigmasında daha aydın görünən xüsusiyyətlər diqqəti cəlb edir. Onlardan ən əsası şəxsiyyətin formalaşması probleimidir. Başqa sözlə, şəxsiyyətin formalaşması təhsil proqramlarının ana xəttidir. Bütün digər fəaliyyətlər bu xətdə birləşərək ümumi məqsədin reallaşdırılmasına tökan verir.

Məqalənin aktuallığı. Məktəbəqədər təhsilin məzmununun yenilənməsi bu günün aktual tələblərindən biridir. Məktəbəqədər təhsil ümumi, kütləvi xarakterli olmalıdır ki, uşaqların kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılmasını, ibtidai məktəbdə təlimə yüksək hazırlığını, erkən sosiallaşmasını təmin etsin və bütövlükdə ümumi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olunsun. Həmçinin təhsil sahəsində həyata keçirilən bütün layihələr müasir tələblər üzərində deyil, gələcəyin perspektivləri üzərində köklənməli və kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə istiqamətlənməlidir.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, uşaqları praktik fəaliyyətə hazırlamaq üçün istifadə edilən yeni metod və texnologiyalar onlarda yaradıcı məntiqi təfəkkürü, ünsiyyət mədəniyyətini formalaşdırmaqla yanaşı, elmi yenilik kimi təklif olunur. Bununla belə, klassik pedaqoji irsimizdə olan təlim texnologiyalarının da yeni yanaşmalarla tətbiqi nəzərdə tutulur. Məktəbəqədər təhsilin məzmunu mühüm pedaqoji anlayışlardan biri kimi bilik, bacarıq və vərdislər sistemini əhatə etməklə yanaşı, uşaqların əldə etdikləri idraki, əxlaqı-mənəvi və fiziki dəyərləri

özündə ehtiva edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə haqqında danışılan məktəbəqədər təhsilin məzmununa yeni yanaşmalar praktik olaraq, tərbiyəçi-müəllimlərin işində müəyyən müsbət nəticələr əldə etməyə xidmət edir. Bu məqalədən məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan tərbiyəçi-müəllimlər, bu sahə üzrə təhsil alan bakalavrlar, tədqiqatçılar, mütəxəssislər, tələbələr faydalana bilərlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. (2009). Bakı, “Təhsil xəbərləri”, № 6, s.12-57.
2. Abbasov A., Əlizadə H. (2000). Pedaqogika. Bakı, “Renesans”, s.31-32, 202 s.
3. Ağayev Ə. (2006). Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı, “Adiloğlu”, 138 s.
4. Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum). (2022). AR Təhsil Nazirliyi, AR Təhsil İnstitutu.
5. Mehrabov A. (2007). Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı, “Mütərcim”, s.104-105, 448 s.
6. Mehdizadə M. (1982). Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları. Bakı, “Maarif”, 383 s.
7. Rüstəmov N. (2004). Məktəbəqədər pedaqogika tarixi. BDU-nun nəşriyyatı, s.159, 350 s.
8. Sokolov V.M., Zakharova L.N., Sokolov V.V., Grebnev N.B. (1994). Proyektirovaniye i diaqnostika kachestva podqotovki prepodavateley. Moskva, “Pedaqogika”, s.213.
9. Vinqradova E.A. (2001). Doshkolnoye obrazovaniye: sostoyaniye i osnovniye problemy razvitiya (sotsiologicheskiy analiz). Aftoref diss. kand. sotsiolog. nauk. Yekaterinburg, s.15-16, 18 s.
10. Levinger B. (1996). Critical Transitions: Human Capacity Development Across the Lifespan. Education Development Center, pp. 56-69.
11. <https://azertag.az/xeber/Mektebeqeder-tehsil-haqqinda-Azərbaycan-Respublikasının-Qanunu-1071133>

THE ROLE OF CLASSES IN THE SOCIAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN IN MODERN TIMES

Tarana Sadigova

Azerbaijan State Pedagogical University,

PhD in pedagogy, associate professor,

E-mail: t.sadiqova2013@ya.ru

<https://orcid.org/0000-0001-7893-9710>

Abstract. The article talks about the role of exercises in the social development of preschool children in modern times. It is noted that various situation factors affecting the child either activate or passivate him, requiring him to demonstrate different behavioral patterns. In the process of training, children get used to the habits of learning activities and develop the ability to concentrate and make voluntary efforts. At the same time, it is recommended to take into account the interests of preschool children in the training process. Curiosity prompts the child to understand the surrounding world, to act, to be creative. Interest, which is one of the main conditions in the personal development of a person and the acquisition of new knowledge, is selective. When knowledge is interesting, it becomes more solid and is consciously absorbed. It is noted that, in accordance with the purpose of the exercise, the use of didactic games not only increases its efficiency, but also has an important effect on the socialization of children.

Keywords: preschool child, social development, training, conditions, learning activities, educator, rules of conduct.

To cite this article: Sadigova T. (2022). The role of classes in social development of preschool children in modern times. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 53-63.

Article history: received – 09.09.2022; accepted – 17.10.2022.

MÜASİR DÖVRDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN SOSIAL İNKİŞAFINDA MƏŞĞƏLƏLƏRİN ROLU

Təranə Sadıqova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: t.sadiqova2013@ya.ru
<https://orcid.org/0000-0001-7893-9710>

Annotasiya. Məqalədə müasir dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafında məşğələlərin rolu haqqında danışılır. Qeyd olunur ki, uşağa təsir göstərən müxtəlif şərait amilləri onu ya fəallaşdırır, ya da passivləşdirir, bununla da o, müxtəlif davranış nümunələri nümayiş etdirir. Məşğələ prosesində uşaqlar təlim fəaliyyəti verdişlərinə yiyələnirlər və onlarda diqqəti mərkəzləşdirmək, iradi səy göstərmək bacarıqları inkişaf edir. Eyni zamanda, məşğələ prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların maraqlarının nəzərə alınması tövsiyə olunur. Maraq uşağı ətraf aləmi dərk etməyə, fəaliyyətə, yaradıcılığa sövq edir. İnsanın şəxsi inkişafında, yeni biliklərin əldə edilməsində əsas şərtlərdən biri olan maraq seçici xarakter daşıyır. Biliklər maraqlı olduqda daha möhkəm olur və şüurlu mənimsənilir. Qeyd olunur ki, məşğələnin məqsədinə uyğun olaraq, didaktik oyunlardan istifadə onun səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, uşaqların sosiallaşmasına da mühüm təsir göstərir.

Açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaq, sosial inkişaf, məşğələ, şərait amilləri, təlim fəaliyyəti, tərbiyəçi, davranış qaydaları.

Məqaləyə istinad: Sadıqova T. (2022). Müasir dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafında məşğələlərin rolu. *«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil»*, №4 (241), səh. 53-63.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.09.2022; qəbul edilib – 17.10.2022.

Giriş / Introduction

Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onun modernləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra işlərin görüldüyü bir vaxtda uşaqların sosial inkişafı problemi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son illər respublikamızda məktəbəqədər təhsillə bağlı hazırlanmış sənədlərdə uşaqların sosial inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. “Məktəbə hazırlığın təşkili qaydaları” (08.01.2010), “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı” (08.08.2019), “Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu)”nda (11.04.2022) dörd inkişaf sahəsi (fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik; idrakın inkişafı; estetik və yaradıcı inkişaf; sosial-emosional inkişaf) üzrə yeni məzmun xətləri həyata keçirilir.

Müxtəlif yaş qruplarında olan insanların sosiallaşması fərqli situasiyalarda, müxtəlif reallıqların təsiri ilə baş verir. İnsana təsir göstərən müxtəlif şərait amilləri onu fəallaşdırır və ya passivləşdirir, ondan müxtəlif davranış nümunələri nümayiş etdirməyi tələb edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosiallaşmasında məşğələlər mühüm rol oynayır. “Məşğələ prosesində uşaqlar təlim vərdislərinə yiyələnirlər, onlarda diqqəti mərkəzləşdirmək, iradi səy göstərmək qabiliyyətləri inkişaf edir. Uşaqların fəaliyyətinin məktəbəqədər təhsilin dövlət standartlarına uyğun təşkili onların formalaşmalarına daha çox təsir göstərir. Məşğələlər həm də məktəbəqədər müəssisə ilə məktəbin təlim-tərbiyə işindəki əlaqə və ardıcılığı möhkəmləndirməyə, inkişaf etdirməyə təkan verir. Buna görə də məşğələnin məzmununu və keçirilmə metodikasını elə düşünməlidir ki, uşaqlar artıq məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq təlimi sevsinlər və onda böyük həvəslə iştirak etsinlər” [Sadıqova T., 2010]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, uşaqların sosiallaşmasında məşğələlərin rolu mövzusu kifayət qədər araşdırılmamışdır.

Əsas hissə / Main part

Şəxsiyyətin sosiallaşması ikitərəfli prosesdir. Bu prosesdə birinci tərəf sosial mühitdir. Onun formalaşması cəmiyyət, onun təbəqələrinin və sosial qrupların yaratdığı sosial tərbiyəyə əsaslanır. Sosial tərbiyə bəşəriyyətin min illər boyu yaratdığı qiymətli dəyərlərdir və hər bir fərd sosial mühitə daxil olarkən sosial tərbiyəyə yiyələnərək sosiallaşır. Bu prosesdə insan həm passiv müşahidəçi kimi sosial tərbiyəni mənimsəyir, həm də öz həyatının fəal qurucusu kimi sosial tərbiyəni zənginləşdirir və ikinci tərəf kimi çıxış edir.

Sosial davranışın formalaşdırılmasında təqlid etmə mühüm mexanizmdir.

Kiçik yaşlı uşaqlar böyüklərin sözlərinə və hərəkətlərinə qarşı çox diqqətli olur, onları təqlid etməyə çalışırlar. Buna görə də tərbiyəçi-müəllim daim düzgün davranış, nəzakətli nitq, xeyirxah hiss və münasibətlər nümayiş etdirməlidir.

Şəxsiyyətyönümlü təhsil sistemində pedaqoji prosesin mərkəzində dayanan tərbiyəçi-müəllimin və uşaqların funksiyaları dəyişir. Onların fəaliyyəti əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələrə əsasən qurulur. Tərbiyəçi-müəllim təlim prosesində yeni texnologiyaların içərisindən ən münasibini seçir. Bu texnologiyaların müəyyən olunmasında tərbiyəçi-müəllim və uşaqlar təlimin aparıcı subyektləri kimi çıxış edirlər. Münasibətlər “subyekt-subyekt” formuluna uyğun qurulur. Bu zaman uşaqlar öz təfəkkürünün, düşüncələrinin, tərbiyəçi-müəllimlər isə uşağın inkişafı üçün şəraitin təşkilatçısı olurlar. Tərbiyəçi-müəllimin rəhbərlik funksiyası dəyişir, informasiya vermək sahəsində fəaliyyətləri məhdudlaşır. O, daha çox qrup şəraitində təlim fəaliyyətini əlaqələndirən, istiqamətləndirən məsləhətçi kimi uşaqların müstəqil idrak fəaliyyətini, yaradıcılığını təşkil edən subyektə çevrilir, uşaqlar isə müstəqil axtarışlar aparmağa, yaradıcı fəaliyyət göstərməyə sövq edirlər.

“Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu)”nda dörd inkişaf sahəsi (fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik; idrakın inkişafı; estetik və yaradıcı inkişaf; sosial-emosional inkişaf) üzrə yeni məzmun həyata keçirilir. Həmin sənəddə qeyd olunur ki, “məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda sosial və emosional keyfiyyətlər vəhdətdə inkişaf edir. Uşaq öz emosional əhvalını məhz yaşadığı sosial mühitin normaları əsasında, buna uyğun olaraq tənzimləyir” [“Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu)”, 2022]. Sosial-emosional inkişaf nəticəsində uşaqlarda insanlara qarşı müsbət münasibət, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, qarşılıqlı yardım, başqasının dərdinə şərik olmaq və s. kimi mənəvi keyfiyyətlər yaranır. Uşaqlar oyun, əmək və əməli fəaliyyətə, kollektivdə davranış qaydalarına dair ilkin bacarıqlara yiyələnirlər. Kommunikasiyaların köməyi ilə birgə fəaliyyətin müxtəlif növlərində şəxsiyyətlərarası əlaqələr, qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı anlaşma təmin olunur. Kommunikasiya uşağın sosial şəxsiyyət kimi formalaşmasında əsas vasitəyə çevrilir.

Professor Y.Ş.Kərimov, haqlı olaraq, uşağın məktəb təliminə hazırlanması prosesində sosial hazırlığı mühüm şərt hesab edirdi. “Uşağın sosial hazırlığı dedikdə, ilk növbədə onun məktəbə getmək, oxumaq arzusunun olub-olmaması nəzərdə tutulur... Uşaq məktəbə gedəndə yeni sosial mövqe qazanır... Uşağı buna hazırlamaq lazımdır” [Kərimov Y., 2002].

Uşaqların sosial və emosional inkişafı onların böyüdüüyü və öyrəndiyi kontekstlərlə, mədəniyyət və münasibətlərlə bağlı olduğu üçün valideynlər, tərbiyəçi-müəllimlər uşaqların sosial və emosional inkişafının formalaşmasında əsas rol oynayırlar.

“Aşağıdakı strategiyalar hər bir uşağın öz fərdi ehtiyaclarını ödəyən təcrübələr əldə etməsinə kömək edir:

- uşaqlara qarşı həssas, məsuliyyətli və qayğıkeş olmaq;
- onlara öz emosiyalarını başa düşmək və idarə etməkdə yardım etmək;
- müxtəlifliyi bildirən, mədəniyyət baxımından münasib fəaliyyətlər, təcrübə və materiallar toplusundan istifadə etmək;
- ailə mədəniyyətinin qəbul edilməsinə və yüksək qiymətləndirilməsinə dəstək vermək;
- insanlara hörmət edən və mənfi rəylərdən azad mühit yaratmaq;
- qarşılıqlı münasibətlər qurmaq üçün davamlı şərait təşkil etmək;
- uşaqların nəyi bildiyinə və nəyi yaxşı bacardığına əsaslanmaq;
- münaqişələrin və problemlərin həlli bacarıqlarının modelini yaratmaq və uşaqlara öyrətmək” [Sadıqova T., 2020].

Hər uşaq öz sosial və fərdi dünyasında müxtəlif yollarla ümumi biliklər əldə edir. Mahiyyət etibarı ilə, hər bir uşaq öz ünsiyyət, dil və savad, zəruri həyati bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində dəstəyə ehtiyac duyur. “İdrakın inkişafına yardım etmək üçün aşağıdakı strategiyaların nəzərə alınması tövsiyə olunur:

- uşaqların gündəlik həyati bacarıqlara yiyələnmələri üçün şəraitin təşkil edilməsi;
- öyrətmə və öyrənmə strategiyalarının (məsələn, musiqili oyunlar, musiqini və hərəkətləri idraki inkişaf əlaqələndirmək) birləşdirilməsi;
- mürəkkəb tapşırıqların daha kiçik hissələrə bölünməsi ilə və ya tədbirlərin sayının azaldılması ilə sadələşdirilməsi;
- gün ərzində uşaqların müxtəlif fəaliyyətlərə və rejimlərə cəlb edilməsi;
- öyrənmə üçün praktik və sensor (məsələn: öyrənmə, görmə, dadına baxma, iyləmə, manipulyasiya etmə və s.) təcrübənin təmin edilməsi;
- təlimin uşaqların müxtəlif qabiliyyətləri və öyrənmə yolları ilə uzlaşdırılması” [Məmmədova A., 1993].

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların maraqlarının nəzərə alınması mühüm şərtidir. Maraq uşağı ətraf aləmi dərk etməyə, hər hansı bir fəaliyyətə, yaradıcılığa sövq edir. İnsanın şəxsi inkişafında, yeni biliklərin əldə edilməsində əsas şərtlərdən biri olan maraq seçici xarakter daşıyır. Biliklər maraqlı olduqda daha möhkəm olur və şüurlu şəkildə mənimsənilir. Məktəbəqədər yaşlı, xüsusilə də böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların maraqlarının xarakterik xüsusiyyətlərindən danışarkən məzmun, dolğunluq, genişlik, sabitlik, təsir qüvvəsi kimi keyfiyyətləri qeyd etmək lazımdır. Marağın yönəldiyi obyekt onun məzmununu təşkil edir. Maraqlar müxtəlif ola bilər: bir uşaq idmanla, digəri kompüterlə maraqlanır, bir başqasını isə rəsm çəkmək daha çox cəlb edir. Bu baxımdan təlim prosesində uşaqların maraqlarının nəzərə alınması vacibdir.

Təlim mühiti uşaqların tərəkür, sosial, emosional, fiziki və yaradıcı inkişafına böyük təsir göstərir. Təربiyəçi-müəllimlər fiziki və psixoloji baxımdan təhlükəsiz və həvəsləndirici mühit yaradaraq, uşaqların fərđi, müstəqil və qrup tədqiqatları, oyun, müxtəlif vasitələrlə digər uşaqlarla və böyüklərlə qarşılıqlı əlaqə vasitəsi ilə inkişafını dəstəkləyirlər.

Uşaqyönümlü mühitin yaradılması işində 2 əsas prinsip nəzərə alınmalıdır:

– uşaqların ətraf mühidə olan əşyalar və onları əhatə edən insanlarla qarşılıqlı əlaqə yaradaraq öyrənməsi və biliklər qazanması prinsipi;

– uşaqların inkişafını və öyrənməsini təmin etmək üçün onların maraqlarının, ehtiyaclarının və güclü tərəflərinin nəzərə alınması prinsipi.

Qrup otağında “tədqiqat guşəsi” təşkil edilir ki, uşaqlar müxtəlif rollarda – tədqiqatçı, aktyor, rəssam, tamaşaçı, inşaatçı, həkim, aşpaz, müəllim, ata, ana və s. rollarda özlərini sınaırlar. Elementar tədqiqatların aparılması, yeniliklərin kəşf edilməsi və fikir mübadiləsinə şərait yaradan mühitin qurulmasının məsuliyyəti təربiyəçi-müəllimlərin üzərinə düşür. Belə mühidə təربiyəçi-müəllimin rolu uşaqların özünüifadəsini dəstəkləməkdən, arzu olunan davranış və şəxsi keyfiyyətlərin, *niyə?*, *nə üçün?* suallarının verilməsi, ətrafdakılara qarşı hörmət və qayğının göstərilməsi, məsuliyyət hissənin təmin olunmasından ibarətdir.

Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda artıq seçmə qabiliyyəti yarandığı üçün onlardan biri musiqiyə, biri rəsmə, bir başqası quraşdırmaya böyük maraq göstərir. Onlar üçün istənilən fəaliyyət növü maraqlıdır. Uşaqlarda maraq məzmun baxımından fərqlənmir və onlar tez-tez öz istəklərini dəyişirlər. Bir müddət keçdikdən sonra gördükləri iş onları tənğə gətirir və başqa işlərlə maraqlanmağa başlayırlar. Bu, uşaqların psixi inkişafı ilə bağlıdır və onlar müəyyən məqsədləri olmadığına və fikir dağınıqlığına görə mühakimə edilməməlidirlər. Bunu aradan qaldırmaq üçün onların dərkətmə marağını inkişaf etdirmək, ailədə və məktəbəqədər müəssisələrdə müvafiq şərait yaratmaq lazımdır.

Təlim prosesində uşağın maraqlarının təmin edilməsi baxımından didaktik oyunlardan istifadə edilməsi faydalıdır. Eyni zamanda, uşağın düşdüğü situasiya, müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirilməsi maraqların möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Bu keyfiyyət uşağın iradəsindən, çətinliklərə üstün gəlmək bacarığı və arzusundan asılıdır. Möhkəmlilik, sabitlik dərkətmə marağının ən vacib əlamətidir. Yalnız emosional komponent yox, həm də müəyyən bir sahədə iradəni, maneəni, dəfətməni, məşğuliyyəti davam etdirmək arzusunu əks etdirən dərkətmə komponenti (əldə edilən biliklərin məzmununa müsbət münasibət) olduqda, məhz sabitlik marağın daha yüksək səviyyəsinə keçidi müəyyənləşdirir. Bu komponentlərin məcmusu maraqların təsir qüvvəsini, yəni insanın öz inkişafına təsirini müəyyən edir.

Təlim prosesində didaktik materiallardan istifadə ona daha maraqlı, asan və

öyrədici xarakter verir. Bu zaman qarşıya qoyulmuş bu və ya digər təlim-tərbiyə vəzifələri uşaqları maraqlandıran müvafiq fəaliyyət formasında yerinə yetirilir. Didaktik materiallardan istifadə olunması məşğələdə uşaqların fəallığını və təlim materialını qavramağa marağını artırır, onların inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

K.D.Uşinski göstərmişdir ki, “şəklin rolu uşaqları bu və ya digər bir əşya, yaxud hadisə ilə tanış etməklə bitmir: uşaqların müşahidəçilik qabiliyyətinin inkişafında, onlarda bu müşahidələrdən əsaslandırılmış nəticələr çıxarmaq bacarığının yaradılmasında şəkillərin, o cümlədən, didaktik materialların əhəmiyyəti az deyil” [Uşinski K.D., 1953]. Didaktik materiallar uşaqların hissələrinə daha çox təsir göstərdiyindən məktəbəqədər təlimdə ən fəal vasitələrdən biri hesab olunur.

Təlimin şəxsiyyətyönümlü xarakteri kiçikyaşlı uşaqların təlimi prosesində özünü büruzə verir. Tərbiyəçi-müəllimin əsas rolu çox həssaslıqla, hiss olunmadan uşağa öz daxili keyfiyyətlərindən istifadə edərək, onları inkişaf etdirməklə, müstəqil olaraq ətraf aləmi dərk etməyə kömək göstərməkdir. Beləliklə, tərbiyəçi-müəllimlər uşaqların öyrənmə meyillərini gücləndirir, onları sual verməyə həvəsləndirir və suallara diqqətlə cavab verirlər. Maraq göstəricisinin səviyyəsini uşağın sualları təşkil edir. Uşaq nə qədər çox sual verirsə, öz suallarına cavabda bir o qədər çox iştirak edir, onun dərk etmə marağı daha dolğun və məzmunlu olur.

Tərbiyəçi-müəllimlər uşaqların tədqiqatçılıq fəaliyyəti və eksperiment üçün xüsusi fəaliyyət mərkəzləri yaradırlar. Tərbiyəçi-müəllimlə uşaq arasında şəxsiyyətyönümlü qarşılıqlı əlaqənin əsas prinsiplərindən biri *fərdi yanaşmadır*. Bu prinsipin reallaşdırılması üçün müxtəlif vasitələr var. Bu, hər şeydən əvvəl, hər bir uşaq üçün ona verilən tapşırıqları, fəaliyyət növlərini, materialları seçmək imkanının yaradılmasıdır. Bu, həm də nəzərdə tutulan uşaqların davranışlarının müşahidə olunması, qeydə alınma sistemidir. “Bu sistemin tətbiqində əsas məqsəd məktəbəqədər müəssisədə hər bir uşağın inkişafı üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması, uşağın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ona lazımı köməyin göstərilməsidir. Tərbiyəçi-müəllim ümumi didaktik tələblərə riayət edərək, bütövlükdə bütün uşaq qruplarının işinə kömək göstərməli, məşğələ zamanı uşaqlara fərdi yanaşmanın lazım olduğunu unutmamalıdır” [Mursaqulova R., Rüstəmov N., 2012].

Öyrənmənin ən etibarlı metodu uşağın davranışı və fəaliyyəti üzərində *müşahidədir*. Uşaq öz hissələrini necə təzahür etdirir, nə vaxt və nəyə sevinir, nə zaman və hansı səbəbdən kədərlənir, hansı işə həvəslə qoşulur, hansını məcburən yerinə yetirir – bütün bunlar müşahidə nəticəsində aşkar olunur. Müşahidə sinir sisteminin tipini müəyyənləşdirməyə və tərbiyə işinin bu tipə uyğun şəkildə təşkil

olunmasına kömək edir.

Uşağı müxtəlif fəaliyyət növlərini yerinə yetirərkən müşahidə etmək lazımdır. İş prosesində onun qabiliyyətləri, maraqları aşkar olunur. Kollektiv iş valideynlərə uşaqlarının nəyə qadir olduqlarını görməkdə kömək edir. Uşağın əmək tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazır olub-olmadığı üzərində müşahidə aparmaq lazımdır. Uşağı öyrənmək üçün valideynlərin onlarla birlikdə istirahətinin təşkili də mühüm amildir.

Uşağın fərdi xarakter xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq üçün tərbiyəçi-müəllim müşahidə gündəliyi tərtib etməli və burada onun davranışı haqqında konkret faktlar öz əksini tapmalıdır. Tərbiyəçi-müəllim məşğələlərdə və digər fəaliyyət sahələrində uşağın işini fəal surətdə müşahidə etməli və bu barədə müşahidə gündəliyində qeydlər aparmalıdır. Bu qeydlərə əsaslanaraq, uşağın bu və ya digər xüsusiyyətləri təhlil olunur və ona fərdi yanaşmanın yolları müəyyənləşdirilir. Müşahidə gündəliyində uşağın hansı bilik və bacarıqlara malik olduğu, hansı sahədə geri qaldığı, onun qavrayışı, diqqəti, yaddaşı, nitqi, lügət ehtiyatı haqqında qeydlər öz əksini tapmalıdır.

Müşahidələrin nəticəsi uşaqların fəaliyyət və davranışlarının subyektiv şərhləri və onların əldə etdiyi nailiyyətlərin qiymətləndirilməsi deyil. Uşaqların təlim-tərbiyəsinin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verən məlumatlar olmalıdır. Tərbiyəçi-müəllim gələcəkdə bu məqsədlərə əsaslanaraq, uşaqda müəyyən materialı qavramaq üçün maraq oyatmaq, eyni zamanda, onun inkişafı üçün yeni imkanlar yaratmaq məqsədi ilə inkişafetdirici mühiti dəyişə bilər.

Tərbiyəçi-müəllim təlim prosesində uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, intizamlılığın əsaslarını formalaşdırır, uşaqlara kollektivdə davranış qaydalarını, yaşdılarına mehriban və hörmətlə yanaşmağı, həmçinin kiçik qrupda məşğələlərin məzmununu tədricən mürəkkəbləşdirərək, uşaqlara bir neçə davranış qaydalarını (yaşdıları ilə ünsiyyət, bir-biri ilə hörmətlə davranmaq, mədəni-gigiyenik vərdişlər və s.) öyrədir. Davranış qaydaları uşaqlara birbaşa təqdim olunmur. Bütün məşğələlər elə qurulur ki, həmin ilkin mədəni davranış motivlərini uşaqlar tədricən mənimsəyirlər. Tərbiyəçi-müəllim düzgün davranışa oyun priyomundan istifadə edərək nail olur. O, oyun prosesində uşaqların fəaliyyətinin məzmununu dəyişərək, onların diqqətini yeni məzmunla cəlb edir. Bu üsulla tərbiyəçi-müəllim qarşısına qoyduğu məqsədə nail olur. Kiçik qrupda müxtəlif metodlardan istifadə etməklə uşaqlarda məşğələlərə maraq formalaşdırmağa, fəallıq oyatmağa, bir-biri ilə mehriban ünsiyyət qurmağa şərait yaradır, onları ümumi fəaliyyətdə birləşdirir.

Orta qrupda tərbiyəçi-müəllimin qarşısında başqa vəzifələr durur: uşaqlarda bir-birini axıra qədər dinləmək, ümumi söhbətdə iştirak etmək bacarıqları formalaşdırmaq və s. Uşaqlar qaydaları tez mənimsəyirlər, yoldaşı axıra qədər,

diqqətlə dinləmək çətin olsa da, bunu etməyə alışırlar. Belə situasiyalarda ümumi söhbətdə iştirak etmək bacarığını inkişaf etdirmək, yaşıdları ilə mehriban davranmaq, yoldaşını incitməmək, böyüklərə hörmətlə cavab vermək kimi kompleks vəzifələri də həll etmək lazımdır. Tərbiyəçi-müəllim intizamlı, düzgün cavablar verən, yoldaşını diqqətlə dinləyərək, cavaba əlavələr edən uşaqları qiymətləndirir.

Tərbiyəçi-müəllim məktəbəqədər yaşlı uşaqların kollektivdə davranışının formalaşdırılması vəzifəsini həll edərkən uşaqları təşkilatçılığa, kollektivin tələblərinə riayət etmə qaydalarına alışdırır: “yoldaşın cavab verəndə ona mane olma”; “axıra qədər dinlə”; “yoldaşının əlindən heç nəyi zorla alma”; “qışqıra-qışqıra danışma”; “yoldaşına qarşı kobudluq etmə” və s.

Böyük qrupda tərbiyəçi-müəllimin işində əsas dəyişikliklər ondan ibarətdir ki, davranışa verilən tələbləri onun kollektiv üçün əhəmiyyəti ilə bağlayır, çünki uşaqların fəaliyyəti fərdi xarakter daşıyır, məşğələlərdə isə kollektiv forma alır. Tərbiyəçi-müəllim böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlara davranış qaydalarını izah edərkən bunu nəzərə almalıdır.

Məşğələ prosesində məşğələ materialı onlar üçün maraqsız olsa da, uşaqlarda özlərinə nəzarət etmək zərurəti yaranır, məsələn, sözlərinin öyrədilməsi zamanı uşaqlar tez-tez intizamı pozurlar: məşğələnin mövzusunu uşaqların əksəriyyəti mənimsəyir, lakin tərbiyəçi-müəllim materialı o qədər də yaxşı mənimsəməyən uşaqları da dinləməlidir. Təlim prosesində tərbiyəçi-müəllim uşağın yoldaşlarının cavabına diqqətsiz münasibətini nəzərdən qaçırmamalıdır.

Məktəbəhazırlıq qrupunda davranış normalarına verilən tələblər daha da artır və mürəkkəbləşir. Bu qrupda uşaqların davranışında qayda pozuntuları olduqda onlara irad ümumi şəkildə edilməlidir ki, uşaqlar arasında xeyirxah xarakterli qarşılıqlı münasibətlərə təsir etməsin.

Beləliklə, təlim prosesində tərbiyəçi-müəllim uşaqlara kollektivdə davranış qaydalarına şüurlu tabe olmağı, yaşdılarına xeyirxah münasibət tərbiyə edir, onlarda kollektivçilik hissini formalaşdırır.

Tərbiyəçi-müəllim məşğələnin sonunda uşaqların fəaliyyətini qiymətləndirmək məqsədi ilə rəğbətləndirmə və məzəmmətdən istifadə etməlidir. Rəğbətləndirmə uşağın hərəkətinin düzgünlüyünü təsdiq edən qiymətdir və onda ləyaqət hissini inkişaf etdirir. Məzəmmət isə nöqsanları dərk etməyə, mənfi vərdişlərin qarşısını almağa kömək edir. Tərbiyəçi-müəllimin qiymətləndirməni düzgün tətbiq etməməsi uşaqlara mənfi təsir göstərə, uşaqlar arasında rəqabətin arzuolunmaz formalarını doğura, onları bir-birindən ayıra bilər. Həddindən artıq təriflənən uşaqlarda lovğalıq, özündənrazılıq, arxayınçılıq, çox danlanan uşaqlarda isə acizlik, özünə inamsızlıq, məyusluq hissləri formalaşa bilər. Ona görə də işin nəticəsi qoyulan tələblərə uyğun gəlmədikdə tərbiyəçi-müəllim uşağı

danlamamalıdır. Yaxşı olar ki, uşağın diqqəti birbaşa nöqsanlı xüsusiyyətin üzərinə yönəldilsin. Onu inandırmaq lazımdır ki, əgər söylə çalışarsa, bu nöqsanı aradan qaldırmaq olar.

Bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsinin yalnız uşaqlar üçün deyil, həm də tərbiyəçi-müəllim üçün böyük əhəmiyyəti var. Belə ki, bu qiymətləndirmə tərbiyəçi-müəllimin öz fəaliyyətini təhlil etməsinə, təlim prosesində hansı nöqsanlara yol verdiyini araşdırmasına, uşaqlarla apardığı işin nə dərəcədə səmərəli olduğunu müəyyənləşdirməsinə imkan verir. Bütün bunlar tərbiyəçi-müəllimin təlim-tərbiyə prosesinə düzgün rəhbərlik etməsi üçün lazımdır.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, məşğələ dəqiq işlənmiş metodika üzrə keçirildikdə uşaqlar bilik və bacarıqları daha yaxşı mənimsəyir, fəal işləyirlər. Fəaliyyət prosesi uşaqlardan gərginlik, zehni səy, çətinliklərin öhdəsindən gəlmə bacarığı tələb etməklə yanaşı, onlarda müstəqillik, əqli gərginlik, məsələnin düzgün həllini tapmaq bacarığı, məsuliyyətlik kimi keyfiyyətlər tərbiyə edir.

Məktəbəhazırlıq qrupunda uşaqlar tez təşkil olunmağı, lazımı sürətlə işləməyi, diqqəti yayındırmamağı, başqalarını diqqətlə dinləməyi, ancaq tərbiyəçi-müəllim soruşduqda cavab verməyi, şəkil üzrə nağıl edərkən göstəricidən istifadə etməyi, məşğələ başa çatdıqdan sonra iş yerini yığışdırmağı bacarmalıdırlar. Tərbiyəçi-müəllim çalışmalıdır ki, məşğələdə uşaqların davranışına verilən tələblər vərdiş halını alsın.

Məşğələlərdə davranış qaydalarına riayət olunması məktəb təliminə emosional-etik hazırlığın tərkib hissəsi olub, uşaqların məktəbə hazırlanmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Bundan əlavə, hər gün ciddi müəyyən edilmiş vaxtda məşğul olmaqla uşaqlar mütəşəkkil fəaliyyət vərdişi qazanırlar. Bu, həm dinamik stereotipin möhkəmlənməsinə təsir göstərir, həm uşaqların iş şəraitini yüngülləşdirir, həm də nəticə etibarını ilə uşaqların məktəbdə müvəffəqiyyətlə təhsil almaları üçün zəmin yaradır.

Məqalənin aktuallığı. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafı problemi həmişə aktual olub və bu gün də aktualdır. Həmçinin məqalədə bu prosesdə uşaqların inkişafını və öyrənməsini təmin etmək məqsədi ilə onların maraqlarının, ehtiyaclarının və güclü tərəflərinin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti də şərh olunmuşdur.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, uşaqların sosial inkişafını təmin etmək məqsədi ilə məşğələ prosesində onların maraqlarının nəzərə alınması, düzgün strategiyaların seçilməsi ilə bağlı məsələlər təhlil olunur və təkliflər verilir. Fəaliyyət özü uşaqlardan gərginlik, zehni səy, çətinliklərin öhdəsindən

gəlməyi tələb etməklə, onlarda müstəqillik, əqli gərginlik, məsələnin düzgün həllini tapmaq bacarığı, məsuliyyətlik kimi keyfiyyətlər tərbiyə edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqaləni oxuyan ixtisaslı tərbiyəçi-müəllimlər, tələbələr, bakalavrlar, elmi işçilər məşğələ prosesində uşaqların sosial inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı bilik və bacarıqlar əldə edir, məşğələnin məzmun və metodikasına yeni yanaşmaları öyrənərək tətbiq edirlər və beləliklə, onların peşəkarlıq səviyyəsi yüksəlir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı. Bakı şəhəri, 8 avqust, 2019-cu il, №351.
2. “Məktəbəqədər təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 14 aprel, 2017-ci il, №13.
3. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 19 iyun, 2009-cu il, №833-IIIQ.
4. Kərimov Y. (2002). Uşaq məktəbə gedir. Bakı, «Nağıl evi», 144 s.
5. Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu). 11 aprel, 2022-ci il.
6. Məmmədov A. (1993). Təlimin psixoloji əsasları. Bakı.
7. Mursaqulova R., Rüstəmov N. (2012). Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı.
8. Sadıqova T. (2008). Məktəbəhazırlıq qrupunda ətraf aləmlə tanışlıq üzrə məşğələlər. Bakı, 140 s.
9. Sadıqova T. (2020). Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı.
10. Sadıqova T. (2010). Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin təşkili. (dərs vəsaiti), Bakı.
11. Sadıqova T. və b. (2012). Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq inkişafı məşğələləri. Bakı.
12. Uşinski K.D. (1953). Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, “Azərnəşr”.
13. Bredekamp C. (2002). Children from Birth to Age 8, Copple, S.NAEYC, Washington DC.

FORMATION OF NORMS OF SPEECH CULTURE STUDENTS

Sevda Abbasova

Azerbaijan State Pedagogical University,
PhD in pedagogy, associate professor
E-mail: sevda411@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-6516-2444>

Abstract. The study of the norms of speech culture, their popularization and application has always been in the focus of the national leader of the Azerbaijani people, the great leader Heydar Aliyev. Even during the years of Soviet rule, the great leader paid attention and care to the development of speech culture. It is known that the expansion of the environment of using the native language can become a trend leading to national ideology in the society. The great leader managed to approve the native language as the state language in the Constitution of the Republic of Azerbaijan adopted in 1978. After the Republic of Azerbaijan gained independence in 1991, the native language played a key role in the formation of the national ideology. The strategic importance of the speech is reflected in the orders signed by President Ilham Aliyev. The article mentions that not only specialists, intellectuals, schoolchildren, everyone should learn the norms of speech culture. Study, research, application and teaching-it is one of the actual scientific problems of our time. «Speech culture» tends to define and develop high communicative features of speech. A person communicating should have a number of knowledge and skills about speech, should know perfect speech patterns, correct speech rules.

Keywords: personality development, modern demand, culture of speech, educational process, communicative features, speech rules.

To cite this article: Abbasova S. (2022). Formation of norms of speech culture students. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 65-72.

Article history: received – 25.10.2022; accepted – 18.11.2022.

ŞAĞIRDLƏRƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ NORMALARININ AŞILANMASI

Sevda Abbasova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: sevda411@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-6516-2444>

Annotasiya. Nitq mədəniyyəti normalarının öyrənilməsi, onların kütləviləşdirilməsi və tətbiqi Azərbaycan xalqının ümummilliyet lideri, ulu öndər Heydər Əliyevin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Ulu öndər hələ Sovet hakimiyyəti illərində də nitq mədəniyyətinin inkişafına diqqət və qayğı göstərirdi. Məlumdur ki, ana dilinin istifadə mühitinin genişlənməsi cəmiyyətdə milli ideologiyaya aparıcı tendensiyaya çevrilə bilər. Ulu öndər 1978-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ana dilinin dövlət dili kimi təsdiq edilməsinə nail olmuşdur. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ana dili milli ideologiyanın formalaşmasında əsas rol oynadı. Nitqin strateji əhəmiyyəti prezident İlham Əliyevin imzaladığı sərəncamlarda da öz əksini tapır. Məqalədə qeyd olunur ki, yalnız mütəxəssislər, ziyalılar, məktəblilər deyil, hər kəs nitq mədəniyyəti normalarına yiyələnməlidir. Onun öyrənilməsi, tədqiqi, tətbiqi və tədrisi dövrümüzün aktual elmi problemlərindəndir. “Nitq mədəniyyəti” anlayışı nitqin yüksək kommunikativ xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə və inkişaf etdirməyə meyillidir. Ünsiyyət quran şəxs nitq haqqında bir sıra bilik və bacarıqlara malik olmalı, mükəmməl nitq nümunələrini, düzgün nitq qaydalarını bilməlidir.

Açar sözlər: şəxsiyyətin inkişafı, müasir tələblər, nitq mədəniyyəti, təhsil prosesi, kommunikativ xüsusiyyətlər, nitq qaydaları.

Məqaləyə istinad: Abbasova S. (2022). Şagirdlərə nitq mədəniyyəti normalarının aşılantması. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 4 (241), səh. 65-72.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 25.10.2022; qəbul edilib – 18.11.2022.

Giriş / Introduction

Mədəni nitq şəxsiyyətin inkişafının prioritet istiqamətlərindən biridir. “Nitq mədəniyyəti” anlayışı bizi insanın nitqinə mükəmməllik verən yüksək kommunikativ nitqin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə və inkişaf etdirməyə istiqamətləndirir. “Ünsiyyət quran və ya yazı yazan şəxs nitq haqqında bir sıra bacarıq və biliklərə malik olmalı, mükəmməl nitq nümunələri, ideal və düzgün nitq qurmaq qaydalarını bilməli dir” [Hacıyeva N., 2015]. “O, nitq mədəniyyətinin qayda və qanunlarını bilməli, öz kommunikativ bacarıqları ilə onları təbliğ etməlidir” [İsmayılova M., 2017].

Üç əsas amil — vətən, dil və mədəniyyət olmadan xalqın birliyi və dövlətin tamlığı mümkün deyil. Millətin mədəni və linqvistik özünəməxsusluğunun qorunub saxlanması və inkişafı istənilən dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının tərkib hissəsidir. Hər bir dilin inkişaf səviyyəsi onun geniş informasiya texnologiyalarına malik olması ilə ölçülür. İnformasiyanın yaradılması, emalı, saxlanması, istifadəsi, ötürülməsi və idarə olunması ilə bağlı texnologiyaları ifadə etmək üçün “informasiya texnologiyaları” (İT), yaxud “informasiya-kommunikasiya texnologiyaları” (İKT) terminlərindən istifadə olunur. Son zamanlar “informasiya texnologiyaları” dedikdə, adətən, kompüter texnologiyaları nəzərdə tutulur.

İnformasiya imkanlarının əhatəliliyi isə yüksək nitq mədəniyyəti normalarına malik olan dillərdə mümkün olur. Azərbaycan dili müstəqil bir dövlətin rəsmi dili olduğu üçün onun nitq mədəniyyəti normalarının təkmilləşdirilməsi və sabitləşdirilməsi, şagirdlərə öyrədilməsi cəmiyyətimizin qarşısında duran mühüm tələblərdəndir.

Əsas hissə / Main part

Bu gün cəmiyyətdə gedən təbəqələşmə prosesi bir-biri ilə uzlaşmayan əxlaq normalarını, idealları, mədəniyyət nümunələrini özündə ehtiva edir. “Həyatın istənilən sahələrində insanın uğurlu sosiallaşmasının vacib şərtlərindən biri onun dil, məişət və davranışda müəyyən mədəni səviyyəyə malik olmasıdır. Buna görə də, nitq mədəniyyətinin tərbiyə olunması vəzifəsinin praktik sosial pedaqogika ilə ümumi bir cəhəti var ki, bunun da məqsədi şəxsiyyət və cəmiyyət arasında münasibətlərin hərtərəfli uyğunlaşdırılmasıdır” [Hacıyeva N., 2015].

İbtidai, ümumtəhsil və tam orta təhsil pilləsində təhsil alan şagirdin şəxsiyyətinin ahəngdar inkişafının əsas problemi zehni inkişaf, nitq mədəniyyətinin tərbiyəsi məsələsidir. Bu, şagird üçün cəmiyyətin mövcud olan müxtəlif mədəni dəyərləri ilə tanışlığının təminatıdır.

Azərbaycan dili fənninin ümumtəhsil məktəblərində tədris olunması şagirdlərin dilə dair leksik və qrammatik bilikləri mənimsəmələrinə, onların nitq mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edir. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün ibtidai siniflərin ümumi təlim nəticələrinə nəzər salaq: "...şagird yazılı və şifahi nitqində fonetik, leksik, qrammatik qaydalara yiyələndiyini nümayiş etdirir" [Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan dili üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (I–XI siniflər., 2013)]. Həmçinin Azərbaycan dili üzrə məzmun standartları müəyyənləşdirilərkən fəaliyyət istiqamətləri içərisində ünsiyyətin xüsusi nəzərə alınması tövsiyə edilmişdir.

II sinif Azərbaycan dili kurikulumunda belə bir təlim nəticəsi verilmişdir: "...şagirdlər müşahidə etdikləri, eşitdikləri, oxuduqları haqqında danışarkən, dialoji nitqində situasiyaya uyğun nitq etiketlərinə, jest və mimikalardan istifadə edirlər" [Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan dili üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (I–XI siniflər.), 2013].

Şagird şəxsiyyətinin ahəngdar inkişafı təhsilin qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir. Bunun üçün bir sıra tələblərin həyata keçirilməsi məqsəduşundur. Bu tələblər aşağıdakılardan ibarətdir: hər şeyi tam şəkildə öyrənmək, zaman, sürət və istiqamət üzrə fərdiləşdirmək, o cümlədən, hər bir şagirdə imkan yaratmaq üçün şəraitin yenilənməsi, özünü yaradıcı şəkildə reallaşdırmaq üçün fərdi inkişaf istiqamətlərinin həyata keçirilməsi. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir təhsil sistemi şagirdin özünü hərtərəfli inkişaf etdirməsinə, onun qabiliyyət və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Pedaqoji proses kontekstində məhsuldar fəaliyyət üçün mədəniyyət dəyərlərini şagirdlərə ötürən müəllim məhsuldar, yaradıcı metodların öyrənilməsinə üstünlük verməlidir. Bu metodlar informasiyanın mənimsənilməsi, qavranılması, strukturlaşdırılması və s. təcrübələrin əldə edilməsinə yönəlib. Müəllim dərs və sinifdənkənar fəaliyyət sistemini elə qurmalıdır ki, burada biliklərin şüurlu mənimsənilməsi üçün şərait yaradılsın, həmçinin nitq mədəniyyətinin dəyərləri fərdin zəruri subyektiv ehtiyacı kimi çıxış etsin.

Orta ümumtəhsil məktəblərində nitq mədəniyyətinin tərbiyəsi probleminin tədqiqi zamanı müəyyən edilmişdir ki, bu proses uşağın mədəni səviyyəsi ilə sıx əlaqəlidir. "Pedaqogika elmində böyüməkdə olan nəslin mütərəqqi inkişafını, mədəni yaradıcılıqda, o cümlədən, dildə həyata keçirilməsinə yönəlmiş keyfiyyətlərin formalaşmasını təmin edən tərbiyə fəaliyyətinin metodlarına xüsusi diqqət yetirilir" [Heydərov R., 2019].

Bu günümüzdə mədəni kimlik səviyyəsinin aşınması, əsasən, mədəni mühitin dəyərinin aşağı düşməsinə şərtləndirir. Getdikcə aydın olur ki, mədəni dəyərlər mexaniki formada ötürülmür, bunun üçün ehtiyacların universal dialektik yüksəlişi əsasında fərdin özünün dəyərlərə yüksəlişi baş verməlidir.

Nitq mədəniyyəti üzrə fəaliyyət prosesində orta məktəb şagirdlərində ana dilinə məhəbbət və hörmət formalaşmalı, düzgün və məntiqli danışmaq üçün bacarıqları inkişaf etdirmək motivləri yaradılmalı, həmçinin onlara istənilən janrdə yazılı mətnlər yaratmaq öyrədilməlidir. Bu proses müəllim tərəfindən kollektiv yaradıcılıq şəklində təşkil edilərsə, şagirdlərin özlərinin sosial əhəmiyyətli fəaliyyətləri ilə şəxsi maraqlarını birləşdirməyə yönəldilərsə, onun pedaqoji potensialı əhəmiyyətli dərəcədə artar.

Bu yanaşmanın həyata keçirilməsində mühüm istiqamət məktəblilərin şüurlu şəxsi mövqeyinin inkişafı və motivasiyasıdır. Bu istiqamət məktəblilərin müstəqilliyinə hörmət münasibətinin inkişaf etdirilməsi, onların əsaslı mühakimələr yürütməyə təşviq edilməsi, seçim situasiyalarının yaradılması, filoloji fənlər üzrə tədris materiallarının fərdi şəkildə başa düşülməsinə kömək edilməsi, tapşırıqların müstəqil yerinə yetirilməsi üsullarının stimullaşdırılması, bu tsiklin fənlər üzrə müstəqil işlər blokunun formalaşdırılmasıdır. Məktəblilərin şəxsi təcürübəsinin inkişafını stimullaşdırmaq, onları orijinal ideyaların irəli sürülməsinə təşviq etmək, başqalarının fikirlərinə diqqətli və hörmətli münasibət ruhunda dialoq, müzakirə atmosferi yaratmaq vacib məsələlər hesab olunur. Şagirdlər öz ədəbi və analitik qabiliyyətlərini göstərməyə imkan verən vəziyyətlər yaratmağa həvəsləndirilirlər.

Milli təhsil sisteminin modernləşdirilməsi kontekstində pedaqogikanın humanist paradigmasına uyğun gələn yeni tədris və tərbiyə metodlarının tətbiqi problemi xüsusilə aktuallaşır. Milli miqyasda təhsilin innovativ formaları tətbiq olunur ki, bunun da kontekstində məktəbin inkişafının müstəqil məsuliyyətli subyekti və təhsil prosesində qarşılıqlı fəaliyyətin tam hüquqlu iştirakçısı olan şagird şəxsiyyətinə yönəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz buna görə də cəmiyyətin indiki inkişaf mərhələsində tərbiyə və təhsilə şəxsiyyətyönümlü yanaşma problemi xüsusilə aktuallaşır.

“Şagirdlərdə nitq mədəniyyətinin formalaşdırılması, müasir dərsləklərdə göstəriləyi kimi, təkə ifadəlilikdən, ardıcılıqdan, məntiqilikdən, aydınlıqdan, sadəlikdən, asanlıqdan ibarət olmayıb, daha çox nətiqlik bacarığına aid məsələlər hesab edilir. Nitq mədəniyyəti həm də normalar sistemidir ki, bunun arxasında nitq aktının icbariliyi və ixtiyariliyi, prinsipləri (qanunları) və üsulları dayanır” [Abdullayev N., 2015]. Nitq mədəniyyətinin formalaşdırılmasında, əlbəttə, bu iki istiqamətin əlaqəli öyrədilməsi səmərəli ola bilər. Belə olduqda yazılı və şifahi nitqin, danışq dilinin və eyni zamanda, məhəlli dilin normalarını, bu normaların dinamikasını, bir-birinə keçidini əsaslı şəkildə öyrətmək mümkündür.

Nitq mədəniyyətinin ilkin elementlərinin öyrənilməsi ailədən başlayır, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində davam edir və nəhayət, məktəbdə özünün maksimum təcəssümünü tapır, şagirdlərin nitqinin məktəbdən ayrıldıqdan sonra da

tam hüquqlu ana dili əsasında formalaşdırması məqsədini daşıyır.

Uşaqlar ətrafdakı sosial reallıqla fəal şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olur və çox vaxt mədəniyyətin yüksək nümunələrini deyil, nisbətən aşağı səviyyəli nümunələri mənimsəyirlər. Beləliklə, orta məktəb şagirdlərinin nitq mədəniyyətinin formalaşdırılması orta məktəbdə Azərbaycan dilinin və ədəbiyyatının tədrisinə yanaşmalarının, nəzəri prinsiplərinin və nəhayət, təlim metodlarının təkmilləşdirilməsi vəzifəsinə çevrilir. “Hər bir şagirdin nitqi ifadəli olmalı və emosional təsir gücünə malik olmalıdır. Şagird nitq prosesində ədəbi dil normalarını gözləməyi bacarmalıdır. Bütün bunlar şagirdin natiqlik qabiliyyətinin inkişafına təkan verir” [Nəsirli A., 2018].

Nitq mədəniyyətinin tərbiyə olunması həm də müasir dünyada insanın mədəni kimliyinin formalaşdırılması deməkdir. Orta məktəbdə bu məqsəd müasir dövərə adekvat olan linqvistik və ədəbi materialların şagirdlər tərəfindən işlənməsi ilə təmin edilə bilər. Buna görə də mədəni nitqin mənimsənilməsinin şəxsi əhəmiyyətini gücləndirmək üçün belə təlim fəaliyyətinin motivlərini formalaşdırmaq, onlara müasir dil haqqında, müasir ədəbi sənət nümunələri haqqında materiallar təqdim etmək vacibdir. Bu, nitq mədəniyyətinin “klassik” qanunlarını şagirdin müasir şəxsi və mədəni dünyasına daxil etməyə imkan verəcəkdir. “Nitq mədəniyyəti fənninin məqsədi ədəbi dil normalarını müasir Azərbaycan dilinə tətbiq etmək, dil normaları haqqında sistemli məlumat vermək, nitq üsulları haqqında geniş təsəvvür yaratmaq, mədəni nitqi adi danışqdan fərqləndirmək, şifahi və yazılı nitq normalarının bir-birinə təsiri nəticəsində yeni normaların yaranmasını öyrənməkdir. Nitq mədəniyyəti ədəbi dilin fonetik, leksik, frazeoloji və qrammatik normaları, onların qanunauyğunluqları, yaranması və onlara yiyələnmək haqqında dilçilik elmidir, yəni dil normalarının məcmusudur” [Hüseynov S., Qaracayeva E., 2016].

Dərslərin məzmunu, onların forması, tədris metodları emosional cəhətdən cəlbedici olmalı, tədris prosesinin təşkili üçün müasir tələblərə cavab verməli, uşaqlar tərəfindən sevilən, onlar üçün maraqlı olan innovativ pedaqoji texnologiyalardan və innovasiyalardan istifadəni əhatə etməlidir.

Nəticə / Conclusion

Müasir dövrdə nitq mədəniyyətinin qorunması və inkişafı sahəsində aparılan işlərdə dövlət siyasətinin əsas məqsədi təhsilin ibtidai pilləsindən ümumtəhsil pilləsinə qədər dilin tədrisi prosesini gücləndirmək, Azərbaycan ədəbi dilindən istifadə əhəmələrini təbliğ etmək, dilin nitq normalarını qoruyub saxlamaqdır. Məhz buna görə də Azərbaycan dilinin və onun vasitəsi ilə nitq mədəniyyətinin formalaşdırılması nitq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinin açarına çevri-

lir. Bundan irəli gələn yeniliklərdən biri kurikulum standartlarının reallaşdırılması, şəxsiyyətyönümlü, nəticəyönümlü təlimə, yüksək mədəniyyətə malik olan vətənpərvər, bacarıqlı, təşkilatçı, yaradıcı insan resursları yaratmaqdan ibarətdir. Şagirdin yeni həyat münasibətlərinin formalaşması, sosial-iqtisadi münasibətlərin humanistləşdirilməsi üçün məktəb vacib amilə çevrilməlidir. İnkişaf etmiş cəmiyyətdə müstəqil şəkildə qərarlar qəbul edə bilən, onların mümkün nəticələrini proqnozlaşdırma bilən, əməkdaşlıq etmək qabiliyyətinə malik, hərəkətliliyi, dinamizmi, konstruktivliyi ilə seçilən, yüksək məsuliyyət hissi olan, müasir təhsilli, əxlaqlı, təşəbbüskar insanlar məktəbdə yetişir.

İbtidai sinif şagirdlərinə nitq mədəniyyəti normalarının yaşa uyğun səviyyədə öyrədilməsi elə bir çətinlik törətmir, çünki yazılı dil qaydaları sabit qrammatik quruluşa əsaslanır, lakin danışiq dilinin özünə məxsus normaları vardır. Bəzən tələffüzdə sərbəstliyə yol verilməsi normaların sabitliyini pozur.

Ümumilli liderimiz H.Əliyevin imzaladığı sərəncamda deyilir: “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Müstəqil dövlətimizin rəsmi dili statusunu almış Azərbaycan dilinin geniş tətbiq edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbit zəmin yaranmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıqların, təzyiq və təhriflərin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hazırda ölkəmizdə çox əlverişli şərait mövcuddur. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edirsə də, onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın daha sürətli və dolğun olmasına təkan verir” [“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı., 18.06.2001].

Müstəqillik dövründə nitq mədəniyyətinin strateji əhəmiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış 23 may, 2012-ci il və 9 aprel, 2013-cü il sərəncamlarında da göstərilir. Qeyd olunur ki, nitq mədəniyyəti təkcə mütəxəssislərin, ziyalıların, məktəblilərin yox, hamının işidir

Məqalənin aktuallığı. Nitq mədəniyyətinin tədrisi və tətbiqi ana dilinin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də onun öyrənilməsi, tədqiqi, tətbiqi, təbliği və tədrisi müasir dövrün qlobal məsələsi olmaqla aktuallıq kəsb edir. Bu sahədə tədqiqatların aparılmasına hələ də ciddi ehtiyac vardır, görüləcək işlər hələ çoxdur. İlk növbədə, yazılı və şifahi nitqə aid normaların dəqiqləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi, bu sahədə qarşıya çıxan çətinlikləri dəf etmək üçün hədəflərin müəyyən edilməsi vacibdir, çünki bu dil müstəqil Azərbaycan dövlətinin rəsmi dili olduğu üçün onun mükəmməl nitq mədəniyyəti normalarının olması vacibdir.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, tədris prosesində sabit dil vahidliyinin nümunəsi olan normalılıqla yanaşı, vahidliyin pozulmasına təsir göstərən

qeyri-sabit normaların mövcudluğu müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, normaların sabitliyini tənzim edən və qeyri-sabitliyinə təsir göstərən amillərin müəyyən edilməsi elmi yenilik kimi səciyyələndirilə bilər. İbtidai sinif şagirdlərinə nitq mədəniyyəti normalarının öyrədilməsində ixtiyari nitq aktının intensivləşdirilməsi prinsipinə və icbari nitq aktının struktur ardıcılığı prinsipinə istinad etmək məqsədəuyğun hesab edilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti yazılı və şifahi dil normalarının tədrisinin müasir təlim texnologiyalarının tələblərinə uyğunlaşdırılmasından ibarətdir. Müasir təlim texnologiyaları müəllim-şagird münasibətlərində qarşılıqlı əlaqə yaradır, kiçikyaşlı şagirdlərin təlimə marağını artırır. İşin praktik əhəmiyyəti yazılı və şifahi dil normalarına mükəmməl yiyələnmənin optimal üsullarının axtarılması, onun həyata keçirilməsinin perspektivlərindən ibarətdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 18 iyun, 2001-ci il. [www.e-qanun.az/frame work/ 3568](http://www.e-qanun.az/frame%20work/3568).
2. Abdullayev N. (2015). Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı: MBM, 280 s.
3. Arıxova İ. (2013). Yeni orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarının Azərbaycan dili dərslərinin tədrisi zamanı bütün sahələrə tətbiqi. Bakı, “Filologiya məsələləri”, № 9, s. 235.
4. Cəlilova T. (2012). Ədəbi tələffüzün mənimsədilməsində fonetik və morfoloji təhlillərin rolu. “Filologiya məsələləri”, № 9, s.111–115.
5. Heydərov R. (2019). Müasir Azərbaycan dilinin orfoepiyasının prinsiplərinin müəyyənəşdirilməsinə dair. AMEA, “Filologiya və sənətsünaslıq”, № 1, s. 176–180.
6. Hacıyeva N. (2015). Nitq mədəniyyəti. Bakı, “Elm və təhsil”, 434 s.
7. Əmirova C., Rzayeva S. (2013). Azərbaycan dilində bəzi orfoepiya məsələləri. Bakı, “Dil və ədəbiyyat”, 2013, № 1(85), s.105–107.
8. Hüseynov S., Qaracayeva E. (2016). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, “Elm və təhsil”, 408 s.
9. İsmayılova M. (2017). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti: aktual problemlər. Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı, 200 s.
10. Nəsirli A. (2018). Şagirdlərdə şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi yolları.

FROM WORKING EXPERIENCE WITH CHILDREN INVOLVED IN INCLUSIVE EDUCATION

Arzu Suleymanova

Baku , No. 202 named after Ali Mustafayev
secondary school director
E-mail: arzusadiq@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-6664-7689>

Annotation. The article analyzes the development directions of inclusive education in Azerbaijan. It is noted that for many years, children with disabilities were educated separately from healthy children and were subjected to some kind of discrimination. Since 2001, various positive approaches have been observed in this field. Based on the pilot program that was successfully implemented before and currently includes resource centers in different regions of the country, attention was paid to the formation of the inclusive school concept that can be applied in the country. The article examines the international documents adopted on the protection of the rights of children with disabilities and inclusive education, the laws and programs adopted in the field of inclusive education in the Republic of Azerbaijan, and their important aspects. Information is also provided on the progress and achievements of children involved in inclusive education in comprehensive secondary school N202.

Keywords: inclusive education, CD children, resource centers, inclusive school concept, laws and programs on inclusive education, UN conventions, Declaration of Children's Rights.

To cite this article: Suleymanova A. (2022). From working experience with children involved in inclusive education. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 73-88.

Article history: received – 21.10.2022; accepted – 15.11.2022.

İNKLÜZİV TƏHSİLƏ CƏLB OLUNAN UŞAQLARLA İŞ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Arzu Süleymanova

Bakı şəhəri, Alı Mustafayev adına 202 nömrəli
tam orta məktəbin direktoru
E-mail: arzusadiq@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-6664-7689>

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətləri təhlil edilir. Qeyd olunur ki, uzun illər ərzində əlilliyi olan uşaqlar sağlam uşaqlardan ayrılıqda təhsil almış, bir növ diskriminasiyaya məruz qalmışlar. 2001-ci ildən etibarən bu sahədə müxtəlif müsbət yanaşmalar müşahidə olunmağa başladı. Bundan əvvəl uğurla həyata keçirilən və hazırda ölkənin müxtəlif rayonlarında resurs mərkəzlərini əhatə edən pilot proqramı əsas götürərək, ölkədə tətbiq edilə biləcək inklüziv məktəb konsepsiyasının formalaşdırılmasına diqqət artırıldı. Məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud (SİM) uşaqların hüquqlarının qorunması və inklüziv təhsil haqqında qəbul olunan beynəlxalq miqyaslı sənədlər, Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsil sahəsində qəbul edilən qanun və proqramlar, onların əhəmiyyətli tərəfləri araşdırılır. Həmçinin 202 nömrəli tam orta məktəbdə inklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqların irəliləyişləri, nailiyyətləri haqqında məlumat verilir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, sağlamlıq imkanları məhdud (SİM) uşaqlar, resurs mərkəzləri, inklüziv məktəb konsepsiyası, inklüziv təhsil haqqında qanun və proqramlar, BMT-nin konvensiyaları, Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi.

Məqaləyə istinad: Süleymanova A. (2022). Inklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarla iş təcrübəsindən. *«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil»*, № 4 (241), səh. 73-88.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 25.10.2022; qəbul edilib – 18.11.2022.

Giriş / Introduction

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin bir sahəsidir və təhsilin bütün uşaqların təlim ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından əlçatan olmasını nəzərdə tutur. Bu, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların da təhsil almasını təmin edir.

“İnklüziv təhsil” anlayışı insan hüquqları prinsipinə əsaslanır. İnsan Hüquqları Konvensiyasına görə, dövlətlər elə təhsil sistemi qurmalıdırlar ki, təhsil hüququ hər bir uşağa şamil edilsin. Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları Konvensiyasını 1992-ci ildə imzalamış və öz ərazisində yaşayan hər bir uşağın təhsil hüququnu qorumağı öz üzərinə götürmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın bir çox ölkələrində (Böyük Britaniya, ABŞ, İsveçrə və s.) xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar digər yaşlıları ilə birlikdə ümumtəhsil məktəblərində təhsil alır və məktəbəqədər müəssisələrə gedirlər. İnklüziv təhsilin inkişafı dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir və ümumiyyətlə, hər bir ölkənin təhsil sisteminin beynəlxalq prinsip və standartlara uyğunlaşdırılması məqsədini daşıyır.

Təhsil sistemində uzun müddət belə bir fikir hökm sürüb ki, əlilliyi olan uşaqlar ayrılıqda təhsil almalıdırlar, lakin tədqiqatlar göstərdi ki, bu uşaqların sağlam uşaqlarla birlikdə, eyni sınıfdə həyata keçirilən dərslər prosesində iştirakı prosesin bütün iştirakçılarında təhsil almaq və sosial baxımdan fayda verir. İnklüziv təhsil bir seçim deyil, BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” və “Əlillərin hüquqları haqqında” konvensiyaları ilə müəyyən edilmiş, Azərbaycan Respublikası prezidentinin müvafiq sərəncamı ilə təsbit olunmuş uşaq hüquqlarının məcmusudur.

Əsas hissə / Main part

Qeyd edək ki, Azərbaycanda inklüziv təhsilin həyata keçirilməsinə 2005-ci ildən etibarən başlanılıb. Keyfiyyətli inklüziv təhsilin tətbiq olunması üçün mütəmadi olaraq maarifləndirici işlər həyata keçirilir. AR Təhsil İnstitutunun İnklüziv təhsil şöbəsindən verilən məlumatlara görə, “İnklüziv sinifləri təşkil edən ümumi təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi” layihəsi çərçivəsində ümumilikdə 10 region üzrə 22 ümumi təhsil müəssisəsi inklüziv təhsilə cəlb olunub [Azərbaycanda inklüziv təhsil: Birlikdə təhsil əlçatandır., 2022].

Beynəlxalq miqyasda SİM uşaqların hüquqlarının qorunması və inklüziv təhsil haqqında bir çox sənədlər qəbul olunmuşdur. Bu sənədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Millətlər Liqasının Uşaq Hüquqlarının Bəyannaməsi (Cenevrə

Bəyannaməsi) – 1924-cü il;

2. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (ÜİHB), 1947–1948-ci illər, BMT;

3. Uşaq Hüquqları Konvensiyası (Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi), 1989-cu il, BMT;

4. Əlilliyi olan insanlara bərabər imkanların yaradılması üzrə standart qaydalar, 1993-cü il, BMT;

5. Təhsil hüququna dair Salamanka Bəyanatı, 2001-ci il, Salamanka;

6. “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiya, 2006-cı il, BMT.

Azərbaycan Respublikasında isə inklüziv təhsil aşağıdakı qanun və proqramlarla tənzimlənir.

1. “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” qanun 2001-ci ildə qəbul edilmişdir. Qanunun 12-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almalarını təmin etmək üçün “İntegrasiya təlimli təhsil müəssisələrində təhsilin təşkili qaydaları” təsdiq olunmuşdur.

2. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı (2005–2009-cu illər)” adlı, 2008-ci il, 2 oktyabr tarixli qanunla Azərbaycan Respublikasında “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiya ratifikasiya edilmiş, sənəd 28 yanvar, 2009-cu il tarixdən qüvvəyə minmişdir. Proqram çərçivəsində AR Təhsil Nazirliyi və UNİCEF tərəfindən 2005-ci ildən etibarən Azərbaycanda birgə inklüziv təhsil layihələri həyata keçirilməyə başlanmışdır.

3. 2009-cu ildə qəbul edilmiş “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyilir:

“Maddə 5.5.1. Dövlət hər bir vətəndaşın təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına təminat verir və təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir.

Maddə 5.2. Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyətindən, iqtisadi və sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanının yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir”.

4. “2018 – 2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” 2017-ci ildə qəbul olunmuşdur. Dövlət Proqramının qəbul edilməsində məqsəd sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə, digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan dövləti əlilliyi olan uşaqların hüquqlarının inklüziv təhsil

vəsiti ilə dəstəklənməsi öhdəliyini öz üzərinə götürsə də, bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi istiqamətində bir çox çətinliklər hələ də qalmaqdadır. Bu çətinliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

- əlilliyi olan şagirdlərin təhsil prosesində digər şagirdlərlə bərabər səviyyədə iştirakını təmin edən qanunvericilik bazasının və siyasətinin mövcud olmaması;

- məktəblərdə əlilliyi olan uşaqların fiziki reabilitasiyası üçün şəraitin mövcud olmaması;

- müəllimlərin əlilliyi olan uşaqlarla iş təcrübəsinə, həmçinin sinif otağında köməkçi texnologiyalardan istifadə etmək üçün zəruri biliklərə malik olmamaları;

- əlilliyi olan uşaqların təcrid olunmasına səbəb olan, doğru olmayan məlumatlardan qaynaqlanan münasibətlərin, dərin kök salmış sosial normaların mövcudluğu.

UNICEF müəllimlərə təlimlər keçməklə, tədris planlarını hazırlamaqla və ictimaiyyət üçün məlumatlandırma kampaniyaları aparmaqla onları inklüziv təhsilə təşviq edir.

İrəliləyişlərə gətirib çıxaran tədbirlərin həyata keçirilməsi. UNICEF Azərbaycanda üç əsas sahəni hədəfə götürməklə inklüziv təhsilə dəstək verir:

- qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- müəllimlərin təlimləndirilməsi də daxil olmaqla, təhsilin məzmununun gücləndirilməsi;
- valideynlərə və məktəblilərə inklüziv təhsilə müsbət münasibətin aşılması.

Eyni zamanda, bundan əvvəl uğurla həyata keçirilmiş və hazırda ölkənin müxtəlif rayonlarında resurs mərkəzlərini əhatə edən pilot layihəni əsas götürərək, bütün ölkə boyu tətbiq edilə biləcək inklüziv məktəb konsepsiyasının formalaşdırılmasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu mərkəzlər daha çox məktəbləri, müəllimləri və valideynləri inklüziv təhsilin dəstəklənməsi üçün tələb olunan resurslarla təmin edir.

Faktlara əsaslanan tədbirlərin müntəzəm şəkildə həyata keçirilməsi ilə bağlı öhdəliyin tərkib hissəsi kimi, bütün sahələrdə əlillik zəminində ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına şərait yaradan tendensiyaları təkmilləşdirmək məqsədi ilə müvafiq strategiyaların işlənib hazırlanması üçün istifadə olunan məlumatların toplanması işi davam etdirilir. Bu tədbirlərin xronoloji ardıcılığı belədir:

2006-cı il – Birləşmiş Millətlər Təşkilatında “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın (UNCPRD) layihəsi hazırlanmışdır.

2008-ci il – Azərbaycan Respublikası, digər 161 ölkə ilə yanaşı, UNCPRD Konvensiyası ratifikasiya etmişdir.

2018–2024-cü illər – Azərbaycan hökuməti “2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nı təqdim və qəbul etmişdir.

2018–2020-ci illər – UNICEF Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Avropa İttifaqı ilə birlikdə Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlar üçün keyfiyyətli inklüziv təhsil imkanlarının artırılması üzrə proqramın icrasına başlayır.

Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlarla bağlı bilik, münasibət və təcrübələrə aid “Biliklər–Münasibətlər–Təcrübələr” (KAP) adlı araşdırma inklüziv təhsil proqramına dəstəyin tərkib hissəsi kimi həyata keçirilmişdir. Bu araşdırmalarda əsas məqamlar aşağıdakılardan ibarətdir: “Biliklər–Münasibətlər–Təcrübələr” (KAP) araşdırması AR Təhsil Nazirliyi və UNICEF-in Azərbaycandakı nümayəndəliyi ilə birlikdə 2017-ci ilin avqust və 2018-ci ilin mart ayları arasında inklüziv təhsil proqramına dəstəyin tərkib hissəsi kimi həyata keçirilmişdir (ingilis, Azərbaycan dillərində) [“Biliklər–Münasibətlər–Təcrübələr”, UNICEF-in Azərbaycandakı nümayəndəliyi, mart, 2018].

2015-ci ildə inklüziv təhsilə dair pilot layihə Bakı şəhərinin 4 məktəbində – 202, 138, 220, 252 nömrəli tam orta məktəblərdə həyata keçirilmişdir.

Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu, 202 nömrəli tam orta məktəbdə hazırda 600 nəfər şagird təhsil alır. 16 sinifdə 32 uşaq inklüziv təhsilə qoşulub. Bu uşaqlardan 29 nəfəri məktəbdə, 3 nəfəri isə evdə təhsil alır. Keçən ildən inklüziv təhsil sahəsində məktəbə hazırlıq qrupuna da qəbul başlayıb. Hər sinifdə inklüziv diaqnozlu, SİM uşaqlar təhsil alır. Əlilliyi olan uşaqlar arasında Daun sindromu, autizm, əqli gerilik, serebral iflic və s. diaqnozlu uşaqlar var. Həmin uşaqlar adi siniflərdə, normal uşaqlarla birlikdə təhsil alırlar. Bu siniflərdə sağlamlıq imkanları məhdud diaqnozlu uşaqlarla 2 nəfər korreksiyaedici pedaqoq məşğul olur. Resurs mərkəzində isə pedaqoqlar uşaqlarla əlavə məşğul olurlar. Davranış korreksiyası ilə yanaşı, fərdi təhsil planı, asudə vaxtın keçirilməsi üzrə məşğələlər təşkil olunur. Uşaqlarla məşğələlər onların diaqnozlarına uyğun aparılır. Autizmlə uşaqlar monoton işi sevir. Daun sindromlu uşaqlar da, digər uşaqlar kimi, şeir, nağıl öyrənilir yadda saxlaya bilirlər. Onlarla rəqs məşğələləri, idman, musiqi terapiyası həyata keçirilir.

202 nömrəli tam orta məktəb 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən “Təhsildə inkişaf və innovasiyalar” üzrə II Qrant müsabiqəsində “İnklüziv təhsildə elektron lövhədən istifadə” layihəsi ilə qalib gəldi. Bu layihə çərçivəsində Bakı şəhərində dörd məktəbin – 202, 138, 220 və 252 nömrəli tam orta məktəblərin ibtidai sinif müəllimləri, korreksiyaedici pedaqoqları, psixoloqları, yuxarı siniflərin Azərbaycan dili və riyaziyyat müəllimləri üçün sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərlə iş üsulu kimi elektron lövhələrdən istifadə üzrə təlimlər keçirildi. Təlimlərdə 112

nəfər müəllim iştirak etmiş, yekun qiymətləndirmə aparılmış və onlar müvafiq sertifikatlar almışlar. Bu təlimlər müəllimlər tərəfindən çox həvəslə qarşılandı və onlar əldə olunmuş biliklərdən öz fəaliyyətlərində geniş istifadə edirlər.

Məktəbdə uşaqların asudə vaxtının təşkili sahəsində də müəyyən işlər görülür. Bu zaman mətbəxdə müəyyən işlər görmək, məsələn, pizza hazırlamaq, bağçada gül əkmək, güllərə qulluq etmək və s. işlərdə sağlam uşaqlarla birlikdə inklüziv uşaqlar da iştirak edirlər. Dibçəklərin üzərində gülün adı, növü, ona qulluq edən şagirdin adı, soyadı göstərilir. Bu istiqamətdə müxtəlif qısamüddətli və uzunmüddətli layihələr həyata keçirilmişdir.

Pəşəyonumlu istiqamətdə maarifləndirici tədbirlər həyata keçirilir, valideynlərlə görüşlər təşkil olunur.

“DANCE ABILITY AZERBAIJAN” şirkəti SİM insanlar üçün rəqs klubu təşkil edib. Klubun üzvləri inklüziv diaqnozlu uşaqlarla birlikdə rəqslər hazırlayır və rəqs edirlər.

Valideynlər arasında aparılan sorğulardan məlum olur ki, sağlamlıq imkanları məhdud diaqnozlu uşaqlar məktəbə qəbul olunduqdan, müəyyən adaptasiya dövrü keçdikdən sonra özlərini müsbət mənada çox fərqli, xoşbəxt hiss edir, onların inkişafında irəliləyişlər müşahidə olunur.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin elan etdiyi “Təhsildə inkişaf və innovasiyalar” üzrə V Qrant müsabiqəsində qalib gəlmiş 202 nömrəli tam orta məktəbin “İnklüziv təhsildə məktəbəhazırlıq mərhələsinin interaktivləşdirilməsi” adlı layihəsi çərçivəsində hazırlanmış “Mənimlə addımla” tətbiqi aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

- Uşaqlar böyük və kiçik hərfləri öyrənirlər.
- Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara əlifba öyrədilir.
- Əlifbaya A-dan Z-yə qədər hərflər daxildir.
- 3 yaşdan yuxarı uşaqlara əlifba öyrədilir.
- Uşaqlara yazmağı və oxumağı öyrənməyə kömək edirik [<https://menimleaddimla.az/privacy-policy/>]

Bundan əlavə, “Danışan rəqəmlər” və “Rəngləmələr” adlı tətbiqlər də bu layihəyə daxildir.

“İnklüziv təhsildə məktəbəhazırlıq mərhələsinin interaktivləşdirilməsi” layihəsi çərçivəsində hazırlanmış “Mənimlə addımla” tətbiqi inklüziv təhsildə məktəbəqədər mərhələnin interaktivləşdirilməsi *Android* platformasını dəstəkləyən cihazlar üçün nəzərdə tutulub. Tətbiq “3+” yaş kateqoriyasına aid olan uşaqları əhatə edir. Azərbaycan əlifbası və 20 çərçivəsində rəqəmlər həm vizual, audio və daktıl formada, müxtəlif rənglərlə verilib. “İnklüziv təhsildə məktəbəhazırlıq mərhələsinin interaktivləşdirilməsi” videosu təqdim olunur [Azərbaycanda inklüziv təhsil: Birlikdə təhsil əlçatandır. Video VebTV, 20:05.

26 sentyabr, 2022].

“UNICEF-in Azərbaycandakı nümayəndəliyi hər bir uşağın hüquqlarını həyata keçirmək məqsədi ilə Azərbaycan hökuməti və xalqı ilə birlikdə əzmlə çalışır. İstər erkən uşaqılıq dövründə inkişaf, anaların və uşaqların sağlamlıq və qidalanma vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, inklüziv təhsil, gənclərin hüquq və səlahiyyətlərinin artırılması, istərsə də yüksək keyfiyyətli kompleks sosial xidmətlərin göstərilməsi – bütün bu sahələrdə ehtiyac içində yaşayan uşaqların və ailələrin müəyyənəşdirilməsi diqqət mərkəzində dayanır” [[https:// www.unicef.org/azerbaijan/az](https://www.unicef.org/azerbaijan/az)].

SİM (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların ümumtəhsil məktəblərində təhsili bir çox ölkələrin, eləcə də Azərbaycanın cəlb olunduğu inklüziv təhsil sisteminin qanuna uyğun inkişaf mərhələsidir. Bu inkişaf sxematik olaraq aşağıdakı mərhələlərdən keçmişdir:

I mərhələ – *diskriminasiya* (lat. “discriminatio” – “fərqləndirmə” – **red.**) SİM uşaqlar, ümumiyyətlə, təhsildən kənar qalırlar;

II mərhələ – *segregasiya* (lat. “segregatio” – “ayırılma” – **red.**). SİM uşaqlar ya xüsusi məktəblərdə oxuyur, ya da evdə təhsilə cəlb olunurlar;

III mərhələ – *integrasiya* (lat. “integer” sözündən götürülüb, “bərpa olunan”, “tamamlanan”, “bütövləşən” deməkdir. Əlahiddə hissələrin tamda birləşməsi məzmunu nəzərdə tutulur – **red.**) SİM uşaqlar ümumtəhsil məktəblərində tipik (normal) uşaqlarla birlikdə, lakin ayrı-ayrı siniflərdə, xüsusi proqram əsasında təhsil alırlar;

IV mərhələ – *inklüziv* (fr. “inclusif – “özünə daxil edən”, lat. “include” – “daxil edirəm” – **red.**). SİM uşaqlar ümumtəhsil müəssisələrində tipik uşaqlarla eyni siniflərdə təhsil alırlar [İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili., 2018].

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar əlilliyi olmayan uşaqlarla eyni hüquqlara malikdirlər. Onların da, bütün uşaqlar kimi, təhsil almaq hüququ var. Təhsilin belə əlçatanlığının təmin olunmasına “İnklüziv siniflərin təşkil edildiyi ümumtəhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi” layihəsi dəstək verir. Layihə çərçivəsində əlilliyi olan uşaqlar əlilliyi olmayan uşaqlarla birlikdə təhsil almaq imkanı əldə edirlər. Bəs bu təhsilin hansı çətinlikləri var?

202 nömrəli tam orta məktəbdə IV mərhələ – *inklüziv* həyata keçirilir. Bu məktəbin siniflərində ilk baxışdan hər şey adi görünür. Bütün uşaqlar müəllimi dinləyir, yazı yazırlar. Əslində isə hər sinifdə 24 uşaqdan ikisinin ya inkişafında ləngimə, ya autizm, ya Daun sindromu, ya da digər əqli və ya fiziki əlilliyi var. Onlar inklüziv təhsil çərçivəsində əlilliyi olmayan uşaqlarla birlikdə təhsil almaq imkanına malikdirlər. Inklüziv uşaqların təhsil aldığı sinifə daxil olarkən onlara fokuslanmaq, diqqətlə baxmaq olmaz. Əks təqdirdə, özlərinin hər kəsdən fərqli olduqlarını hiss edə bilirlər və bu, onlara mənfi təsir göstərir.

Məktəbin SİM olan bir neçə şagirdlə aparılan müvafiq işin nəticələrini təhlil etmək yerinə düşər.

Əliyeva Samirənin (verilmiş ad şərtidir.– A.S.) diaqnozu dayaq-hərəkət aparatının pozulmaları və intellektin geriliyidir. O, 2016/2017-ci tədris ilindən etibarən 202 nömrəli tam orta məktəbdə təhsil alır. Hazırda təhsilini inklüziv təhsil proqramının həyata keçirildiyi 7^b sinfində davam etdirir. Samirə məktəbə gələrkən sinifdə davranış qaydalarına riayət edər, yoldaşları ilə normal ünsiyyət qura bilmirdi. Sınıf yoldaşları isə onun nitqini anlamaqda çətinlik çəkirdilər, çünki o, səsləri düzgün tələffüz edə bilmədiyi üçün nitqi anlaşılmaz idi, oxu, yazı bacarıqlarına malik deyildi. Hərfləri tanımır, rəqəmləri sayarkən unudur və ardıcılığı gözləyə bilmirdi. İdman dərslərini sevmir və bu dərslərdə iştirak etmirdi. Hazırda isə sinif yoldaşları ilə ünsiyyət qurur, hətta dostluq münasibəti bəslədiyi yoldaşları da vardır. Dəfələrlə sinif yoldaşları onu lider seçmişlər. Hətta sevmədiyi idman dərslərini də sinif yoldaşları olan qızlar ona sevdirmişlər. Samirə artıq idman dərslərində məmnuniyyətlə iştirak edir.

Başqa fənlərdə də Samirə uğurlar qazanmışdır. O, artıq bütün hərfləri, hündəsi fiqurları, rəqəmləri tanıyır. Sözləri hecalayaraq oxuyur, sadə hesablama əməllərini yerinə yetirir. Gözəl xətti var, rəsm dərslərində şəkilləri öz fantaziyasına uyğun rəngləməyi sevir. Məktəbin bir çox tədbirlərində fəal iştirak edir. Mahnı oxuyur, şeir söyləyir və hətta fiziki çətinliklərinə baxmayaraq, Ramiz adlı sinif yoldaşı ilə birlikdə “Naz eləmə” rəqsini nümayiş etdirmişlər.

Məmmədova Fəridənin (verilmiş ad şərtidir.– A.S.) diaqnozu Daun sindromudur. Onun yüngül dərəcəli əqli geriliyi, dil və nitq inkişafında spesifik pozulmaları vardır. O, 2019/2020-ci tədris ilindən etibarən 202 nömrəli tam orta məktəbdə, hazırda inklüziv təhsilin tətbiq olunduğu 4^b sinfində təhsil alır. Fəridə birinci sinifdə gələndə sinifdə davranış qaydalarına riayət etmir, parta arxasında əyləşmək istəmir, bəzən partanın altında gizlənirdi. O, müəllimi dinləmir və ancaq valideyni gələndən sonra partanın altından çıxırdı. Onun valideynləri müəllimlərə çox dəstək oldular və birinci sinfin sonunda Fəridə tam olaraq sinifə adaptasiya olundu. Onun nitqi səlis deyildi və fikrini aydın ifadə edə bilmirdi. Fikrini jestlərlə başa salmağa çalışsa da, yoldaşları və müəllimləri onu anlama bilmirdilər. Hərfləri, rəqəmləri, fiqurları tanımırdı, yazı bacarıqları da formalaşmamışdı. Hazırda isə Fəridə həm yazır, həm oxuyur, həm də 10 dairəsində hesablamaları yerinə yetirir. Artıq sinifdə davranış qaydalarına riayət edir, hamının sevimlisi olmuşdur. Dostlarının adlarını bilir, onlarla birlikdə bufetə gedir, lazım gələndə onlardan yardım istəyir və s. Valideynləri onun şəkil çəkmə bacarığını görüb, rəsm dərnəyinə üzv yazdırmışdılar. Fəridə indi gözəl rəsmlər çəkir.

Həsənov Cavidin (verilmiş ad şərtidir.–A.S.) diaqnozu Daun sindromudur. O, 2021/2022-ci tədris ilindən etibarən 202 nömrəli tam orta məktəbdə təhsil almağa

başlamışdır. O, fəallığı ilə sinif yoldaşlarından seçilir. Cavid məktəbə gəldiyi ilk zamanlarda dostları ilə normal münasibət qura bilmir, hisslərini düzgün ifadə etməyi bacarmırdı. Çox sevdiyi, dostluq etmək istədiyi yoldaşını vurub qaçır, əşyalarını götürür, bəzən uşaqların yeməklərini yeyir, qızların saçlarını dartırdı. Bəzən yoldaşları ağlayır, müəllimə şikayət edirdilər ki, Cavid bizim yeməyimizi yeyir, dəftərlərimizi cırır, bizi vurur və s. Cavid sinif qaydalarına riayət etmir, hər dərsdə ayaqqabılarını çıxarıb, parta arxasında bardaş quraraq otururdu. Müəllim onun bardaş quraraq oturmasını bir vərdiş kimi qəbul edib, bu vərdişi müəyyən müddət ərzində məhdudlaşdırmağa çalışdı. Ona sadəcə tənəffüs zamanı bu tərzdə otura biləcəyini bildirdi. Bardaş qurarsa, yazı yazarkən çətinlik çəkəcəyini ona başa saldı, öz yeməyini uşaqlarla bölüşməyi öyrətdi. Sinif yoldaşları da onun yeməyini bölüşdüyünü görüb, öz yeməklərini bölüşməyə başladılar.

Müəllim etik davranış qaydaları haqqında dialoqlar qurur və Cavid sinif yoldaşları ilə birlikdə bu dialoqlarda iştirak edirdi. Düzgün davranış qaydaları zamanla ona mənimsədildi, məsələn, “Saçını dartmaq sinif yoldaşına ağrı verir və sən onu incidirsən” kimi hisslər ona öyrədildi. İndi Cavid yoldaşlarını vurmur və əksinə, yoldaşları onu o qədər çox istəyirlər ki, Cavidin hər hansı yanlış davranışını özləri ona başa salırlar. Dəftərlərini düzgün açmadığı zaman parta yoldaşı olan qız ona kömək edir, pencəyini geyinə bilməyəndə sinif yoldaşları olan oğlanlar ona kömək edirlər. Cavid dərslərində də çox irəliləyib. O, artıq mənimsəmə səviyyəsinə görə yoldaşlarından seçilmir, bütün hərfəri tanıyır və kiçik mətnləri oxuyur, mətni təhlil edib danışır. Tədbirlərdə çox həvəslə iştirak edir, şeir söyləyir, mahnı oxuyur. Cavidin çox gözəl aktyorluq qabiliyyəti var. Kiçik motor bacarıqları bir az zəifdir, onun da zamanla inkişaf etməsi mümkündür.

Qasimov Nahidin (verilmiş ad şərtidir.– A.S.) diaqnozu autizm (asperger) sindromudur. O, 2016/2017-ci tədris ilində 202 nömrəli tam orta məktəbdə təhsil almağa başlamışdır. Nahid birinci sinfə gələndə çətinliklə sinfə alışıdı. O, məktəbə gələndə qədər səs-küylü mühitdən qorxur, qulaqlarını tutaraq qışqırır, “ana” deyərək dayanmadan ağlayırdı. Müəllimlər onu valideynindən uzaqlaşdırma belə bilmirdilər. Nahid mütləq anasının əlindən tutmalı, onu qucaqlamalması idi. Müəllimlər uşağın vəziyyətini başa düşdülər və anasından onunla birlikdə dərslərdə oturmasını xahiş etdilər. Valideynlərə bildirildi ki, Nahid qorxur və onun inandığı tək insan valideyindir. Bu problemin zaman keçdikcə həll olunacağını, onda müəllimə qarşı güvən hissi yaranana qədər bu işin davam etdiriləcəyi bildirildi. Nahidin ən çox sevdiyi məşğuliyyətin rəngləmə olduğu aşkar olundu. O, anası ilə bir partada otururdu və müəllim ona müxtəlif mövzularda maraqlı rəngləmələr verirdi. Nahid şəkilləri rənglədikcə sakitləşirdi. Müəllim onu dərs prosesinə cəlb etməyə çalışırdı. Bir müddət sonra, rəngləməni bitirən kimi ona hüsnxətdən yazı yazmağı tapşırırdı, ancaq bu yazı cəmi bir sətir olurdu ki, uşaq yorulmasın. Yazını

bitirən kimi müəllim onun sevdiyi məşğuliyyətlərin arasında yenə rəngləmə tapşırıqları verirdi. Bu zaman Nahid etiraz etmir, tapşırığı yerinə yetirirdi. Bəzən müəllim rəngləmələri Nahid tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra, rəğbətləndirmə kimi təqdim edir və deyirdi: “Nahid, afərin sənə, tapşırığı yerinə yetirdin. Al, indi istədiyən qədər rəngləyə bilərsən”. Bütün bu müddət ərzində ana da onun yanında əyləşirdi. Tapşırıqların sayını artırdıqca onun diqqəti dərəcəyə yönəlir və Nahid sinfə alışırdı. Tədrisən müəllim onun valideyninə bir parta irəlində oturmağı tapşırırdı. Valideyn Nahiddən ayrı oturdu və bir gün sonra onu növbəti – uşaqlardan daha uzaq bir partada əyləşdirdilər. Nahid arabir verilən tapşırıqdan ayrılır, valideyninə baxır, anasının onun yanında oturmaya da, sinfdə olduğunu görüb qışqırmırdı. Sonra ana əvvəlcə yalnız tənəffüslərdə sinfdən çıxırdı. Zamanla ana ikinci, üçüncü dərəcədən sonra sinfdən çıxmağa başladı. Vaxt keçdi, elə oldu ki, ana ancaq tənəffüslərdə gəlir və onun yeməyini verirdi. Bufetə valideyni ilə gedir, hər gün bir simit alırdı və əsas məsələ o idi ki, o, simitləri iyələyir, xoşu gəldiyi simiti seçirdi. Sonralar isə Nahid bufetə sərbəst gedirdi və korreksiyaedici pedaqoq ona yalnız nəzarət edirdi. Bufetçi qadından əvvəlcədən xahiş edilmişdi ki, ondan nə istədiyini sadəcə dildə, mürəkkəb sual cümləsi qurmadan soruşsun. Nahid bufetçi qadına yaxınlaşır, ancaq nə istədiyini deyə bilmirdi. Bu zaman bufetçi qadın ona yaxınlaşıb, “simit var, al seç” – deyirdi. Nahid seçir və korreksiyaedici pedaqoq ona pulu bufetçi qadına uzatmağını təklif edirdi. Artıq bu, onun üçün gündəlik yerinə yetirilən adi bir prosesə çevrilib. Hazırda isə Nahid məktəbə sərbəst gəlir, öz partasında əyləşir, tapşırığı və rəngləməni yerinə yetirir, bufetə də artıq sərbəst gedir. Riyaziyyat dərəcəsindən – 4-cü dərəcədən sonra Nahid çantasını yığır və sinfin işığını söndürərək sinfdən çıxır.

Nahid sinif yoldaşlarının adlarını da çox maraqlı tərzdə öyrənmişdi. O, xatirə şəklində bir-bir sinif yoldaşlarına baxır və altında yazılmış adı oxuyurdu. Beləliklə, o, sinif yoldaşlarını tanımağa başladı. Sinif müəllimi dəftərlərin paylaşılması işini Nahidə tapşırırdı. Nahid artıq dəftərlərin üzərindəki adları oxuyur və həmin şagirdin üzünü xatirə şəklindən tanıdığı üçün yaxınlaşıb dəftəri ona verirdi. Əvəzində sinif yoldaşları Nahidə təşəkkür edirdilər. Nahid artıq dərəcələrində də çox uğurludur. Mətnləri oxuyur, çox gözəl xətti var və riyazi bilikləri də yaxşı mənimsəyib. İndiyə qədər nail ola bilmədiyimiz yeganə iş ona dərsi danışdırmaqdır. Dərs danışmağı heç sevmir.

Feyziyev Abbasın (verilmiş ad şərtidir.– A.S.) diaqnozu Daun sindromudur. Abbas 2017/2018-ci tədris ilində 202 nömrəli tam orta məktəbdə təhsil almağa başlamışdır. Abbas birinci sinfə gələrkən onun davranışında çox böyük problemlər var idi. Parta arxasında otura bilmir, sinfdən qaçır, bəzən sinif yoldaşlarını vurur, onların yeməyini yeyir, hətta zibil qablarına atılmış yemək qalıqlarını belə götürüb yeyirdi. Bəzən uşaqların çantalarını yerə atırdı və s. Sinif rəhbəri və

korreksiyaedici pedaqoq onun davranışındakı arzuolunmaz hərəkətləri zamanla tənzimləyə bildilər. Əvvəlcə onun valideyni ilə söhbət aparıldı. O bildirdi ki, Abbas valideynindən qorxdığı üçün evdə bu hərəkətləri etmir. Aydın oldu ki, Abbas evdə arzuolunmaz hərəkətlər etdikdə anası onu cəzalandırır. Ona görə də Abbas başqalarını vurmağa meyillidir. Onun aqressiyasının səbəbinin bu olduğunu düşündük. Abbasın valideyninə onun bəzən rezin pozanı belə yediyi və əlindən almaq mümkün olmadıqda onun hətta pozanı udduğu bildirildi. Valideynə Abbasın dərslərində iştirak etmək təklif olundu, lakin o, işlədiyi üçün məktəbə gələ bilməyəcəyini bildirdi. Hər iki müəllim dərslərdə növbə ilə Abbasın yanında oturmalı olurdu. Abbas zamanla şagirdlərə və sinif mühitinə alışdı. Onun parta yoldaşı bir qız idi. Abbas qızları vurmurdu. Onun uşaqların yeməyini yeməsinin səbəbi də məlum oldu. Səbəb onun dərsə gələndə kimi öz yeməyini yeməsi, uşaqlar yemək yediyi zaman artıq onun yeməyinin olmaması idi. Əsas səbəb isə Abbasda doyma hissinin olmaması idi. O, bunu başa düşmür, hər kəsin əlində yemək gördüyü zaman əlindən alıb yeyirdi. Yemək olmadıqda zibil qutusundan götürdüyü qalıqları yeyirdi. Zibil qutusu müəllimin stolunun yanına yerləşdirildi ki, Abbas bu xoşagəlməz hərəkətini tərgitsin. Onun valideyninə isə Abbas üçün gətirdiyi yeməyi müəllimə vermək tapşırıldı. Müəllim yeməyi Abbasa hissə-hissə, tənəffüslərdə verirdi və beləliklə, uşaqlar yemək yeyəndə o da öz yeməyini yeyirdi. Zamanla Abbasın öz sinif yoldaşlarının çantalarını boşaldıb yerə tökməsinin də qarşısı alındı. Hər dəfə o, uşaqların çantalarının içini boşaltdıqda özü yığışdırmalı olurdu. Beləliklə, Abbas boşaltdıqlarını yığmaqdan yorulduğu üçün artıq bu hərəkəti tərgitdi. Hazırda Abbas 6-cı sinifdə oxuyur. Bütün hərfləri tanıyır, hecalayaraq oxuyur və barmaqlarının köməyi ilə hesablama əməllərini yerinə yetirir.

Məmmədov Cavidin (verilmiş ad şərtidir.– A.S.) diaqnozu autizm (Kanner) sindromudur. Cavid 2016/2017-ci tədris ilində 202 nömrəli tam orta məktəbdə təhsil almağa başlamışdır. Cavid şən, sevgi dolu uşaqdır. Hər zaman üzü güldür. O, sinif yoldaşlarını və balaca uşaqları sevir. Məktəbə gələrkən utancaq, qapalı uşaq idi. Zamanla hər kəslə salamlamağı, özünü təqdim etməyi, sualları cavablandırmağı öyrəndi. O, məktəb tədbirlərində şeir, mahnı söyləyir, rəqs edirdi. Müəyyən vaxtdan sonra bütün hərfləri, rəqəmləri tanıdı və heca ilə oxumağa başladı.

Covid – 19 pandemiyası insanların sağlamlığına verdiyi zərərlərlə yanaşı, onların psixikasına da uzunmüddətli təsirlər göstərdi. Nəinki sağlam insanlar, əlilliyi olan uşaqlar da böyük mənfi təsirlərə məruz qaldılar. Cavid buna bariz nümunədir. Pandemiya dövründə Cavid özünün tək ünsiyyət məkanı olan məktəbə də gəlməyincə əsas ünsiyyət vasitəsi olan nitqində əldə etdiyi nailiyyətləri itirməyə başladı. Pedaqoqlar və məktəb psixoloqu hazırda Cavidin nitqini bərpa etməyə çalışırlar.

İndi Azərbaycanda icma əsaslı reabilitasiya mərkəzlərində reabilitasiya proq-

ramları həyata keçirilir. Bu mərkəzlər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara reabilitasiya və sosial reabilitasiya xidmətləri, eləcə də onların valideynlərinə lazımı məsləhət və yardım xidmətləri göstərir. Valideynlər uşaqlarını həftədə bir, ya iki dəfə reabilitasiya mərkəzlərində təşkil edilən fərdi və qrup məşğələlərinə gətirirlər. Bu kimi xidmətlərə böyük ehtiyac vardır, çünki əksər valideynlərin özəl mərkəzlərin göstərdiyi xidmətlərə görə ödəniş etmək imkanı yoxdur. İndi Azərbaycanda Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən “İnteqrasiya olunmuş sosial xidmətlər modeli” layihəsi çərçivəsində fəaliyyət göstərən üç İƏR mərkəzi var: Gəncə, Şirvan və Ağcabədi İƏR mərkəzləri. İnsanların qırılmış ümidlərinin bərpasına xidmət edən və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün işıqlı gələcək deməkdir.

Azərbaycanın qərb regionunda yerləşən Gəncə qədim tarixə malik olan böyük sənaye şəhəridir. Gəncə şəhəri Azərbaycanda ərazisinə görə ikinci, əhalisinə görə isə üçüncü yeri tutur. Şəhərdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların reabilitasiyasına, ümumiyyətlə sosial reabilitasiya xidmətlərinə böyük ehtiyac olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycana Birgə Yardım Təşkilatı (UAFa) tərəfindən 2004-cü ildə Gəncə İcma Əsaslı Reabilitasiya Mərkəzi yaradılmışdır. Reabilitasiya mərkəzi əvvəlcə Gəncədə “Ailəyə Dəstək Mərkəzi” adı altında təsis edilmiş və qərb bölgəsində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar, onların valideynləri üçün xidmət göstərən ilk mərkəz olmuşdur. Mərkəzdə təşkil edilən fərdi və qrup məşğələlərindən bəhrələnən uşaqlarla yanaşı, onların valideynləri də mərkəzin mütəxəssislərindən məsləhətlər və lazımı metodik dəstək alırlar. Fəaliyyətə başladığı vaxtdan bu günə qədər mərkəzin xidmətlərindən 1706 nəfər uşaq yararlanmışdır. Gəncədə bir çox özəl təşkilatların və qeyri-hökumət təşkilatlarının (QHT) fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, bu xidmətlərə hələ də böyük ehtiyac vardır. COVID – 19 pandemiyası ilə əlaqədar olan karantin dövründə UAFa-nın Gəncə İƏR Mərkəzi layihə çərçivəsində öz fəaliyyətini onlayn şəkildə davam etdirmişdir.

2019-cu ilin avqust ayından başlayaraq, Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə “UNICEF Azerbaijan”ın Azərbaycanda həssas qruplara daxil olan uşaqlar üçün icma və ailə əsaslı, inteqrasiya olunmuş sosial xidmətlərin yaradılması təşəbbüsü çərçivəsində Gəncə İƏR Mərkəzində sosial işçi xidmətinin fəaliyyətə başlaması ilə, mərkəzə həm reabilitasiya, həm də sosial xidmətlərlə əlaqədar müraciətlərin sayı günü-gündən artmağa başlamışdır. Sosial işçilər tərəfindən 84 keys açılmışdır. Əlilliyin rəsmiləşdirilməsi, hüquqi yardım, reabilitasiya xidmətləri, inklüziv təhsilə cəlb etmə, ortopedik avadanlıqlarla təmin edilmə və Mərdəkan Tibbi Reabilitasiya Xəstəxanasına yönləndirilmələr istiqamətində xidmətlər göstərilmişdir.

Problemlərin kollegial həlli üçün mərkəzdə valideyn birliyi yaradılmışdır. Birliyin valideyn qrupları ilə əməkdaşlığının daha da inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə ayda bir dəfə keçirilən yığıncaqlarına yerli dövlət qurumlarının, QHT və digər

təşkilatların nümayəndələri, biznes nümayəndələri dəvət edilir. Problemlər yerində müzakirə edilərək həll olunur.

“İnteqrasiya olunmuş sosial xidmətlər modeli” layihəsi Avropa İttifaqının Azərbaycandakı nümayəndəliyinin maliyyə dəstəyi, “UNICEF Azərbaycan”, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və UAFA təşkilatının Gəncə İƏR və Şirvan İƏR mərkəzlərinin birgə əməkdaşlığı ilə həyata keçirilir [<https://www.unicef.org/azerbaijan/az>].

İnklüziv siniflərin təşkil olunduğu məktəblərin şəbəkəsi genişləndirilir. “İnklüziv sinif təşkil edilən ümumi təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi – II mərhələ” barədə təhsil naziri Emin Əmrullayev 2 iyul, 2021-ci il tarixli əmrinə müvafiq olaraq artıq növbəti tədbirlərin reallaşdırılmasına start verilib. Əmrdə qeyd olunduğu kimi, 2021/2022-ci tədris ilində Bakı şəhərinin 246 nömrəli və Quba şəhərinin 2 nömrəli məktəb-liseylərində, Gəncə şəhərinin 39, Sumqayıt şəhərinin 4 və 21, Şirvan şəhərinin 10, Qazax şəhərinin 2 və Şəki şəhərinin 12 nömrəli tam orta məktəblərində inklüziv siniflər təşkil edilib [Kərimova S., 2022-ci il].

Hazırda Azərbaycanda 60 minə yaxın sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq var. Onlardan yalnız 12 mini təhsilə cəlb olunub, o cümlədən 1105-i xüsusi məktəblərdə, 2664-ü xüsusi internat məktəblərində, 7750-si evdə, 268-i isə tam orta məktəblərdə inklüziv təhsil alır. Qalanlarının isə təhsil almasında valideynlər maraqlı deyillər.

İnklüziv təhsildə ilk mərhələ sosiallaşma dövrüdür. Bu dövrdə inklüziv uşaqları diskriminasiyaya məruz qoymaq da, daim diqqət mərkəzində saxlamaq da olmaz. Onlar özlərinin normal uşaqlardan fərqli olduqlarını hiss etməməlidirlər. Sağlam uşaqlar da belə uşaqlara normal yanaşmalıdırlar. 202 nömrəli tam orta məktəbdə bu istiqamətdə bir çox uğurlar əldə olunub. Məktəbə ilk qəbul olunan inklüziv uşaqlar artıq 7-ci sinifdə oxuyurlar. Müəllimlər müxtəlif yerli və beynəlxalq təlimlərdə iştirak edirlər və onların bu sahədə səriştələri təkmilləşir.

2018-ci ildə İsrail dövlətində 21 günlük “Texnopedaqogika və xüsusi təhsil” təlimində iştirak etmişəm. Təlimlər interaktiv şəkildə keçirilirdi və akademik bilik-bacarıqlarla yanaşı, bütün təhsil pillələri üzrə İsrail dövlətinin xüsusi təhsil müəssisələrinə səfərlər təşkil olunmuşdu. Məktəb 2018/2019-cu tədris ilində “Təhsildə inkişaf və innovasiyalar” üzrə Qrant müsabiqəsi çərçivəsində uğur qazanaraq, “İnklüziv təhsildə elektron lövhənin istifadəsi” layihəsini icra edib. Layihə çərçivəsində Bakı şəhərinin 110 nəfər ibtidai sinif müəllimi təlimdən keçərək, uğur sertifikatı qazanmışdır.

Eyni zamanda, 2020/2021-ci tədris ilində “Təhsildə inkişaf və innovasiyalar” üzrə V Qrant müsabiqəsində “İnklüziv təhsildə məktəbəhazırlıq mərhələsinin interaktivləşdirilməsi” layihəsi uğur qazanıb. Bu layihə çərçivəsində android

tipli smartfonlar üçün mobil tətbiq tərtib olunub və google play market-də açıq istifadəyə verilib. Mobil tətbiqin adı “Mənimlə addımla”dır. “Mənimlə addımla” mobil tətbiqi AR Elm və Təhsil Nazirliyinin məktəbhazırlıq mərhələsi üçün istifadəyə verilmiş dərsliklərin proqramına tam uyğundur. Bu tətbiq “3+” yaş kateqoriyasında həm sağlam, həm də əlilliyi olan şagirdlər üçün nəzərdə tutulub. Burada həm səsli, həm daktil rəmlər, fəaliyyətlər vardır. Bu tətbiq sağlam, lakin disqrafiyası, disleksiyası olan uşaqlar üçün də faydalıdır.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanda inklüziv siniflərin təşkil olunduğu məktəblərin şəbəkəsi genişləndirilir. Bu məktəblərdə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar normal uşaqlarla eyni siniflərdə təhsil alır və eyni hüquqlara malikdirlər. Bütün uşaqlar kimi, onların da özləri üçün gözəl gələcək qurmaq, təhsil almaq hüquqları var. Həmçinin qeyd olunur ki, SİM uşaqlara onların normal uşaqlardan fərqli olduqlarını hiss etdirməmək lazımdır. Onlar üçün təhsilin əlçatanlığını “İnklüziv siniflərin təşkil edildiyi ümumtəhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi” layihəsi təmin edir. Layihə çərçivəsində əlilliyi olan uşaqlar normal uşaqlarla birlikdə təhsil almaq imkanı əldə edirlər.

Gələcəkdə UNICEF-lə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, Bakı şəhər üzrə Təhsil İdarəsi bu sahədə məktəbə müntəzəm yardım göstərirlər. UNICEF RİİB (Regional İnkişaf İctimai Birliyi), BP-nin sponsorluğu ilə məktəbdə hər bir avadanlıqla təchiz olunmuş müasir tipli resurs mərkəzi yaradılıb.

Təcrübəni yaymaq, layihəyə yeni qoşulmuş məktəblərə metodik dəstək göstərmək, mediada və sosial şəbəkələrdə bu mövzuda maarifçilik işlərini genişləndirmək, yerli və xarici məktəblərlə birlikdə həyata keçirilən layihələrə qoşulmaq, əlilliyi olan şagirdlərin asudə vaxtının səmərəli təşkili istiqamətində fəaliyyəti genişləndirmək, inklüziv təhsilə cəlb olunmuş şagirdlərin gələcəkdə peşəyönümlü inkişafı istiqamətində işlər görmək əsas məqsədlərdəndir.

Azərbaycanda inklüziv təhsilin qiymətləndirilməsi üzrə xarici ölkələrdən gəlmiş beynəlxalq ekspertlər məktəbin qonağı olmuş və bu sahədə məktəbin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişlər.

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı ən aktual mövzulardan biridir və məqalədə bu barədə ətraflı danışılır, ölkəmizdə və beynəlxalq miqyasda SİM uşaqların hüquqlarının qorunması, inklüziv təhsil haqqında qəbul olunmuş sənədlərdən söhbət gedir.

Mövzunun elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, “İnklüziv sinif təşkil edən ümumi təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi” layihəsi çərçivəsində,

Azərbaycanın təhsil tarixində ilk dəfə olaraq inklüziv problemləri olan uşaqlarla sağlam uşaqlar eyni məktəbdə, eyni siniflərdə təhsil almağa başlamışlar. Bu təcrübənin yayılması inklüziv təhsil sahəsində daha mükəmməl nəticələrə nail olunmasına gətirib çıxara bilər.

Mövzunun praktik əhəmiyyəti. Məqalədə son illərdə inklüziv təhsil sistemində baş verən əsaslı dəyişikliklərdən, inklüziv təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsindən bəhs olunur. Məqalədən inklüziv uşaqların təhsil aldığı siniflərin müəllimləri, mövzu üzrə tədqiqat aparən tədqiqatçılar, inklüziv təhsil sahəsində təhsil alan bakalavrlar, valideynlər də faydalana bilərlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı (2005–2009-cu illər)”. (2005). Bakı şəhəri, 2005-ci il, 3 fevral. (AR Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il, 3 fevral tarixli, 20 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir).
2. Azərbaycanda inklüziv təhsil: Birlikdə təhsil əlçatandır. (2022). Video VebTV, 20:05. 26 sentyabr, 2022.
3. “Biliklər–Münasibətlər–Təcrübələr”, UNICEF-in Azərbaycan nümayəndəliyi, mart, 2018-ci il.
4. “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2008). Bakı şəhəri, 2 oktyabr, 2008-ci il, № 686-III Q.
5. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2018). Bakı şəhəri, 31 may, 2018-ci il, № 1153–VQ.
6. Inklüziv siniflərdə təlimin təşkili. (oxu materialı). (2018). Bakı, TİPİİ.
7. İcma Əsaslı Reabilitasiya – qırılmış ümidlərin bərpası. <https://www.unicef.org>.
8. Kərimova S. (2022). Inklüziv təhsilin xoş məramı. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 14 yanvar, 2022-ci il.
9. <https://www.unicef.org/azerbaijan/az>
10. <https://menimleaddimla.az/privacy-policy>

NEW LEARNING TECHNOLOGIES IN PRESCHOOL INSTITUTIONS

Almaz Ahmadova

Azerbaijan State Pedagogical University,
senior teacher of the department of pedagogy of preschool education
E-mail: aytən.az@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4025-4761>

Abstract. The article talks about the intensive application of new training technologies by educators-teachers in pre-school educational institutions. It is noted that the use of these technologies is important in the formation of a child's personality. It is impossible to form a child's personality without humanizing and democratizing the educational process. The main essence of this is the principles of constructive, creative, changing, pedagogical and socio-cultural importance in training, in other words, the pedagogical process conducted in a correct and level way. One of the main tasks of the modernization of preschool education is the goal-oriented organization of the professional activity of educators-teachers. The application of innovative pedagogical technologies to this system, on the one hand, ensures the formation of the professional competencies of educators-teachers, and on the other hand, it creates conditions for the organization of integrative training with the application of technologies to the training process in educational institutions of various levels. Innovative activity is the basis and content of the innovative learning process. The essence of this activity is that the pedagogical process is renewed by bringing innovations to the traditional education system, which leads to an increase in the level of training.

Keywords: preschool period, pedagogical technologies, pedagogical process, child personality, cooperation.

To cite this article: Ahmadova A. (2022). New learning technologies in preschool institutions. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 89-99.

Article history: received – 21.11.2022; accepted – 15.12.2022.

MƏKTƏBƏQƏDƏR MÜƏSSİSƏLƏRDƏ YENİ TƏLİM TEKNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ

Almaz Əhmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının baş müəllimi
E-mail: aytən.az@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4025-4761>

Annotasiya. Məqalədə tərbiyəçi-müəllimlərin məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə də yeni təlim texnologiyalarını intensiv şəkildə tətbiq etmələri haqqında danışılır. Qeyd olunur ki, bu texnologiyalardan istifadə uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təlim prosesini humanistləşdirmədən, demokratikləşdirmədən uşaq şəxsiyyətini formalaşdırmaq mümkün deyil. Bunun əsas mahiyyətini isə təlim-tərbiyə işində qurucu, yaradıcı, dəyişdirici, pedaqoji və sosial-mədəni əhəmiyyət daşıyan prinsiplər, başqa sözlə desək – düzgün və səviyyəli şəkildə aparılan pedaqoji proses təşkil edir. Məktəbəqədər təhsilin modernləşdirilməsinin əsas vəzifələrindən biri tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkar fəaliyyətinin məqsəd yönü təşkilidir. Bu sistemə innovativ pedaqoji texnologiyaların tətbiqi bir tərəfdən, tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkarlıq kompetensiyalarının formalaşmasını təmin edir, digər tərəfdən isə müxtəlif səviyyəli təhsil müəssisələrində texnologiyaların təlim prosesinə tətbiqi ilə integrativ təlimin təşkili üçün şərait yaradır. İnnovativ təlim prosesinin əsasını və məzmununu innovativ fəaliyyət təşkil edir. Bu fəaliyyətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ənənəvi təhsil sisteminə yeniliklər gətirməklə pedaqoji proses yenilənir və bu, təlimin səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olur. **Açar sözlər:** məktəbəqədər dövr, pedaqoji texnologiyalar, pedaqoji proses, uşaq şəxsiyyəti, əməkdaşlıq.

Məqaləyə istinad: Əhmədova A. (2022). Məktəbəqədər müəssisələrdə yeni təlim texnologiyalarından istifadə. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 4 (241), səh. 89-99.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 21.11.2022; qəbul edilib – 15.12.2022.

Giriş / Introduction

Məktəbəqədər təhsildə müasir pedaqoji texnologiyalar məktəbəqədər təhsilin dövlət standartlarının həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Bu gün tərbiyəçi-müəllimlərin qarşısında yeni pedaqoji texnologiyalara yiyələnmək kimi ciddi vəzifələr durur. Pedaqoji texnologiyalar çoxdur, onların öz məqsədi və istiqamətləri vardır. Tərbiyəçi-müəllim öz işinə yaradıcı yanaşarsa, sözsüz ki, uşaqlar da onun bu yanaşmasına yaradıcı cavab verəcəklər.

Hazırda məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəçi-müəllimlər yeni təlim texnologiyalarını intensiv şəkildə tətbiq edirlər. Bu texnologiyalardan istifadə uşaq şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşaq şəxsiyyətini formalaşdırmaq isə təlim prosesini humanistləşdirmədən, demokratikləşdirmədən mümkün deyil. Bunun əsas mahiyyətini düzgün, yüksək səviyyədə aparılan pedaqoji proses təşkil edir.

Təlim prosesində uşaqların intellektual və mənəvi cəhətdən inkişaf etdirilməsi məsələsini ön plana çəkən yeni texnologiyaların tətbiqi məktəbəqədər yaşlı uşaqların öz fikirlərini aydın, məntiqi ardıcılıqla ifadə etmələrinə şərait yaradır. Eyni zamanda, uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafını təmin edir, onlarda yüksək ünsiyyət mədəniyyəti formalaşdırır.

Əsas hissə / Main part

Araşdırmalardan aydın olur ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi tərbiyəçi-müəllimin təlim-tərbiyə prosesində fəal və məqsədyönlü iştirakı bu prosesin müvəffəqiyyətli alınmasına gətirib çıxarır. İnteraktiv təlim məşğələdə yaranan uşaqlararası öyrənmə ünsiyyəti və əməkdaşlığı, tərbiyəçi-müəllim – uşaq birliyini nəzərdə tutur.

İslahat Proqramında nəzərdə tutulmuş əsas istiqamətlərdən biri də pedaqoji innovasiyalardan, təlim texnologiyalarından istifadə edərək uşaqların idrak qabiliyyətlərini inkişaf etdirən, onları müstəqil qərar çıxarmağa sövq edən, onlarda fəal həyat mövqeyi formalaşdıran metodların təlim prosesinə gətirilməsi dir.

Proqramda yeni tipli uşaq müəssisələrinin açılması barədə qeyd olunur: **“2.1.1. ...Müasir tələblərə cavab verən, uşaqların dünyagörüşünü artıran, onların fiziki inkişafını təmin edən, sağlamlığını qoruyan yeni tipli müəssisələrin açılmasını təmin etmək”** [Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı, 1999].

İslahat Proqramı təhsilalanın bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasını, onun təlim-tərbiyə prosesinin əsas subyektinə çevrilməsini başlıca vəzifə hesab edən,

milli zəminə, nəzəri dəyərlərə əsaslanan bütün qrupların fəaliyyətini təhsilalanın mənafeyinə xidmət etmək məqsədi ətrafında birləşdirən yeni təhsil sisteminin yaradılmasını mühüm vəzifələrdən biri kimi irəli sürür. Yeni təlim texnologiyalarının tətbiqində əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulan bu faktlar onların müasir dövrdə nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunun bariz nümunəsidir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyənin keyfiyyətini yüksəltmək üçün onun idarə olunmasına yaradıcı yanaşılması, keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi uşaqların fəaliyyətinin, davranış təcrübələrinin təmin olunmasına şərait yaradır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində pedaqoji proses elə geniş sahəni əhatə edir ki, bu mərhələdə hərtərəfli, elmi əsaslara söykənən idarəetmə sisteminin tətbiqi zəruri dir.

Tərbiyəçi müəllimin uşağa sistemli və məqsədyönlü şəkildə təsiri təlimin əsas təşkil forması sayılan məşğələ formasında həyata keçirilir. Təlim-tərbiyə işinin səmərəliliyi xeyli dərəcədə tərbiyəçi-müəllim – uşaq ünsiyyətindən, pedaqoji əməkdaşlığın səviyyəsindən asılıdır. Əvvəllər tərbiyəçi-müəllim – uşaq ünsiyyəti subyekt – obyekt münasibətləri çərçivəsində qurulurdusa, bu gün təlim-tərbiyənin demokratik əsaslar üzərində qurulması bu münasibətlərin də yeni zəmində – yəni subyekt – subyekt münasibətləri zəminində qurulmasını tələb edir. Bu gün tərbiyəçi-müəllim və uşaq pedaqoji prosesin mərkəzində dayanan bərabər hüquqlu tərəf – müqabillərdir.

Pedaqoji texnologiyalar texnikanın inkişafı əsasında yaranmış, pedaqoji elmlər sahəsində təşəkkül taparaq formalaşmışdır. Hazırda pedaqoji texnologiyaları ifadə edən çoxsaylı terminlər təlim prosesinin fəaliyyət modelini açıqlasada, mahiyyət etibarilə təlim-tərbiyə prosesinin metodları kimi səciyyələnir. “Pedaqoji texnologiyalar optimal didaktik proses olub, təlim-tərbiyə işinin metod və vasitələri haqqında biliklərin məcmusudur. Hazırda təlim prosesi pedaqoji texnologiyaların köməyi ilə idarə olunur [Səlimxanova X., 2012].

Pedaqoji texnologiya dedikdə, tərbiyəçinin pedaqoji vəzifələri həll etməyə yönəldilmiş ardıcıl, qarşılıqlı əlaqədə olan fəaliyyətləri başa düşülür. Yəni pedaqoji texnologiya əvvəlcədən planlaşdırılmış pedaqoji prosesi plana uyğun və ardıcıl olaraq, təcrübədə həyata keçirməkdir. Bu tələbi ödəmək üçün tərbiyəçi-müəllimlərin qarşısında duran əsas vəzifə uşağa öyrənməyi öyrətməkdir, yəni məşğələ prosesində uşağa hazır bilik vermək yox, bu biliyi əldə etməyin üsul və vasitələrini, metodlarını, priyomlarını, qaydalarını öyrətmək lazımdır.

Məktəbəqədər təhsildə müasir pedaqoji texnologiyalar məktəbəqədər təhsilin dövlət standartlarının həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. “Pedaqoji texnologiya, mahiyyət etibarilə təlim-tərbiyə prosesinin layihələşdirilməsinin sistemli metodu kimi səciyyələndirilir. O, prosessual kateqoriya kimi bilavasitə tədris və tərbiyə prosesi ilə – müəllimin və şagirdin fəaliyyəti, onun strukturu, vasitələri,

metodları və s. ilə bağlıdır” [Əlizadə Ə., 2008].

Pedaqoji texnologiyalardan istifadə zamanı aşağıdakı mühüm tələblərə əməl olunmalıdır:

- Pedaqoji texnologiya müəyyən elmi konsepsiyaya əsaslanmalıdır.
- Tətbiq olunan pedaqoji proses konkret bir məqsəd əsasında, elmi-metodik səviyyədə layihələşdirilməlidir.
- Tərbiyəçi-müəllimin və uşaqların konkret fəaliyyəti dəqiq proqnozlaşdırılmalıdır.
- Texnologiyanın məzmunu ilə onun prosesual tərəfləri bir-birinə uyğun olmalıdır.
- Diaqnostik prosedurlara xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Fəaliyyətin nəticələrini ölçmək üçün meyarlar, göstəricilər və üsullar dəqiq müəyyənləşdirilməlidir. Bu zaman dövlət tərəfindən təsdiq olunmuş təhsil standartları əsas götürülməlidir.

Pedaqoji texnologiyaların uğurlu təşkili və tətbiqi tərbiyəçi-müəllimdən onun ümumi prinsiplərini də yaxşı bilməyi tələb edir. Metodik ədəbiyyatlarda pedaqoji texnologiyaların doqquz prinsipi olduğu göstərilir:

1. tərbiyəedici təlim prinsipi;
2. inkişafetdirici təlim prinsipi;
3. təlimdə müvəffəqiyyət əldə etmək prinsipi;
4. bütün şagirdlərlə əks-əlaqə prinsipi;
5. müntəzəm olaraq təkrar etmə prinsipi;
6. optimal psixi gərginlik prinsipi;
7. təlim prosesində şagirdlərin maksimum iştirakı prinsipi;
8. təlimdə yaxın inkişaf zonasına yönəltmə prinsipi;
9. müəllim və şagirdlərin vahid məqsədlər üçün birləşməsi prinsipi [Mehrabov A., Abbasov Ə., Zeynalov Z., Həsənov R., 2006].

Pedaqoji texnologiyalarda mühüm məsələlərdən biri də tərbiyə və təlim prosesində böyüklərin uşağa münasibətidir. İstər valideynlər, istərsə də tərbiyəçi-müəllimlər uşaqlarla ünsiyyət qurarkən onların əsas məqsədi uşağı şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdır.

Təlim prosesində tərbiyəçi-müəllim uşaqların fiziki, psixi, intellektual, sosial, emosional və yaradıcı inkişafı üçün inkişafetdirici, öyrədici mühit yaradır. Bu baxımdan təhlükəsiz və həvəsləndirici mühiti formalaşdırmaqla müstəqil və qrup tədqiqatları, oyun, uşaqların öz yaşlıları ilə və böyüklərlə qarşılıqlı əlaqədə inkişafını dəstəkləyir.

Uşaqyönümlü inkişafetdirici mühitdə tərbiyəçi-müəllim uşaqların irəli sürdükləri fikirlərə, təşəbbüslərə hörmət və diqqətlə yanaşır, uşaqlara nəyi, necə və kiminlə öyrənmək, oynamaq istəklərinə imkan yaradır, yəni hər bir tərbiyə-

çi-müəllim uşaqların diqqətini təlim prosesinə cəlb etməyə, məşğələ zamanı onların daha fəal olmalarına və bilikləri asanlıqla mənimsəmələrinə çalışmalı, uşaqları maraqlandıran hər bir sualı səbrlə, aydın və düzgün şəkildə cavablandırmalı, problem-situasiya yarandıqda onun həlli yollarının uşaqlar tərəfindən müstəqil şəkildə axtarılıb tapılmasına nail olmalıdır. “Məşhur alman pedaqoqu A.Disterveq deyirdi ki, yaxşı dərs deyən müəllim yaxşı da tərbiyə edir. O, müəllimi bütün məşını hərəkətə gətirən qüvvənin mənbəyi hesab edir və deyirdi ki, müəllim bu məşına can və hərəkət verməyi bacarmalıdır” [İlyasov M., 2013].

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işi elə qurulur ki, təlim daha çox uşaqların fəallığına əsaslanır. Tərbiyəçi-müəllimlər isə həmin fəallığı istiqamətləndirirlər. Təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi uşaqlara daha çox müstəqillik verir, onlara öz fikirlərini sərbəst, çəkinmədən söyləmək, arzu və istəklərinə müvafiq məşğuliyyət seçmək üçün şərait yaradır. Məşğələ prosesində uşaqların təlim yükünün düzgün müəyyənəndirilməsi mühüm məsələlərdən biridir.

Müşahidələr göstərir ki, pedaqoji prosesin təşkilində yeni təlim metod və texnologiyalarından istifadə daha yüksək nəticələr alınmasına gətirib çıxarır, uşaqlarda müstəqillik, təfəkkür fəallığı, işgüzarlıq, məsuliyyət kimi keyfiyyətləri formalaşdırır. Bu prosesdə uşaqlar müqayisə aparır, təhlil, tərkib əməliyyatlarına qoşulurlar. Məntiqi-riyazi oyunlar məntiqi təfəkkürün inkişaf formalarından biridir. Oyunda müxtəlif psixi proseslər aktivləşir və ixtiyari xarakter alır. Riyazi oyunlardan istifadə pedaqoji prosesin effektivliyini artırır, uşaqlarda yaddaşın, təfəkkürün, diqqətin, təxəyyülün inkişafına kömək edir, onların zehni inkişafına böyük təsir göstərir.

Pedaqoji texnologiyalar bütün təlim prosesi və biliklərin mənimsənilməsi, insan resursları və texniki resurslar, onların qarşılıqlı təsiri nəzərə alınmaqla təhsildə daha səmərəli nəticələrə nail olmaq üçün tətbiq edilən sistemlik planlaşdırma, fəaliyyət və qiymətləndirmə metodlarıdır. Pedaqoji texnologiya mahiyyət etibarilə təlim-tərbiyə prosesinin layihələşdirilməsinin sistemli metodu kimi səciyyələndirilir. O, prosessual kateqoriya kimi bilavasitə tədris və tərbiyə prosesi ilə, müəllimin, şagirdin fəaliyyəti, onun strukturu, vasitələri, metodları və s. ilə bağlıdır.

Pedaqoji texnologiyaların uğurlu təşkili və tətbiqi onun ümumi prinsiplərini də yaxşı bilməyi tələb edir. Təhsildə, təlim-tərbiyə prosesində texnologiyaların və texnoloji yanaşmaların tətbiqi sosial fəaliyyətdə yeni strateji inkişaf istiqaməti olub, böyük elmi və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Uşağın zehni inkişafı mürəkkəb prosesdir. Onun öz istiqamətləri, qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri var. Zehni inkişafın həyata keçirilməsində məqsəd uşağın idraki maraqlarının, tələbat və bacarıqlarının, onun müstəqil axtarıclılıq

fəaliyyətinin emosional-hissi təcrübə əsasında formalaşdırılmasıdır. Bununla yanaşı, sensor, nitq inkişafı, dərk etmə qabiliyyətlərinin (müqayisə etmək, fərqləndirmək, ümumiləşdirmək və s.), ətraf aləm haqqında ilkin təsəvvürlərin və anlayışların, əşyavi fəaliyyətin, dərk etmə tələblərinin formalaşdırılmasının (informasiya almaq, təlim prosesində fəallıq, ətraf aləmin dərk edilməsində müstəqillik) bünövrəsinin bu dövrdə qoyulmasıdır. “Uşaqlar təmasda olduqları əşyaların adlarını, əlamətlərini, necə hərəkət etmələrini düzgün ifadə etmək, bu istiqamətdə məntiqi mühakimə yürütmək, düzgün, sadə ümumiləşdirmələr aparmaq, əqli nəticəyə gəlmək kimi qabiliyyətlər nümayiş etdirirlər. Riyazi tapşırıqların həlli zamanı uşaqlarda induksiya və deduksiya, təhlil və tərkib, təsnifatmə və sistemləşdirmə, ümumiləşdirmə kimi mühakimə qabiliyyətləri inkişaf edir, tənqidi, məntiqi, yaradıcı təfəkkürün inkişafını təmin edir” [Baxışova Ş., 2018].

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, məntiqi oyunların pedaqoji imkanları çox böyükdür. Məntiqi oyunlar və məşqlər uşağın şəxsiyyətinin bütün cəhətlərini inkişaf etdirir, gizli zehni və intellektual qabiliyyətləri aktivləşdirir. Oyunlarda məkan və praktik hərəkətlərin mənimsənilməsi nəticəsində uşaqlar cisimlərin xassələrini və münasibətlərini, ədədləri, hesablama hərəkətlərini, zaman münasibətlərini, nə ticə çıxarmağı, təsnif etməyi, ümumiləşdirməyi, məntiqi, problemli tapşırıqları həll etməyi öyrənirlər. Bütün bunlar uşağın təlimdə uğur qazanmasına imkan verəcək.

Fəal təlimi həyata keçirmək üçün əsas iş formalarından biri olan qrup şəklində təlimə, “tərbiyəçi-müəllim – uşaq” dialoqundan imtina edilməsi və “tərbiyəçi-müəllim – qrup – uşaq” üçbucağı çərçivəsində qarşılıqlı münasibətlərə keçmək nəzərdə tutulur. Qrup işinin gedişində uşaqların birgə fəaliyyəti nəinki əməkdaşlıq və müxtəlif problemləri bir yerdə həll etməyi öyrənirlər, həm də hər bir uşağın idrak prosesinə cəlb edilməsini təmin edir, onlara öz fikrini sərbəst şəkildə ifadə etmək və başqalarını dinləmək imkanı verir. Bu da, öz növbəsində, hər bir uşağın təlim prosesində öz bacarıqlarını nümayiş etdirməsi, özünə inamının artması, özünü tam dəyərli şəxsiyyət kimi dərk etməsi üçün şərait yaradır.

Məşğələni yeni təlim metodları ilə keçirmək istəyən tərbiyəçi-müəllimin mövzuya hazırlığı geniş və əhatəli hazırlıq mərhələsindən başlayır. Belə ki, keçəcəyi məşğələyə hazırlaşmaq üçün tərbiyəçi-müəllimin mövzunu mükəmməl bilməsi, onu yeni elmi məlumatlarla zənginləşdirməsi vacibdir. Mövzunun əsas ideyasına əsaslanan məqsəd aşkar edilir ki, bu da mövzunun tədrisində hansı metodun, üsulun tətbiq ediləcəyini, uşaqda hansı bacarığın formalaşdırılacağını müəyyən edir. Tərbiyəçi-müəllim mövzunu planlaşdırır və hazırlığa böyük vaxt, zəhmət tələb olunur. Məşğələyə tərbiyəçi-müəllim nəzarət edir və uşaqları fəallaşdırır. Uşaqlar qrup otağında tam sərbəstdirlər. Çətinlik yarananda tərbiyəçi-müəllim isti qamətverici suallarla uşaqların diqqətini onların yol verdiyi nöqsana yönəldir.

Məşğələdə uşaqların idrak fəallığını yüksəltmək və emosional mühit yaratmaq məqsədi ilə oyun priyomlarından istifadə etmək lazımdır.

Təcrübə göstərir ki, elmi-pedaqoji əsaslara söykənən planlı, sistemli, məqsədyönlü, demokratik rəhbərlik və nəzarət pedaqoji prosesin səmərəliliyini artırır. Pedaqoji proses müasir tələblər baxımından idarə olunarsa, işin səmərəliliyinə nail olmaq mümkündür. Pedaqoji prosesin təşkilinə verilən didaktik, pedaqoji, psixoloji tələblər nəzərə alınarsa, pedaqoji prosesə yeni yanaşmaların tətbiq edilməsi təlim-tərbiyə prosesində daha yüksək nailiyyətlərin əldə olunmasını təmin edir.

Təlim prosesində pedaqoji texnologiyalardan istifadə daha yüksək nəticələrin əldə olunmasına gətirib çıxarır, uşaqlarda müstəqillik, təfəkkür fəallığı, işgüzarlıq, məsuliyyət kimi keyfiyyətlər formalaşır.

Təlim prosesinin səmərəli təşkili üçün aşağıdakı şərtlərin nəzərə alınması zəruridir:

1. təlim prosesinin cəmiyyətin tələblərinə, uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə, arzularına, maraq və tələbatlarına əsasən təşkil edilməsi;

2. tərbiyəçi-müəllimin kommunikativ mədəniyyəti (uşaqlarla emosional kontakt qurmaq, öz emosiyalarını idarə etmək bacarığı, uşaqların vəziyyətini başa düşmək və s.);

3. tərbiyəçi-müəllimin zəngin biliyə malik olması, tədris və əxlaqi-iradi keyfiyyətləri aşılama bacarıqlarına, təlim-tərbiyənin təşkili metodikasına yiyələnməsi;

4. məktəbəqədər müəssisədə təlim prosesinin müvafiq proqram və təlim-tərbiyə vasitələri ilə, rejimə əsaslanaraq, əlverişli şəraitdə həyata keçirilməsi [Nəzərov A., 2012].

Beləliklə, təlim prosesinin təşkili müvafiq pedaqoji texnologiyaların və vasitələrin tətbiqini, tərbiyəçi-müəllim – uşaq əməkdaşlığı və fəaliyyətini özündə ehtiva edir.

Təlim prosesinin təşkilində yuxarıda sadaladığımız şərtlərin bir vəhdət halında həyata keçirilməsi zəruridir. Bu şərtlər dəqiq müəyyənləşdirildikdə və onlar arasında əlaqə tənzimləndikdə qarşıya qoyulmuş məqsədlərin həyata keçirilməsi müvəffəqiyyətlə nəticələnir.

Bütün deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olur ki, tədris prosesində inkişafetdirici təlimin təşkil olunması üçün onun düzgün idarə olunması, təfəkkürü, müstəqil düşüncə tərzini inkişaf etdirən müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqi, “tərbiyəçi-müəllim – uşaq”, “uşaq – uşaq”, “tərbiyəçi-müəllim – uşaq – valideyn” münasibətlərinin düzgün qurulması böyük rol oynayır.

Təlim prosesində inkişafetdirici təlimin məzmununu müəyyənləşdirərkən aşağıdakı tələblərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur:

1. uşaqların fiziki hazırlığının və əqli bacarıqlarının nəzərə alınması;
2. kiçik qruplarda və məktəbəhazırlıq qruplarında təlimin məzmununda varisliyin gözlənilməsi;
3. təlim prosesində uşaqların idrak, təfəkkür və yaradıcı fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;
4. təlimin tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyalarının nəzərə alınması;
5. bilik, bacarıq və vərdişlərin elmi əsaslar üzərində qurulması;
6. təlim prosesində yeni təlim metodları və texnologiyalarından istifadə [Əliyeva Ş., Həmidova X., Mustafayeva S., 2020].

Beləliklə, bu nəticə hasil olur ki, müasir pedaqoji texnologiyalar – bütün təlim prosesi və biliklərin mənimsənilməsi, insan və texniki resurslar, onların qarşılıqlı təsiri nəzərə alınmaqla təhsildə daha səmərəli nəticələrə nail olmaq üçün tətbiq edilən sisteməlik planlaşdırma, fəaliyyət və qiymətləndirmə metodlarıdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində bu yeniliklərin həyata keçirilməsi uşaqların hərtərəfli inkişafı ilə nəticələnir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, yeni təlim texnologiyalarından, innovasiyalardan istifadə dedikdə yeniliklərin axtarışı, mənimsənilməsi, tətbiqi başa düşülür. Pedaqoji yeniliklərin tətbiqi nəticəsində təhsil və təlim prosesləri dəyişdirilərək inkişaf etdirilir. Yeni təlim texnologiyaları – təlim-tərbiyə prosesində arzu olunan nəticəyə nail olmaq üçün elmi və praktik cəhətdən əsaslandırılmış üsul və vasitələrin məcmusudur.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində istifadə olunan yeni təlim texnologiyaları uşaqların hərtərəfli inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir. Yeni texnologiyaların təlim-tərbiyədə tətbiqi uşaqların öz fikirlərini aydın, düzgün ifadə etmələrinə şərait yaradır, onların bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişafını təmin edir. Eyni zamanda, yeni texnologiyalar uşaqlarda yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir və tərbiyəçi-müəllimlərlə əməkdaşlıq etmək onlarda ünsiyyət mədəniyyəti formalaşdırır.

Tərbiyəçi-müəllim texnologiyaların yaradıcısıdır, çünki yeni texnologiyaların yaradılması yaradıcılıq olmadan mümkün deyil. Uşaqların təlim-tərbiyəsində, onların intellektual inkişafında yeni texnologiyalardan istifadə faydalı olduğu kimi, tərbiyəçi-müəllimlərə də bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirmək, fəaliyyətlərini uşaqlarla əməkdaşlıq prinsipi üzərində qurmaq imkanı verir. Onlarda daim öz üzərində işləmək, yenilikləri öyrənmək və tətbiq etmək, tədqiqata qoşulmaq zəruriyyəti yaradır.

Beləliklə, məktəbəqədər təhsil sisteminin yeniləndiyi hazırkı mürəkkəb mərhələdə yeni təlim texnologiyalarından istifadə edərkən uşaqların ehtiyacları, ma-

raqları, tələbatları, imkanları və vərdişlərinin nəzərə alınması vacibdir. Bunlar məktəbəqədər təhsilin şəxsiyyətyönümlü modelini müəyyənləşdirir, hər bir uşağ-da psixoloji müdafiə hissi və rahatlıq formalaşdırır. Bu gün əsas diqqət tərbiyəçi-müəllimin uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə dair məlumatlılığı ilə yanaşı, onların fərdi xüsusiyyətlərini, imkanlarını nəzərə almaq, uşağın fərdiliyinə, özünüqiyəmətləndirməsinə diqqət yetirmək, özünüinkişafını stimullaşdırmaqdır.

Məqalənin aktuallığı. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə prosesinin düzgün təşkili uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyəsini yüksəldir. Bu baxımdan müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqi tərbiyəçi-müəllimdən yaradıcılıq və novatorluq tələb edir. Bunun üçün qabaqcıl iş təcrübəsini bilmək, ondan istifadə etmək kifayət deyil. Belə ki, tərbiyəçi-müəllim öz üzərində ciddi işləməli, nəzəri hazırlığını artırmalı, metodik ədəbiyyatı müntəzəm izləməli və hər məşğələyə xüsusi hazırlıq görməlidir, çünki təlim texnologiyalarına əsaslanan məşğələ tərbiyəçi-müəllimdən böyük zəhmət tələb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada məşğələlərdə yeni təlim texnologiyalarında istifadənin ən mühüm cəhəti olan uşağın təlim-tərbiyə prosesində mövqeyi, böyüklərin uşağa münasibəti araşdırılır. Uşaqlarla ünsiyyətdə olan tərbiyəçi-müəllim həmişə bu mövqeyə sadıq qalmalıdır: “Yanımda deyil, yuxarıda deyil, birlikdə olmaq!”. Məqsəd uşağın bir şəxsiyyət kimi inkişaf etdirilməsidir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan mütəxəssislər, tərbiyəçi-müəllimlər, ali məktəblərin müvafiq fakültələrində təhsil alan tələbələr və bakalavrlar, tədqiqatçılar öz araşdırmalarında istifadə edə bilərlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. (2009). “Təhsil xəbərləri”, № 4, s. 5–40.
2. “Məktəbəqədər təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 14 aprel, 2017-ci il, № 585-VQ.
3. Baxışova Ş. (2018). Məktəbəhazırlıq üzrə inkişafetdirici təlimin təşkili metodikası. Bakı, ADPU-nun mətbəəsi, 113 s.
4. Əlizadə Ə. (2008). Yeni pedaqoji texnologiyalar: bəzi psixoloji və pedaqoji məsələlər. Bakı, “Kurikulum”, s.71–80.
5. Mehrabov A., Abbasov Ə., Zeynalov Z., Həsənov R. (2006). Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, “Mütərcim”, 372 s.
6. İlyasov M. (2013). Müəllimin pedaqoji ustalığı. Bakı, “Elm və təhsil”, s. 216.

7. Səlimxanova X. (2012). Məktəbəqədər müəssisələrdə yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadənin imkanları. “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə”, № 2, s. 23.
8. Nəzərov A. (2012). Müasir təlim texnologiyaları. (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 29.06.2010-cu il tarixli 870 №-li əmrinə müvafiq olaraq hazırlanmışdır). Bakı.
9. Əliyeva Ş., Həmidova X., Mustafayeva S. (2020). İnkişafetdirici, dəstəkləyici və təhlükəsiz mühitin yaradılması. (modul dərsləri vəsaiti). “Azərbaycanda Milli Kvalifikasiya Çərçivəsinin İcrasına Dəstək” (EuropeAid/138339/DH/SER/AZ) layihəsi tərəfindən hazırlanmışdır. Bakı.

THE ROLE OF THE TEACHER IN EDUCATING ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS BASED ON MULTICULTURAL VALUES

Gulnara Shahmuradova

Research fellow of the Institute of Education of the
Republic of Azerbaijan

E-mail: gulnara.shahmuradova@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-1997-0317>

Abstract. The article reflects multiculturalism, the upbringing of multicultural values in children and its role in social life. It is emphasized that the teacher has a leading role in educating students of multicultural values. The teacher himself should have multicultural characteristics, be able to draw correct conclusions from social processes and be able to make decisions and be fair. The article explains the importance of developing qualities such as tolerant, humane approach and endurance in students to different religions, cultures, peoples. It is noted that multiculturalism is a part of the state policy in the Republic of Azerbaijan, which is an integral part of the globalized world in modern times, and is also a way of life of the Azerbaijani society.

Keywords: multiculturalism, multicultural values, tolerance, school-teacher-student relations, humanistic approach.

To cite this article: Shahmuradova G. (2022). The role of the teacher in educating elementary school students based on multicultural values. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp.101-108.

Article history: received – 25.11.2022; accepted – 13.12.2022.

İBTİDAİ SİNİF ŞAĞİRD LƏRİNİN MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR ƏSASINDA TƏRBİYƏ OLUNMASINDA MÜƏLLİMİN ROLU

Gülnarə Şahmuradova

ARTİ-nin elmi işçisi

E-mail: gulnara.shahmuradova@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-1997-0317>

Annotasiya. Məqalədə multikulturalizmin, multikultural dəyərlərin uşaqlarda tərbiyə olunması və onun cəmiyyət həyatında rolu öz əksini tapır. Şagirdlərdə multikultural dəyərlərin tərbiyə olunması işində müəllimin aparıcı rola malik olması vurğulanır. Müəllim özü də multikultural xüsusiyyətlərə malik olmalı, sosial proseslərdən düzgün nəticə çıxara bilməli və qərar verməyi, ədalətli olmağı bacarmalıdır. Məqalədə şagirdlərdə müxtəlif dinlərə, mədəniyyətlərə, xalqlara humanist yanaşma, tolerantlıq (dözümlülük) kimi keyfiyyətlərin formalaşmasının, tərbiyə olunmasının əhəmiyyəti izah olunur. Qeyd olunur ki, multikulturalizm müasir dövrdə qloballaşan dünyanın ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycan Respublikasında dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, həm də Azərbaycan cəmiyyətinin həyat təzi dir.

Açar sözlər: multikulturalizm, multikultural dəyərlər, tolerantlıq, məktəb–müəllim–şagird münasibətləri, humanist yanaşma.

Məqaləyə istinad: Şahmuradova G. (2022). İbtidai sinif şagirdlərinin multikultural dəyərlər əsasında tərbiyə olunmasında müəllimin rolu. *«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil»*, № 4 (241), səh. 101-108.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 25.11.2022; qəbul edilib – 13.11.2022.

Giriş / Introduction

Elm və texnologiyanın inkişaf etdiyi, insan kapitalına marağın artdığı, müxtəlif sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin bir-birinə inteqrasiya olunduğu müasir dövrdə insanlar, cəmiyyətlər, hətta dövlətlər arasında da multikultural dəyərlər mühüm əhəmiyyət daşıyır. Dünyanı, mədəniyyətləri əhatə edən, bütün bunları bütövlükdə özündə birləşdirən qloballaşma prosesi multikultural yanaşmaları və münasibətləri vacib amil kimi insanlığın qarşısına qoyur. Bu isə dünyanın bütün ölkələrində – istər inkişaf etmiş, istər inkişaf etməkdə olan, istərsə də inkişaf etməyən ölkələrdə etnik, irqi, dini, mədəni müxtəlifliyə obyektiv yanaşma tələb edir. Etnik və mədəni müxtəlifliyə obyektiv yanaşma multikulturalizmin əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev demişdir: “Multikulturalizmin alternativini yoxdur... Bizim üçün multikulturalizm dövlət siyasətidir və bizim həyat tərzimizdir”.

XX əsrin 60–70-ci illərindən elmi ədəbiyyata daxil olan və bütün dünya ölkələrinin dövlət siyasətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilən “multikulturalizm” termini latın dilində “çoxmədəniyyətli” deməkdir. Fərqli dilə, etnik, irqi, dini mədəniyyətlərə sahib olan xalqların anlaşma, hörmət, sülh şəraitində yaşamaları, fəaliyyət göstərmələri, mədəni müxtəlifliklərini qoruyub saxlamaları multikulturalizmin ana xəttini təşkil edir.

Ölkəmizdə multikulturalizm və multikultural dəyərlər əhəmiyyətli dərəcədə diqqətdə qorunub saxlanılır. Belə ki, ölkəmizdə bir çox xalqların nümayəndələri birlikdə yaşayır, təhsil alır, fəaliyyət göstərirlər. Onlar öz dillərini, mədəniyyətlərini azad, heç bir təzyiqlə məruz qalmadan qoruyub saxlaya və inkişaf etdirə bilirlər. Onların bir çoxunun öz doğma dillərində məktəbləri fəaliyyət göstərir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, “Azərbaycan xalqının çoxmillətli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq. Dinindən, dilindən, irqin dən asılı olmayaraq, Azərbaycanın bütün vətəndaşları eyni hüquqa malikdirlər. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün xalqların ümumi vətənidir. Ölkəmizdə yaşayan azərbaycanlılar, ləzgi, avar, kürd, talış, udin, kumıklar – bütünlükdə hamısı azərbaycanlılardır”.

Müxtəlif xalqların sülh, hörmət, anlaşma şəraitində yaşadığı, fəaliyyət göstərdiyi Azərbaycanda multikultural dəyərlərin qorunub saxlanması üçün dövlət tərəfindən bir sıra işlər görülmüşdür. Məhz bu səbəbdəndir ki, Azərbaycanda mövcud olan multikultural dəyərləri və azərbaycançılıq mentalitetini əsas götürərək, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev 2016-cı ili “Multikulturalizm ili”, 2017-ci ili isə “İslam Həmrəyliyi ili” elan etmişdi. 2017-ci

ildə IV İslam Həmrəyliyi Oyunları ölkəmizdə yüksək səviyyədə keçirilmiş və bir çox ölkələrdən iştirakçılar, turistlər böyük hörmət və diqqətlə, qonaqpərvərliklə qarşılanmışlar.

Əsas hissə / Main part

Qloballaşan dünyanın bir hissəsi olan Azərbaycana dünyanın bir çox ölkələrindən təhsil, iş, istirahət, yaşamaq üçün insanlar üz tuturlar. Bu, xalqlar arasında müsbət münasibətlərin qorunub saxlanmasında dövlətin və cəmiyyətin üzərinə böyük məsuliyyət qoyur. Müxtəlif dillərə, dinlərə, mədəniyyətlərə malik olan insanların birlikdə, sülh şəraitində yaşaması dövlət siyasətinin əsasını təşkil etməklə yanaşı, təhsil sisteminin, məktəbin və müəllimlərin də üzərinə böyük məsuliyyət qoyur, çünki böyüməkdə olan nəslin multikultural dəyərlər, tolerantlıq (dözümlülük) əsasında tərbiyə olunmasında təhsil xüsusi yerə və rola malikdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, “Təhsilimizin məqsədi gənc nəslə, uşaqlara təhsil verib, onları gələcəyə hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək eyni zamanda həm də vətəndaş olsun, mütləq vətəndaş olsun. Dövlətinə sadıq, millətində sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun”.

Bu gün qloballaşan dünyada baş verən hadisələr təhsil sistemindən də yan keçmir, müəyyən dərəcədə öz müsbət və ya mənfi təsirlərini göstərir. Müharibələr, irqi, dini ayrı-seçkilik qloballaşan dünyanın ən böyük bəlasına çevrilmişdir. Belə qeyri-stabil cəmiyyətlərdə insani keyfiyyətləri, multikultural dəyərləri, tolerantlıq və hörmətə əsaslanan münasibətləri özündə ehtiva edən insan cəmiyyətini formalaşdırmaq da təhsil və tərbiyə hər zaman öz aktuallığını saxlamaqdadır. Etnik, irqi, dini, mədəni ayrı-seçkiliyi, bərabərsizliyi, ədalətsizliyi aradan qaldırmaq gücünə malik olan yeganə çıxış yolu təhsil və tərbiyədir. Təhsil multikulturalizmin təbliğinin ana xəttini təşkil edir. Bu ana xəttin əsas götürüldüyü Azərbaycanda hazırda dünyanın 15 universitetində və ölkədaxili 38 tanınmış universitetdə “Multikulturalizmə giriş” və “Azərbaycan multikulturalizmi” adlı iki fənnin tədrisi həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının multikultural dəyərlərini, siyasətini, cəmiyyətdə mövcud olan tolerant mühiti təbliğ etmək bu fənlərin əsas məqsədini təşkil edir. Eyni zamanda, Azərbaycanda mədəniyyətlərarası münasibətlərə, tolerantlığa, multikulturalizmə həsr olunmuş dərslik, monoqrafiya, dərs vəsaiti, almanax və jurnallar nəşr olunur. Bütün bunlarla yanaşı, təhsil və mədəniyyət sahəsində çalışanların da bu istiqamətdə hazırlığı diqqət mərkəzindədir.

Milli-mənəvi, ümumbəşəri, etnik, dini, mədəni dəyərlərə ehtiyatla, hörmətlə yanaşan və bunu təbliğ edən təhsilin əsas aparıcı qüvvəsi müəllimdir. Müəllim bütün bu keyfiyyətləri bütünlüklə özündə cəmləşdirməlidir.

Azərbaycan xalqının ümummillî lideri Heydər Əliyev deyirdi: “Məktəbdə müəllimin əsas vəzifəsi bizim cəmiyyətimiz, xalqımız və ölkəmiz üçün dəyərli

vətəndaşlar hazırlamaqdır”. Müəllimin əsas məqsədi milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət edən, qloballaşan iqtisadi, siyasi, sosial cəmiyyətə asanlıqla uyğunlaşan, vətənpərvərlik ruhunda böyüyən, qlobal hadisələrə düzgün münasibət bildirməyi bacaran, multikultural insan – şəxsiyyət yetişdirmək olmalıdır.

Bütün bu qeyd olunan xüsusiyyətlər “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda da öz əksini tapmışdır. Strategiyada “...məsuliyyətini dərk edən, demokratiya prinsiplərinə və xalqının milli ənənələrinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək; milli, mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan, inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan... kadrlar hazırlamaq” təhsil sisteminin başlıca vəzifələrindən biri kimi qeyd olunur [“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”].

Məlum olduğu kimi, təhsildə aparıcı sima müəllimdir. Müəllim, xüsusilə ibtidai sinif müəllimləri böyüməkdə olan nəslin tərbiyə olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məhz onlar böyüməkdə olan nəslə milli-mənəvi və ümumbəşəri, multikultural dəyərləri təbliğ edirlər. Müəllimlərin cəmiyyətdə nüfuzu, peşəkarlığı, məlumatlılığı şagirdlərin ona olan sevgisinin və hörmətinin əsasını təşkil edir. Odur ki, ilk növbədə müəllim özü multikultural keyfiyyətlərə malik olmalı, qloballaşan dünyanın tələblərinə uyğunlaşmalı, istənilən hadisədən düzgün, operativ nəticə çıxara bilməli və qərar verməyi, ədalətli olmağı bacarmalıdır. Belə ki, multikultural dəyərlərin qorunmasında, böyüməkdə olan nəslə güzgün şəkildə ötürülməsində, onlarda məsuliyyət, hörmət, dözümlülük, ədalətlik kimi yüksək insani keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasında əsas məsuliyyət müəllimin üzərinə düşür.

Müəllimin şəxsi keyfiyyətləri ilə onun təlim bacarıqları, mövzunu tədris etmə ustalığı, nitqinin, söz bazasının zənginliyi vəhdət təşkil etməlidir. Belə ki, müəllim tədris edəcəyi hər hansı nağıl, hekayə, şeir və ya verilən məlumatın məqsədini, məzmununu aydın şəkildə izah etməlidir. Müəllim şagirdlərdə vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərlə yanaşı, ümumbəşəri, etnik, irqi, dini dəyərləri də vəhdətdə tərbiyə etməlidir, yəni müəllim şagirdlərə izah etməlidir ki, hər bir xalqın öz dili, adət-ənənəsi, mədəniyyəti, yaşam tərzi, mənəvi-etik dəyərləri vardır, məsələn, bizim üçün milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi özündə yaşadan Novruz bayramı və tarixi günlərimiz olduğu kimi, digər xalqların, dövlətlərin də özünəməxsus bayramları, tarixi günləri var, lakin elə bayramlar, tarixi günlər də var ki, onlar ümumbəşəridir, dünyanın hər bir ölkəsində, bütün xalqlar tərəfindən qeyd olunur. Müəllim şagirdlərə izah edir ki, biz xalqımıza məxsus dəyərləri qoruyub saxlayırıqsa, yaşadıırıqsa, nəsildən-nəslə ötürürüksə, digər xalqların da dəyərlərinə hörmətlə yanaşmalı, onlara müdaxilə etməməliyik.

Şagirdlərdə multikultural dəyərlərin tərbiyə olunmasında müəllimlərin tədris prosesində istifadə etdikləri dərslik və dərs vəsaitləri də mühüm rol oynayır. Belə

ki, dərsləklərdə əksini tapmış materiallar multikultural dəyərlərin təbliğinə əsaslanmalı, bu amala xidmət etməlidir. Dərsləklərdə də müxtəlif xalqların mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, yaşayış tərzinə, tarixinə, adət-ənənələrini özündə əks etdirən hekayələr, nağıllar, məlumatlar verilməlidir. Hazırda Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərində tətbiq olunan dərsləklər və dərslər vəsaitlərində bu prinsiplər gözlənilir.

Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV siniflərinin “Azərbaycan dili” və “Həyat bilgisi” dərsləklərində şagirdlərdə multikultural dəyərlərin tərbiyə olunmasına dair maraqlı və zəngin materiallar öz əksini tapmışdır.

Müəllim şagirdlərə izah etməlidir ki, dünyada yaşayan insanlar irqinə, dərslərinin rənginə, dillərinə və dinlərinə görə müxtəlifdir, lakin buna baxmayaraq, bütün insanlar bir-birinə hörmət etməli, bir-birinə qarşı tolerant (dözümlü) olmalıdırlar. Xüsusilə son zamanlarda böyük vüsət alan dini və irqi ayrı-seçkilik yolverilməzdir. Böyüməkdə olan nəsildə bu amillərə dözümlülük, hörmət hissələrinin tərbiyə olunmasında müəllimin xüsusi rolu vardır, məsələn, ümumtəhsil məktəblərinin I–IV siniflərində tədris olunan “Həyat bilgisi” dərsləklərində “Dinlər”, “Dünya dinləri” mövzuları verilmişdir. Müəllim bu mövzuların tədrisi zamanı şagirdlərə müxtəlif xalqların fərqli dinlərə sitayiş etdiyini, fərqli dini ayinlər icra etdiklərini və onların hər birinin fərqli ibadət məkanları (məscid, kilsə, sinaqoq, məbəd və s.), dini kitabları (“Qurani-Kərim”, “Tövrat”, “İncil”, “Zəbur”) olduğunu izah etməlidir.

Respublikamızın paytaxtı ilə yanaşı, müxtəlif bölgələrində yaşayan bir çox azsaylı xalqların ibadət etdikləri dini ibadətqahlara dövlət səviyyəsində xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşıldığı şagirdlərə izah olunmalıdır. Respublikamızda kilsələr (xristianlar), sinaqoqlar (yəhudilər) və digər məbədlərin bu gün də öz fəaliyyətlərini davam etdirdiyi və hər bir xalqın öz ayinlərini azad yerinə yetirdikləri haqqında məlumat verilməlidir.

Bununla yanaşı, müəllim şagirdlərə insanların dini inanclarından istifadə edən, din adı altında fəaliyyət göstərən qurumların və bir qrup şəxslərin eyni cəmiyyətdə yaşayan xalqlar arasında dini münaqişələr yaratdıqlarını da izah etməlidir. Müəllim qeyd etməlidir ki, hansı dinə, irqə, dilə mənsub olmasından asılı olmayaraq, xalqlar dostluq və sülh şəraitində yaşamaq, onların arasında dözümlülük, hörmət, qarşılıqlı anlaşma mövcud olmalıdır.

Şagirdlərə hər bir xalqın özünəməxsus ünsiyyət qaydaları, etik-mənəvi normaları olduğu haqqında da məlumat verilməlidir. Qeyd olunmalıdır ki, ən böyük multikultural dəyər hər bir dövlətin, xalqın milli, etnik, dini, mədəni dəyərlərinə hörmət etməkdir. İnsan hansı ölkənin ərazisində yaşayır və fəaliyyət göstərsə, o ölkənin qanunlarına riayət etməlidir.

Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV sinif müəllimləri ailə üzvlərinin bir-birinə münasibətlərinin – dözümlülük, yardımlaşma, hörmət və anlayışlı rəftar kimi

keyfiyyətlərin məhz elə ailədaxili multikulturalizm hesab olunduğunu şagirdlərin diqqətinə çatdırmalıdırlar.

Deməli, şagirdlərdə bu keyfiyyətlərin tərbiyə olunması ailədən başlayır və məktəbdə inkişaf edir. Bu keyfiyyətlər bir çox nağıllarda, hekayələrdə, şeirlərdə və s. öz əksini tapır. Məsələn, ümumtəhsil məktəblərinin I–IV sinif “Azərbaycan dili” dərsləklərində verilmiş “Ailə”, “Dəyərlərimiz”, “Bayramlar və tarixi günlər”, “Mədəni irsimiz” adlı bölmələrdə multikultural dəyərlər haqqında məlumatlar verilir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, deyilənlərdən bu nəticəyə gəlirik ki, müasir dövrdə multikulturalizm Azərbaycanda həm dövlət siyasətinin tərkib hissəsi, həm də cəmiyyətin həyat tərzidir, yəni sosial, siyasi, iqtisadi inkişafda multikulturalizm mühüm amil olduğu kimi, təhsil sahəsində də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki böyüməkdə olan gənc nəsildə multikultural dəyərlərin yaranmasında, təbliğində və inkişafında təhsil sistemi, məktəb və müəllim aparıcı rol oynayır.

Təhsil sisteminin, məktəb və müəllimlərin vəzifəsi yüksək səviyyədə intellektual, psixoloji hazırlığa malik, qarşılaşdığı hər bir vəziyyəti operativ, düzgün qiymətləndirib təhlil-tərkib etməyi, düzgün mühakimələr yürütməyi bacaran nəsil yetişdirməklə məhdudlaşmır. Belə ki, müasir təhsil sisteminin əsas vəzifələrindən, məqsədlərindən biri qloballaşan dünyada baş verən sosial, iqtisadi, siyasi, elmi, mədəni hadisələrə tolerant, aktiv, obyektiv yanaşmağı bacaran nəsil yetişdirməkdir. Burada multikultural dəyərlərin təbliği istiqamətində də müəllim əsas simadır. Müəllim dünya xalqlarının sivil, sülh, anlaşma, təhlükə sizlik şəraitində yaşaması üçün insanların, cəmiyyət üzvlərinin irqindən, dinindən, dilindən, milliyətindən, sosial statusundan asılı olmayaraq bir-birinə dözümlülük, tolerantlıq göstərməsinin əsas şərt oldu ğunu şagirdlərə izah etməlidir, çünki multikulturalizm dünyanın, cəmiyyətin, insanların xoşbəxt gələcə yinin təminatıdır.

Məqalənin aktuallığı. Sivil cəmiyyətlərdə, toplumlarda, qloballaşan dünyada multikulturalizm xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə multikultural dəyərlərin insan cəmiyyətində aktuallığı qeyd olunur. Böyüməkdə olan nəslin multikultural dəyərlər əsasında tərbiyə olunmasında əsas aparıcı rolu təhsil sistemi, məktəb və müəllim oynayır. Müəllimlər ilk olaraq öz fəaliyyətlərində multikultural dəyərləri ehtiva etməli və bu istiqamətdə aparılacaq işin sistemində bələd olmalıdırlar. Multikultural dəyərlərə bələd olan müəllimlər şagirdlərdə bu mənəvi keyfiyyətləri tərbiyə etməkdə çətinlik çəkmirlər, çünki onların şəxsi nümunəsi bu işdə onlara yardımçı olur.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada böyüməkdə olan gənc

nəslin XXI əsrdə, qloballaşan dünyanın tələblərinə uyğun formalaşmasında təhsilin və müəllimin rolu haqqında danışılır. Qeyd olunur ki, müəllim tədris etdiyi fənn və orada əksini tapmış mövzular vasitəsi ilə şagirdlərə mədəni, tolerant davranış, başqalarının fikirlərini anlayış və hörmətlə qəbul etmək, dinləmək, səbrli olmaq kimi müsbət insani xarakter xüsusiyyətləri formalaşdırmalı, tədris olunan mövzuların məzmununda multikultural dəyərlərə əsaslanan məqamları şagirdlərin diqqətinə çatdırmalıdır.

Məqələnin praktik əhəmiyyəti. Multikultural dəyərlər hansılardır? Onların cəmiyyətdə rolu və əhəmiyyəti nədən ibarətdir? Bu dəyərlərə sahib olan, hərtərəfli dünyagörüşünə və mədəniyyətə malik olan şəxsiyyət yetişdirmək üçün hansı işlər görülməlidir? Müəllim multikultural dəyərlərin əhəmiyyətini şagirdlərə necə izah edir? Müəllif məqalədə bu kimi suallara aydınlıq gətirməyə çalışmışdır.

İbtidai sinif şagirdlərinin multikultural dəyərlər əsasında tərbiyə olunması mövzusunda yazılmış bu məqalədə öz əksini tapmış məlumatlar müəllimlərin, tələbələrin, magistrlərin, valideynlərin və mövzu üzrə tədqiqat aparən tədqiqatçıların işində faydalı ola bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Abdullayev K. (2016). Azərbaycanın müstəqillik illərində multikulturalizm və tolerantlıq. Müstəqillik yollarında. Bakı, s. 504 –517.
2. Abdullayeva N. (2015). Milli-mənəvi mədəniyyətimizdə islam dəyərləri. Bakı, Biznes Universitetinin nəşriyyatı, 169 s.
3. Azərbaycan multikulturalizmi (ali məktəblər üçün dərslik). (2017). Bakı, BBMM, 416 səh.
4. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // <http://www.president.az/articles/9779>
5. Baxşəliyev R. (2016). Multikulturalizm və tolerantlığın dünyada ən mükəmməl nümunəsi: xarici dövlətlər bu sahədə Azərbaycan təcrübəsindən yararlanmağa çalışırlar. “Azərbaycan”, 10 sentyabr, № 199, s. 7.
6. Cahangirli C. (2017). Azərbaycanda multikulturalizmin xüsusiyyətləri və istiqamətləri. “Elm və İnnovativ Texnologiyalar”, № 1, s. 57.
7. Əliyev İ. Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir. URL: <http://scwra.gov.az/vnews/1209/>
8. Heydərova A. Azərbaycanda multikulturalizm: tarixi və ümumbəşəri nailiyyət kimi. <https://525.az/news/159503-azerbaycanda-multikulturalizm-tarixi-ve-umumbeseri-nailiyyet-kimi>.

THE ROLE OF THE EDUCATOR-TEACHER'S PEDAGOGICAL COMPETENCE IN THE FORMATION OF HUMANISTIC FEELINGS IN CHILDREN

Ayshah Babayeva

Azerbaijan State Pedagogical University,
teacher of the department of pedagogy of preschool education
E-mail: b.ayshan@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-8323-7609>

Abstract. In the article, it is emphasized that it is important to update the content of preschool education in modern times, to apply new learning technologies, and to bring more humanistic ideas to the work of education. It is noted that the formation and proper development of humanistic feelings in children should start from the pre-school age. The educator should be able to purposefully develop humanism in the child. Forming humane qualities and a humane character in a child from an early age plays an important role in his future development based on human feelings. The development of national and spiritual consciousness in children, their social development, their growth as a personality, to themselves and to the people around them, attitude to living and inanimate nature is more effective during exercises on humanistic education in kindergarten based on the teacher's pedagogical competence. When establishing a relationship with their friends, during collective games and exercises with groups, children listen to each other's thoughts, as if they are happy for each other's successes and saddened by each other's sorrows. They develop feelings of caring for their peers and sharing their pain.

Keywords: educator-teacher, example, humanistic principle, humanistic feelings, goal, social development

To cite this article: Babayeva A. (2022). The role of the educator-teacher's pedagogical competence in the formation of humanistic feelings in children. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 109-121.

Article history: received – 14.10.2022; accepted – 22.11.2022.

UŞAQLARDA HUMANİST HİSSLƏRİN FORMALAŞDIRILMASINDA TƏRBIYƏÇİ- MÜƏLLİMİN PEDAQOJİ SƏRİŞTƏLİLİYİNİN ROLU

Ayşən Babayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Məktəbəqədər təhsilin
pedaqogikası kafedrasının müəllimi
E-mail: b.ayshan@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-8323-7609>

Annotasiya. Məqalədə müasir dövrdə məktəbəqədər təhsilin məzmununun yenilənməsi və yeni təlim texnologiyalarının tətbiq edilməsi, təlim-tərbiyə işinə humanist ideyaların gətirilməsinin vacibliyi vurğulanır. Qeyd olunur ki, uşaqlarda humanist hissləri formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək məhz məktəbəqədər yaş dövründən başlanmalıdır. Bu, məktəbəqədər yaşlıların gələcək inkişafının insani hisslər üzərində qurulmasında mühüm rol oynayır. Uşaqlarda milli və mənəvi şüurun inkişafı, onların sosiallaşmaları, bir şəxsiyyət kimi formalaşmaları, özünə və ətrafındakı insanlara, canlı və cansız təbiətə münasibəti tərbiyəçi-müəllimin pedaqoji səriştəliliyi əsasında humanizm tərbiyəsi mövzusunda keçirilən məşğələlər zamanı daha çox səmərə verir. Öz yoldaşları ilə münasibət qurarkən, kollektiv oyun, qrup məşğələləri zamanı uşaqlar bir-birinin fikirlərini dinləyir, bir-birinin uğurlarına sevinir, kədərlərinə kədərlənirlər. Onlarda yaşlılarına qarşı qayğıkeşlik, onların dərdi nə şərik olmaq kimi hisslər formalaşır.

Açar sözlər: tərbiyəçi-müəllim, nümunə, humanizm prinsipi, humanist yanaşma, məqsəd, sosial inkişaf.

Məqaləyə istinad: Babayeva A. (2022). Uşaqlarda humanist hisslərin formalaşdırılmasında tərbiyəçi-müəllimin pedaqoji səriştəliliyinin rolu. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 4 (241), səh. 109-121.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.10.2022; qəbul edilib – 22.11.2022.

Giriş / Introduction

Məşhur pedaqoqların fikrincə, müəllim, bir mütəxəssis olaraq, öyrətdiyi müddətdə mövcud olur. Uşaqların mənəvi hissləri, həyəcanları onlarda ətrafdakı insanlara qarşı müəyyən münasibətlər formalaşdırır. Məktəbəqədər müəssisədə işləyən tərbiyəçi-müəllim uşağın keçirdiyi hisslərə biganə qalmamalı, ona həssaslıqla yanaşmalıdır. Tərbiyəçi-müəllim uşağda xeyirxahlıq hisslərini formalaşdıran zaman əvvəlcədən müəyyən hazırlıq aparmalı, sonra öz məqsədinə nail olmağı bacarmalıdır. O, şəxsi nümunə göstərməli, sonra uşaqların üzərində müşahidə aparmalıdır. O, uşaqlarda olan mənfi xüsusiyyətləri aradan qaldırmağa, humanist xüsusiyyətlərin təməlini qoymağa çalışmalıdır. Uşaqlarda mərhəmətlilik, nəzakətlik, vicdanlı olmaq və s. xüsusiyyətlər onların mənəvi aləminin humanist hisslər əsasında inkişaf etdirilməsinə müsbət təsir göstərir.

Uşaqlarda hələ kiçik yaşlarından özünü sevdirmək hissi yaranır. Bu işdə böyük yüklərin, xüsusilə tərbiyəçi-müəllimin uşağda yaratdığı özgüvən, inam hissi əsas rol oynayır. Bu hisslər uşağda formalaşan zaman o, yoldaşları ilə birlikdə oynamağa, fikirlərini yaşdılarına deməyə başlayır. O, öz oyuncaqlarını yoldaşları ilə bölüşür, çətinlik ortaya çıxan zaman ona kömək etməyə çalışır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar kiçik yaşlarından başlayaraq sevinc, şadlıq hissini, pis münasibəti duyur, hiss edirlər. Onlar özlərinə qarşı baş verən mənfi və ya müsbət davranışlara qarşı çox həssas olurlar. Hətta digər yoldaşlarına və dostlarına qarşı olan münasibəti də hiss edirlər. Bu zaman tərbiyəçi-müəllim uşağa olan diqqətini artırmalı və onlara kömək etməyi bacarmalıdır. Məktəbəqədər təlim-tərbiyə müəssisələrində uşaqlarda dostluq, yoldaşlıq, mərhəmətlilik, qayğıkeşlik mövzularında keçirilən tədbirlərin, həmçinin məşğələlərin sayı artırılmalıdır.

Əsas hissə / Main part

Uşaqlarda humanist hisslərin formalaşdırılması psixoloji şəraitlə əlaqədardır. Tərbiyəçi-müəllimin uşaqlarda qayğıkeşlik hissini formalaşdırması “birinin digərinin dərdinə şərik çıxması” ilə eynilik təşkil etmir. Uşaqları yalnız öz mənafeyi üçün hərəkət etmək kimi mənfi keyfiyyətdən uzaq tutmağın vacibliyi tərbiyəçi-müəllimin səriştəliliyinin əsas istiqaməti olmalıdır. Məktəbəqədər yaş dövründə uşağda paxıllıq, yoldaşları ilə münasibətdə kobud davranış, qorxaqlıq və ya qəddarlıq kimi mənfi hisslər formalaşa bilər. Tərbiyəçi-müəllim onu bu mənfi xüsusiyyətlərdən uzaqlaşdırmalı və müsbət xüsusiyyətlər formalaşdırmağa çalışmalıdır. Uşaqlarda mənfi xüsusiyyətlərin aradan qaldırılması və müsbət keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasında tərbiyəçi-müəllimin şəxsi nümunəsinin, di-

daktik və süjetli oyunların, həmçinin məşğələlərin xüsusi rolu vardır. Bildiyimiz kimi, oyun uşaq fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Uşaqlar özlərini oyun prosesində tapırlar. Oyun onların gündəlik həyat fəaliyyətində mühüm rol oynayan bir məşğuliyətdir. Böyüklər hər gün işə hazırlaşdıqları kimi, kiçik yaşlılar da oyuna hazırlaşirlar. Məhz oyun prosesində uşağın xarakteri formalaşır, keçirdiyi müəyyən hisslər əsasında onda müsbət xüsusiyyətlər inkişaf edir, mənfi xüsusiyyətlər aradan qalxır. Uşaqlar öz “işlərindən” zövq alır, özlərini tərbiyə edir və onlarda müəyyən əmək bacarıqları, qarşılıqlı münasibətlər formalaşır. Uşaqlarda humanist hisslərin inkişaf etdirilməsində tərbiyəçi-müəllimin səriştəliliyinin yüksək olması, onun öz inkişaf istiqamətlərini peşəkar səviyyəyə çatdırması üçün yaradıcılıq imkanlarından lazımcına istifadə etməsi zəruridir. Tərbiyəçi-müəllim təlim-tərbiyə işinin təşkilində, onun məzmun və formalarının, metod və vasitələrinin təşkil edilməsində əsas simadır. Tərbiyəçi-müəllimin təcrübəsi və peşəkarlığı bu işlərin yüksək səviyyədə təşkili və aparılmasında əsas yer tutur. O, hansı işi necə yerinə yetirəcəyini, uşaqları təlim fəaliyyətinə necə cəlb edəcəyini, onları bu fəaliyyətə necə hazırlayacağını bilməlidir.

Tərbiyəçi-müəllimi heç bir kitab və dərslik, təlimin ən yeni vasitələri belə əvəz edə bilməz, çünki o, biliklə yanaşı, uşaqlara öz ruhunun, ürəyinin bir parçasını verir, onların mənəvi inkişafını tənzimləyir. Əsl müəllim tədris prosesində uşaqların mənəviyyatını da inkişaf etdirir. Müəllimin fəaliyyəti barədə düşünərkən K.D.Uşinski bu nəticəyə gəlmişdir: “...heç də hər adam müəllim ola bilməz. Bunun üçün müəllim olmaq istəyi yetərsizdir, üstəlik müəyyən keyfiyyətlərə də malik olmalısın” [Uşinski K.D., 1961]. Bu fikirlər tərbiyəçi-müəllimə də aiddir. A.S.Makarenko tərbiyə işi haqqında belə yazır: “Tərbiyə çox asan işdir, tərbiyə etmək xoşbəxt işdir. Öz üstünlüyü etibarını ilə müstəsna dərəcədə qiymətli, dərin duyulan, real mənəvi təminat cəhətindən heç bir iş tərbiyə işi ilə müqayisə edilə bilməz. Tərbiyənin məqsədi olmalıdır” [Makarenko A.S., 1983]. Burada əsas ağırlıq təlim prosesinin üzərinə düşür. Tərbiyə işinin məqsədi olmalı və bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün real fəaliyyət lazımdır. Uşaqlarda humanist xüsusiyyətlərin formalaşdırılması üzrə aparılan tərbiyə işləri də bu qəbildəndir.

Təlim prosesinin humanist prinsiplər əsasında təşkil olunması tərbiyəçi-müəllimin məktəbəqədər müəssisələrdə keçilən məşğələlərin imkanlarından istifadə etmək bacarığına malik olmasını əsas vəzifə kimi qarşıya qoyur. Xüsusilə məqsədli şəkildə təşkil olunan tərbiyəvi tədbirlərin keçirilməsi uşaqlarda humanist dəyərlərin inkişafına yol açır. Təlim-tərbiyə prosesinin ən yeni, müasir texnologiyalardan istifadə edərək aparılması, yeni intellektual biliklərin qazanılması, fikir azadlığı pedaqoji səriştəliliyin əsas istiqamətlərindən biridir. Tərbiyəçi-müəllim yeni biliklərin öyrədilməsində təlimin tərbiyələndirici funksiyasından səmərəli şəkildə istifadə edərək, səriştəlilik nümayiş etdirməli və uşaqlara

mövzunun imkanları daxilində müəyyən keyfiyyətlərin, o cümlədən, humanist hisslərin aşılmasına çalışmalıdır.

Tərbiyəçi-müəllim uşağın daxili aləmini dərinləndirərək bilməli, uşağın mənəvi dünyasına nüfuz edərək onun nə istədiyini, maraq və meyillərini, temperament xüsusiyyətlərini, davranış motivlərini və bir sıra digər cəhətləri yaxşı öyrənməlidir.

Tərbiyəçi-müəllimin şəxsi keyfiyyətləri onun pedaqoji fəaliyyəti prosesində aşkara çıxır. Bu keyfiyyətlər içərisində humanist keyfiyyətlər tərbiyə olunanlara daha çox sirayət edir. Tərbiyəçi-müəllimin şəxsi keyfiyyətlərinin təhsilin humanistləşdirilməsində və demokratikləşdirilməsində rolu az deyil, çünki hər bir tərbiyəçi-müəllimin, pedaqoqun uşaqlarla səmimi və mehriban rəftarı bu işdə mühüm rol oynayır. Tərbiyəçi-müəllim uşaqları diqqətlə dinləyir, onların arzu və istəklərini nəzərə alaraq, pedaqoji prosesi təşkil edir. Uşağın meyil və maraqları tərbiyəçi-müəllimin diqqətindən kənarda qalmamalıdır. Təcrübə göstərir ki, əməkdaşlıq şəraitində işləyən zaman tərbiyəçi-müəllim – uşaq münasibətləri daha humanist xarakter alır. Bu da pedaqoji prosesin məhsuldarlığına öz müsbət təsirini göstərir. Tərbiyəçi-müəllimin uşağa yanaşması, ona müraciət forması, onu hər hansı bir fəaliyyətə sövq etməsi xüsusi səriştəlilik tələb edir. O, həm uşaqları, həm də peşəsini sevməlidir. Onda nəzakətlik, qayğıkeşlik, səmimilik kimi insani keyfiyyətlər nə qədər çox olarsa, təlim-tərbiyə prosesində uşaqlarla münasibətini daha hüquqi, demokratik prinsiplər və obyektivlik üzərində qura bilər. Uşaqlar kobud, nəzakətsiz, onlara laqeyd yanaşan tərbiyəçi-müəllimi heç vaxt sevməyəcəklər. Bu halda uşağın təlimə maraq və diqqəti də azalacaq, hətta yox olacaqdır. Uşağın yaddaşında belə “tərbiyəçi” qorxulu bir insana çevriləcəkdir. Təcrübə göstərir ki, hətta uşaq belə tərbiyəçi-müəllimlə üzləşdiyi zaman nəinki təlimə marağı olmur, hətta bağçaya gəlmək belə istəmir. Hətta onlar üçün uşaq bağçası qorxulu bir yerə bənzəyir. Tərbiyəçi-müəllim çalışmalıdır ki, uşaqlarla onların yaş və anlaq səviyyələrini nəzərə alaraq davranсын, onları başa düşməyə çalışсын, fikirlərini sərbəst şəkildə izah etməyə şərait yaratsın. Tərbiyəçi-müəllimin uşağa düzgün yanaşmaması onu nüfuzdan və gözdən salır, ona olan hörmət zəifləyir, həmçinin təlim və tərbiyə işinin səmərəsini aşağı salır. Tərbiyəçi-müəllim qrupda uşaqlarla münasibətini, davranışını düzgün qurmağı bacarmalıdır.

Uşaqlar məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə müxtəlif ailələrdən gəldikləri üçün onların özlərini idarə etmələri, tərbiyəsi də müxtəlif səviyyədə olur. Ailədən məktəbəqədər müəssisəyə gələn uşaqların əksəriyyəti qaydaları bilmədiklərindən sözsə qulaq asmır, ərköyünlük etməyə çalışır, böyüklərin sözünü dinləmirlər. Bu halda tərbiyəçi-müəllim uşaqlara münasibətində yumşaq, səmimilik, səbrlik, dözümlülük nümayiş etdirməlidir. O, səbrli davranaraq əvvəlcə uşağa özünü sevdirməyə çalışmalıdır. Təcrübə göstərir ki, tərbiyəçi-müəllim uşağa qayğı və sevgi

ilə yanaşarsa, o, özündən böyüklərin sözünə qulaq asmağa başlayacaqdır. Uşaqlara qarşı sərt cəza tədbirləri tətbiq etmək yolverilməzdir. Uşağı düzgün tərbiyə etmək, onu cəmiyyət üçün, vətən üçün layiqli vətəndaş kimi yetişdirmək onlara avtoritar yanaşma deyil, humanist münasibətlərin tətbiqini tələb edir. Uşağa cəza vermək, ya onu qorxutmaq onda müxtəlif psixoloji pozulmalara səbəb olur. Bu zaman uşaq məktəbəqədər müəssisəyə gəlmək istəmir, yaxud öz yoldaşlarına, həmçinin ətraf aləmə qarşı aqressiv münasibətdə böyüyür.

Tərbiyəçi-müəllimin uşaqlara humanist yanaşması onlara cəza verməklə tərbiyələndirilməsindən daha təsirli, daha faydalı olur. Buna görə də uşağı etdiyi hər hansı səhvə görə yoldaşlarının yanında, nümayişkarənə şəkildə danlamaq, onun ləyaqətini alçaldan sözlərə və ifadələrə yol vermək olmaz. Bəzən tərbiyəçi-müəllimin uşağın hər hansı bir səhvinə görə ona gülməsi, yaxud pərt etməsi, onu danlaması və s. kimi hallarla qarşılaşırıq. Tərbiyəçi-müəllim belə hallara yol verdikdə uşaq bəzən məktəbəqədər müəssisəyə gəlməkdən imtina edə, insanlara olan inamını, mərhəmət hissini də itirə bilər. Tərbiyəçi-müəllimin qayğıkeşliyi, uşaqlara göstərdiyi sevgi, mərhəmət hissi hər zaman uşaq tərəfindən hiss edilir. Tərbiyəçi-müəllimin pədaqoji səriştəliliyi o zaman uşaqlarda bir çox humanist keyfiyyətlərin, dəyərlərin formalaşmasına səbəb olur ki, onun məzmununda humanistlik olsun. Uşaq məktəbəqədər müəssisəyə gəldiyi gündən etibarən öz tərbiyəçi-müəllimi ilə qarşılıqlı münasibətdə olur. Tərbiyəçi-müəllim xoş, mehriban, gülərlüz davranışı ilə ona uşaq bağçasını sevdirməyə çalışır. Bu zaman tərbiyəçi-müəllim səriştəlilik, pədaqoji takt və pədaqoji mərifət nümayiş etdirməlidir. Onun səriştəliliyi uşağın məktəbəqədər müəssisəyə gəlmək həvəsinin daha da yüksəlməsinə səbəb olur.

Tərbiyəçi-müəllimin kiçikyaşlı uşaqları gülər üzlə, mehriban qarşılamaşı onların arasında yaxınlıq hissini formalaşdırır. Tərbiyəçi-müəllim uşağı ilk dəfə qrup otağında qəbul edərkən bəzən uşağın ağlaması və tərbiyəçi-müəllimin ona qayğıkeş münasibəti uşaqda doğmalılıq hissini gücləndirir.

Tərbiyəçi-müəllimin diqqət yetirdiyi əsas məqamlardan biri uşağın yoldaşları ilə ünsiyyətinə şərait yaratmaqdır. Bəzən uşaq öz yoldaşları ilə ünsiyyətə asanlıqla qoşulmur. Bəzi hallarda isə bu, əks formada təzahür edir. Elə uşaqlar var ki, onlar elə ilk gündən öz qrup yoldaşları ilə asanlıqla ünsiyyətə qoşulurlar, bəzilərində isə bu proses gec baş verir. Buna görə də tərbiyəçi-müəllim uşağı yoldaşları ilə ünsiyyətə cəlb etmək məqsədi ilə bir çox metod və priyomlardan istifadə etməli olur. Tərbiyəçi-müəllimin humanist rəftarı uşağın pədaqoqun dəstəyini hiss etməsinə, onun öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə etməsinə imkan yaradacaqdır.

Tərbiyəçi-müəllim oyun prosesində, musiqi məşğələlərində uşaqlarda dostluq, yoldaşlıq, kollektivçilik hissələrini formalaşdırmağa çalışmalıdır. Onun humanist xarakteri uşağın şəxsiyyətinə necə yanaşmasından bəlli olur. Tərbiyə-

çi-müəllim uşağın kiçik uğurlarını görməli və onları elə qiymətləndirməlidir ki, bu hiss uşaqda özünə rəğbət hissini formalaşdırmış olsun, fikrini azad söyləyə bilmək bacarığını artırsın. Belə olan da tərbiyəçi-müəllimin etik davranışı uşağın özünə və ətrafdakı insanlara münasibətində də dəyişiklik yaradacaqdır. Təcrübə göstərir ki, bəzi tərbiyəçi-müəllimlər pedaqoq adına layiq olmayan hərəkətlərə yol verirlər. Belələri uşaqlarda inamsızlıq hissi formalaşdırır, təlim-tərbiyə prosesində empatiya (özünü başqasının yerinə qoymaq) nümayiş etdirə bilmir və onların təhsil mühitində humanist ruhda tərbiyə olunmalarına mənfi təsir göstərirlər. Hətta əksər hallarda valideynlər uşaqlarda yeni bacarıqların inkişaf etdiyini görmədikdə onların uşaq bağçasına gəlməsini belə istəməzlər.

Uşaqlar müxtəlif ailələrdən gəlirlər. Elə uşaqlar var ki, onlar valideynləri ilə yanaşı, həm də nənə-babalarının nəvəsi ilə böyümüşlər. Belə ailələrdən gələn uşaqlar daha erköyün olurlar. Bəzən isə uşağın tək valideynli olması ilə qarşılaşırıq. Tərbiyəçi-müəllim həmin uşaqlarla həssas və qayğıkeş davranmalıdır ki, uşaq onu qəbul edə bilsin, onunla özünü rahat hiss etsin. Təcrübə göstərir ki, uşaq tərbiyəçi-müəllimi nə qədər çox seversə, onda uşaq bağçasına getmək arzusu o qədər güclü olur.

Tərbiyəçi-müəllimin pedaqoji səriştəliliyində ədalətli, humanist, qayğıkeş olmaq, uşaq şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşa bilmək bacarığı əsas yer tutur. Belə ki, o, təhqirdən, uşaq şəxsiyyətini alçaldan söz və ifadələrdən istifadə etməməli, həmçinin uşaqda təlimə böyük həvəs və maraq formalaşdırmalıdır. Tərbiyəçi-müəllimin tələbkarlığında da bir yumşaqlıq, sevgi hiss olunmalıdır.

Uşaqlarla işləmək insandan səbr və dözümlülük tələb edir. Tərbiyəçi-müəllimin humanist və səbrli davranışı onun pedaqoji fəaliyyətində həlledici rol oynayır. Onun uşağa olan hörməti də, tələbi də pedaqoji mərifət gözəniləndikdə daha səmərəli olur.

Tərbiyəçi-müəllimlər uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin formalaşdırılmasında təlim və tərbiyənin müxtəlif metodlarından geniş istifadə etməlidirlər. Onlar təlim prosesi ilə yanaşı, uşaqlarla milli-mənəvi mövzularda söhbətlər aparmalı, onlarda vətənpərvərlik hissi formalaşdırmalıdırlar. Tərbiyəçi-müəllim uşaqlarda humanist dəyərlər formalaşdırmaq, həmçinin onların arasında münasibətləri yaxşılaşdırmaq üçün musiqili didaktik oyunlardan istifadə etməlidir. Xüsusilə məktəbhazırlıq qrupunun uşaqları ilə keçirilən bayram tədbirləri zamanı uşaqlarda humanist hisslərin formalaşdırılması üçün münbit şərait yaranır, məsələn, uşaqlarla birlikdə Yeni il bayramı münasibəti ilə keçirilən bayram tədbirinə hazırlıq işləri görmələri, yolka bəzəmələri onların arasında kollektivçilik, birlik hisslərinin tərbiyə olunması üçün şərait yaradır.

Tərbiyə – uşaq ruhunun qidasıdır. Düzgün təlim-tərbiyə cəmiyyət üçün tərbiyəli, vətənpərvər övladların yetişdirilməsi deməkdir. Əxlaqi-etik baxımdan

uşaqlarla rəftarı düzgün nizamlamaq lazımdır. Masa arxasında düzgün oturmaq, etik normalara uyğun nitq, qrupda sağlam ab-hava yaratmaq uşaqda həmin müsbət meyillərə köklənməni sürətləndirəcəkdir. Uşaqların əxlaq tərbiyəsi prosesində, həmçinin əxlaqi mövzularda söhbətlərin aparılması vacibdir.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda birinci strateji istiqamət olan “səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması” pedaqoji prosesin əsas hədəflərindən biri kimi təhsilverənlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən yeni sistemin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tərbiyəçi-müəllim öz peşəsinin bütün incəliklərini dərinləndirərək bilməlidir. Onun uşaqlara səriştəli yanaşması peşəsinin nə dərəcədə dərinləndirildiyindən qaynaqlanır. Müasir təlim texnologiyalarından istifadə edən tərbiyəçi-müəllim öz pedaqoji səriştəliliyini artıraraq özündə humanist dəyərləri daha çox inkişaf etdirməyə çalışmalıdır. O, bu zaman təlim-tərbiyə prosesinin daha müasir, səmərəli, səriştəli ənənələr əsasında quracaqdır. Yeniliyə meyilli olan, pedaqoji problemləri öz səriştəliliyi hesabına həll etməyə çalışan tərbiyəçi-müəllim həmişə öz peşəkarlıq səviyyəsini yüksəltməyə çalışır. Onun yaradıcılığı öz rəngarəngliyi ilə seçilməlidir, çünki uşaqlarla təlim fəaliyyəti rəngarəng olduqda onlarda təfəkkür, təxəyyül, diqqət çevikliyi yaranır.

Pedaqoji takta malik olan müasir tərbiyəçi-müəllim ənənəvi qaydalara əsaslanaraq, təlim prosesinə qoşulan yox, təlim-tərbiyə prosesində humanist dəyərlərdən istifadə edərək onu idarə edən, öz fəaliyyətini humanizm prinsipləri çərçivəsində həyata keçirən pedaqoqdur. Müasir dövrün pedaqoji tədqiqatlarında humanist meyillər ön plana çəkilir. Şəxsiyyətin inkişafında şəxsiyyətyönümlü, nəticəyönümlü atmosfer yaratmağa cəhd edilir. Avtoritar üslubdan humanist ənənələrə meyillilik yaranır. Təhsildə fəal, qarşılıqlı əməkdaşlığa əsaslanan humanizm prinsiplərindən istifadə olunur. Uşağın şəxsiyyətinə, onun şərəf və ləyaqətinə hörmət hissi gücləndirilir. Bu, humanist ənənələrdən istifadəni daha da əlçatan edir. Uşaqlar özlərini daha xoşbəxt hiss edirlər və onlarda cəmiyyətdə özünəməxsus yer tutmaq inamı formalaşır, inkişaf edir.

“Pedaqogikada humanizm heç də tərbiyəçi-müəllim tələbkarlığını inkar etmir və bu, hamıya hər şeydə güzəşt etmək demək deyildir. Əksinə, burada hörmət və tələbkarlığın elə bir sintezi reallaşır ki, uşaq şəxsiyyətinin inkişafı üçün real imkanlar yaranır. Belə şəraitdə uşaq öyrənməyə, daha çox bilməyə həvəslı və maraqlı olur. Yaradılmış şərait, qarşılıqlı münasibətlər uşaqların gələcək inkişafına yeni-yeni impulslar verir, onlarda stimül yaradır. Buna görə müəllim-şagird münasibətlərinin humanistləşdirilməsi böyük bir anlama – şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına, inkişaf etməsinə, özünü aktuallaşdırması üçün şəraitin yaradılmasına xidmət etməlidir” [Veyselova Ç., 1980].

Tərbiyəçi-müəllimin səriştəliliyinin əsasında humanistlik prinsipi dayanmır-

sa, gözlənilən nəticəni almaq mümkün olmayacaqdır. O, mədəni, səbrli, nəzakətli davranışı, nitqi ilə seçilməli, pedaqoji səriştəyə malik olmalıdır.

V.A.Suxomlinski yazırdı: “Tərbiyəçinin ən qiymətli keyfiyyətlərindən biri insanlıqdır, uşaqlara dərin məhəbbətdir, atanın, ananın səmimi nəvəsi ilə müdrikliyi, ciddiliyi və tələbkarlığı özündə birləşdirən məhəbbətdir” [Suxomlinski V.A., 1979].

Uşaqda humanist davranış tərbiyə etməyi bacarmayan tərbiyəçi-müəllim öz işində heç bir şeyə nail olmayacaq. Uşağın fikirlərinə hörmətlə yanaşmaq, onlarla maraqlanmaq tərbiyəçi-müəllimdən pedaqoji səriştəlilik tələb edir. Uşağın şəxsi potensialını üzə çıxarmaq onun işinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır. Tərbiyəçi-müəllim ünsiyyətçil, hərəkətlərində, qərarlarında özünə inamlı olmalı, uşaqlarda da özünə qarşı inam formalaşdırmalı, bununla da uşaqları özünə cəlb etməyi bacarmalıdır. Uşaqlarla söhbət etmək, onların meyil və maraqlarını öyrənmək, onlarla birlikdə müşahidələr aparmaq, ekskursiyaların təşkil olunması, bu zaman ünsiyyət imkanlarından geniş istifadə tərbiyəçi-müəllimin fəaliyyətinin əsasında dayanır.

Təlim-tərbiyə işinə humanizm və səriştəlilik əsasında yanaşmaq uşaqlarda yeni bilik, bacarıq və keyfiyyətlərin artmasına səbəb olur. Pedaqoji səriştəlilik tərbiyəçi-müəllimin hadisə və proseslərə pedaqoji ustalıqla, peşəkarlıqla yanaşması deməkdir. O, uşağın tərbiyəsində ən optimal variantı tapmalı və yeni innovativ metodlardan istifadə edərək onları fəallaşdırmalıdır. Belə fəallıq uşaqları yaradıcı fəaliyyətə sövq etməklə yanaşı, həm də onlarda bir sıra keyfiyyətlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Uşaqların müstəqil, sərbəst fəaliyyətə cəlb edilməsi humanist ənənələr çərçivəsində baş verdikdə onlar özlərini daha rahat hiss edir, tapşırıqları həvəslə yerinə yetirirlər. Uşaq azad, müstəqil fəaliyyət göstərsə, fikirlərini daha sərbəst şəkildə ifadə edə bilər.

Pedaqoji prosesdə tərbiyəçi-müəllim-uşaq münasibətləri qarşılıqlı əməkdaşlıq əsasında inkişaf etdirilməlidir. Bu əməkdaşlıq zamanı uşağa pedaqoji dəstəyin göstərilməsi, hər hansı problemlə üzləşdiyi zaman çətinlikdən məhz tərbiyəçi-müəllimin köməyi ilə çıxması uşağı təlim prosesinə daha çox cəlb edir. Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri N.Tusi yazırdı: “Uşağı mehribanlıq və məhəbbət doğuran kəramətlərlə tərbiyə etmək lazımdır, xüsusilə ağıla, şüura, idraka təsir edən, başa salmaq yolu ilə ...Uşaq xoşagələn bir hərəkət etdikdə onu tərifləyib həvəsləndirmək lazımdır. Əks halda, uşaq səhv hərəkət etdikdə hər dəqiqə onu danlayıb səhvini üzünə vurmaq doğru deyildir: “qəbahətli iş görübsən”. Bəlkə də bunu səhv, bilməmək üzündən etdiyini demək yaxşıdır. Bir daha təkrar etməsə, üstü vurulmamalıdır, təkrar edilsə, möhkəm danlamalı, belə işlərin yaramazlığı şişirdilməli və qadağan edilməlidir” [Tusi N., 2015].

Uşaq tərbiyəvi söhbətlərdə, təlim fəaliyyəti zamanı tərbiyəçi-müəllimin ona

etimad göstərdiyini, onunla xeyirxah davrandığını hiss etməlidir. Uşaq Hüquqları Konvensiyasında yazılır: “Uşaq öz fikirlərini azad ifadə etmək hüququna malikdir, özü də həmin uşaqla bağlı hər hansı məsələlərin həlli zamanı bu fikirlərə diqqət yetirilməlidir. Uşaq öz rəylərini ifadə etmək və sərhədlərdən asılı olmayaraq, informasiya almaq, informasiya və ideyalar vermək hüququna malikdir” [Uşaq Hüquqları Konvensiyası, 1989]. Bu baxımdan uşaqların hüquqlarının qorunması sahəsində tərbiyəçi-müəllimlərin, valideynlərin üzərinə böyük vəzifə düşür. Tərbiyəçi-müəllim bütün imkanlardan istifadə etməklə, uşaqların bütün qanuni hüquqlarının qorunmasında onlara dəstək olmaqla, həm də “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyənləşdirilmiş bir sıra aktların həyata keçirilməsinin də fəal müdafiəçisi olmalı, bu sahədə dövlətin müəyyənləşdirdiyi uşaq və ailə, uşaq və cəmiyyət münasibətlərinin formalaşmasında fəal iştirak etməlidir.

Humanizm tərbiyəçi-müəllim peşəsinin mahiyyətində, onun daxili aləmində olan bir xüsusiyyətdir. Uşağın şəxsiyyət kimi formalaşdırılması tərbiyəçi-müəllimin ona şəxsiyyət kimi yanaşmasından irəli gəlir. Uşaqları gələcəyin qurucuları kimi görmək, onlara hörmət etmək, tərbiyələrinə humanist mövqedən yanaşmaq tərbiyəçi-müəllimin özünə də böyük hörmət qazandırır. Uşaqlara yalnız avtoritarik mövqedən yanaşmaq, onları qorxutmaq, valideynləri ilə hədələmək nə tərbiyəçi-müəllimin özünə yaraşan, nə də pedaqoji prosesə fayda verən bir hərəkət deyil.

Tərbiyəçi-müəllim uşaqda humanist hisslərin formalaşdırılması üçün onun şəxsiyyətinə necə yanaşmaq lazım olduğunu, onunla düzgün rəftar olunması üçün hansı təsir vasitələrinin, forma və metodların əlverişli olduğunu bilməlidir. O, məşğələ, tərbiyə prosesində uşaqlarla fəal mühit yaratmalı, onların arasında fərq qoymamalıdır. Belə mühitin yaradılması səriştəli davranış, humanist dəyərlərin formalaşdırılması üçün şərait yaradır. Uşaqlarda humanist dəyərlərin formalaşdırılması tərbiyəçi-müəllimdən öz işinə fəal, planlı, məqsədyönlü yanaşma tələb edir. Əks təqdirdə, aparılan işlər, görülən tədbirlər epizodik xarakter alacaq və uşaqların tərbiyəsinə o qədər də güclü təsir etməyəcəkdir. Uşağa səriştəsiz yaraşan tərbiyəçi-müəllim isə bütün bunların əks-təsirini alır. Uşaqda kobudluq, qorxaqlıq, yalan danışmaq, yoldaşları ilə qaba rəftar kimi xüsusiyyətlər özünü göstərir. Uşaqlarda humanist təfəkkürün yaranması, humanist dəyərlərin formalaşdırılması işində tərbiyəçi-müəllimin yeni pedaqoji təfəkkürə yiyələnməsi olduqca vacib amillərdən biridir.

Son illər respublikamızda bir sıra psixoloq və pedaqoqlar tərbiyəçi-müəllimlərin təfəkkürlərinin yenilənməsi haqqında maraqlı tədqiqatlar aparmışlar. Yeni pedaqoji təfəkkürün təhsil nəzəriyyəsi və təcrübənin inkişafında önəmli vasitə kimi meydana çıxmasını qeyd edən Ə.Ə.Əlizadə və H.Ə.Əlizadə haqlı olaraq

yazırlar: “Yeni pedaqoji təfəkkür klassik pedaqogikanın deyil, “köhnə” pedaqoji təfəkkürün, durğunluq illəri pedaqogikasının və ya ənənəvi didaktikanın alternativ kimi bərqərar olmuşdur. Klassik pedaqogika yeni pedaqoji təfəkkürün əsas qaynaqlarından birini təşkil edir” [Əlizadə Ə., Əlizadə H. 2014].

Görkəmli pedaqoq V.A.Suxomlinski yazırdı: “İnsan mənəviyyatında elə keyfiyyətlər vardır ki, insan bunlarsız həqiqi tərbiyəçi ola bilməz. Həmin keyfiyyətlər içərisində uşağın mənəvi aləminə nüfuz etməyi bacarmaq birinci yerdə durur. Yalnız özünün də bir vaxtlar uşaq olduğunu heç vaxt unutmayan adam həqiqi müəllim ola bilər. Bir çox müəllimlərin bədbəxtliyi ondadır ki, onlar şagirdin, hər şeydən əvvəl, idrak, yaradıcılıq, insani qarşılıqlı münasibətlər aləminə qədəm qoyan canlı insan olduğunu unudurlar” [Suxomlinski V.A., 1979].

Tərbiyəçi-müəllim təlim-tərbiyə prosesində uşaqların yaş və anlaq səviyyələrini nəzərə almalı, onların xarakter xüsusiyyətləri, hansı temperament tipinə aid olmaları, nitq bacarıqları və s. haqqında geniş məlumatla malik olmalıdır. Tərbiyəçi-müəllim uşaqlarda humanist dəyərləri formalaşdıran zaman onların fikirlərinə hörmətlə yanaşaraq onları rəğbətləndirməli, onlarda humanist hisslər, dəyərlər formalaşdırmağı bacarmalıdır.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən bu nəticəyə gəlirik ki, tərbiyəçi-müəllimin pedaqoji səriştəliliyinin əsasını onun uşaqlara humanist münasibət göstərməsi, işini və uşaqları sevməsi, özünün və uşaqların inkişafına nail olmağa çalışması təşkil edir. Bunlar onun digər xarakter xüsusiyyətlərinin də inkişafına təsir edir. Tərbiyəçi-müəllim nəinki öz biliyi, savadı ilə uşaqları savadlandırmağa çalışmalı, həmçinin izahlı illüstrasiyalardan, əyani vəsaitlərdən istifadəyə də geniş yer verməklə onları tərbiyə etməlidir. O, uşaqla əməkdaşlığını bərabərlik, yoldaşlıq prinsipləri əsasında həyata keçirməlidir. Təlim prosesində uşaqların ona kömək etməsini təşkil etməli, onlardan növbətçi seçərək uşaqları əməyin müxtəlif növləri ilə tanış etməlidir. Belə olan hallarda uşağın təlimə olan həvəsi inkişaf edir və o, özünü böyüklər kimi aparmağa, tapşırılan işi həvəslə yerinə yetirməyə çalışır.

Məqalənin aktuallığı. Uşaqların humanist dəyərlər əsasında tərbiyə olunması problemi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Xüsusilə dünyanın müharibələrlə çalxalandığı müasir dövrdə humanizm tərbiyəsi aktual problemdir. Gələcəkdə insan cəmiyyətinin fərdlərinin tərbiyəsinin əsasında humanizm prinsipi özünə yer tutmazsa, dünyanın gələcəyinin necə olacağı qaranlıqdır. Bu baxımdan məqalədə təhlil olunan uşaqların humanizm tərbiyəsi problemi hər zaman aktualdır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Pedaqoji təfəkkürün inkişafında bir çox yeniliklər əldə edilmişdir. Xüsusilə tərbiyəçi-müəllimin fəaliyyətində müasir təlim metodlarından istifadə, təlim prosesinin humanist dəyərlərdən istifadə yolu ilə idarə olunması müasir pedaqoji fikir aləmində mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Bu, tərbiyəçi-müəllimin işini asanlaşdırmış və uşaqların tərbiyəsində yüksək nəticələr əldə edilməsinə səbəb olmuşdur. Təhsil-təlim, tərbiyə sistemlərinin müasir səviyyəyə çatması köhnə meyllərin aradan qalxmasına səbəb olmuşdur. 2013-cü ildə qəbul edilən “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiya”sında, 14 aprel, 2017-ci ildə qəbul edilən “Məktəbəqədər təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda konkret şəkildə əsaslandırılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Uşaqlarda humanist dəyərlərin formalaşdırılması prosesində tərbiyəçi-müəllimin pedaqoji səriştəliliyi praktik əhəmiyyətə malikdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəçi-müəllimin rolu onun fəaliyyətinin obyektiv və subyektiv cəhətləri, peşəkar inkişaf və özünüinkişaf yolları, praktik problemlərin həlli və s. məsələlər yeni nəslə humanizm tərbiyəsinin aşılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan məqalədə bəhs olunan mövzudan məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan tərbiyəçi-müəllimlər, mütəxəssislər, mentorlar, müvafiq təhsil sahəsində təhsil alan tələbələr, magistrlər tədqiqatlarında və təcrübələrində istifadə edə bilərlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı. (2015). “Azərbaycan müəllimi”, Bakı, 21 yanvar, s. 3.
2. Əlizadə Ə., Əlizadə H. (2014). Pedaqoji psixologiya. (2 cildə). Bakı.
3. İlyasov M. (2013). Müəllimin pedaqoji səriştəliliyi. Bakı, “Elm və təhsil”.
4. İlyasov M. (2018). Müəllimin peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri. Bakı, “Elm və təhsil”.
5. Kamenski Y.A. Ana qucağı məktəbi.
6. Korçak Y. (1990). Uşağı necə sevməli. Bakı, “Alatoran”.
7. Makarenko A.S. (1983). Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Maarif”.
8. Popov E.B. (1999). Müasir humanist pedaqogikanın əsas istiqamətləri. Orenburq Dövlət Universiteti.

9. Popov E.B. (2005). Humanist pədaqogika: tarix, reallıq, perspektivlər. Sankt-Peterburq, "Experiment".
10. Suxomlinski V. A. (1979). Seçilmiş pədaqoji əsərləri. (3 cildə). Moskva, "Pədaqogika".
11. Tusi N. (2015). Əxlaqi-Nasiri. Bakı, "Bakı Kitab Klubu", 336 s.
12. Uşinski K.D. (1961). Seçilmiş pədaqoji əsərləri. Bakı.

THE IMPORTANCE OF CLASSROOM MANAGEMENT FOR YOUNG STUDENTS IN ENGLISH TEACHING IN TERMS OF INTRINSIC AND EXTRINSIC MOTIVATION

Ugurcan Togay

Doctoral/PhD Candidate – Yeditepe University,
English Language and Educational Sciences Specialist

E-mail: uctogay@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8953-1446>

Bilgen Kerkez

Doctoral/PhD Candidate – Gazi University,
Educational Sciences Specialist

E-mail: bilgenkerkez@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5124-6030>

Abstract. Classroom management is an important concern of every teacher; experienced or inexperienced man or woman, old or young. English Teachers report that being experienced a handful of problems related to Classroom Management (Merç, 2004). According to Luo, Bellows, and Grady (2000), for many teachings, controlling classroom environments could be overwhelming. When the component of a foreign language classroom is added to the setting, the situation becomes even more problematic and uncertain (Fowler & Şaraplı, 2010). In order to cope with the possible already existing and forthcoming Classroom Management problems, teachers from all over the world are employing a number of strategies. Whether these strategies work well for their classrooms, or just failing is the research area for teacher education researchers (Altınel, 2006; Baker, Lang, & Lawson, 2002; Baker & Westrup, 2000; Demir, 2009; Nathan, 1995; Tahir & Qadir, 2012).

Keywords: Classroom management, English teaching, Intrinsic motivation, Extrinsic motivation

To cite this article: Togay U., Kerkez B. (2022). The importance of classroom management for young students in english teaching in terms of intrinsic and extrinsic motivation. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 123-141.

Article history: received – 14.11.2022; accepted – 20.12.2022.

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI SİNFİN İDARƏOLUNMASINDA DAXİLİ VƏ XARİCİ MOTİVASİYA MÜHİTİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Uğurcan Togay

Yeditepe Universitetinin doktorantı,
ingilis dili və təhsil elmləri üzrə mütəxəssis
E-mail: uctogay@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8953-1446>

Bilgen Kerkez

Gazi Universitetinin doktorantı,
təhsil elmləri üzrə mütəxəssis
E-mail: bilgenkerkez@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5124-6030>

Annotasiya. Sınıfın idarə olunması hər bir müəllimin mühüm qayğısıdır. Uzun illik təcrübəyə malik, eləcə də gənc ingilis dili müəllimləri bildirirlər ki, sınıf idarəçiliyi ilə bağlı bir sıra problemlərlə üzləşirlər (Merç, 2004). Tədqiqatçılar Luo, Bellous, Gradya (2000) görə, bir çox müəllimlər üçün sınıf mühitinə nəzarət həddən artıq ağır ola bilər. Xarici dilin tədrisi zamanı isə vəziyyət daha da problemli və qeyri-müəyyən olur (Fowler & Şaraplı, 2010). Artıq mövcud və qarşıda duran mümkün sınıf idarəetmə problemlərinin öhdəsindən gəlmək üçün dünyanın hər yerindən olan müəllimlər bir sıra strategiyalardan istifadə edirlər. Bu strategiyaların sınıf otaqları üçün yaxşı işləməsi və ya uğursuz olması müəllim təhsili tədqiqatçılarının tədqiqat sahəsidir (Altınel, 2006; Baker, Lang, & Lawson, 2002; Baker & Westrup, 2000; Demir, 2009; Nathan, 1995; Tahir & Qədir, 2012).

Açar sözlər: sınıf idarəçiliyi, ingilis dili tədrisi, daxili motivasiya, xarici motivasiya

Məqaləyə istinad: Uğurcan T., Kerkez B. (2022). İngilis dilinin tədrisi zamanı sınıfın idarə olunmasında daxili və xarici motivasiya mühitinin əhəmiyyəti. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 4 (241), səh. 123-141.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.11.2022; qəbul edilib – 20.12.2022.

1.INTRODUCTION

Definition of Classroom Management: Classroom management refers to the ways in which student behaviour, movement and interaction during a lesson are organized and controlled by the teacher” Richards (1990, 10). ‘**Classroom control**’ and ‘**classroom discipline**’ are the most commonly used concepts to refer to what we call the management of the classroom during teaching. The term ‘classroom management’ has its roots from the idea that the words ‘control’ and ‘discipline’ may offend teachers as they smack of an authoritarian regime which deny students any rights and respect (Robertson, 1996).

Definition of Discipline; *To maintain order and to keep the group on task and moving ahead, not to spot and punish those students who are misbehaving.* (Greenwood and Parkay, 1989) The best teachers anticipate when misbehaviours are likely to occur and intervene early to prevent them. The most effective interventions are subtle, brief and almost private. They do not, therefore interfere with classroom activities.

One of the first consideration is related to CM problems that is the source to fail in managing the classroom. According to Matus (1999), CM problems stem from personal factors *such as family problems, home factors, feelings of inadequacy, and financial factors.* Likewise, Sasidher, Vanaja and Parimalavenu (2012) listed four main factors which impede classroom management: *time, socio cultural differences, lack of student motivation, and large size classroom.*

Classroom management is defined as encompassing the decisions teachers make concerning their use of space and time: where teachers stand and who they look at; the way they ask questions and check understanding; the way they use their voice (Prodromou, 1992). So, the goal of effective CM is to provide a positive climate that enhances learning (Qinglan, Junyan, & Shongshan, 2010; Tuncay, 2010). The fruitful outcome of a well-prepared physical environment facilitates the learning and teaching process and fosters the class participation of students. On the contrary, a dull, noisy and ill-prepared classroom environment has negative effects on students’ learning and participating in activities, which in turn, increases classroom management problems (Kayıkcı, 2009).

Teachers’ enthusiasm for teaching is also a key point for managing the class well or not (McKinney et al., 1982). McPhillimy (1996) specifies the issues related to CM as students’ always asking out to the toilet, too-high noise level, being unable to identify the perpetrator of an offence when all deny guilt, a playground dispute which continues in the classroom, a pupil who simply refuses to do what he is told, swearing in the classroom, over-familiarity, pupils who hit others, a

class which enters the room or area in an over-excited way and is difficult to settle, pupils who run about wildly out of their seats, persistent disruption of a lesson by a pupil or pupils, and a physical fight in the classroom.

According to Matus (1999), Classroom Management problems stem from personal factors such as family problems, home factors, feelings of inadequacy, and financial factors. Likewise, Sasidher, Vanaja and Parimalavenu (2012) listed four main factors which impede classroom management: time, socio cultural differences, lack of student motivation, and large size classroom. Teachers' enthusiasm for teaching is also a key point for managing the class well or not (McKinney et al., 1982). McPhillimy (1996) specifies the issues related to CM as students' always asking out to the toilet, too-high noise level, being unable to identify the perpetrator of an offence when all deny guilt, a playground dispute which continues in the classroom, a pupil who simply refuses to do what he is told, swearing in the classroom, over-familiarity, pupils who hit others, a class which enters the room or area in an over-excited way and is difficult to settle, pupils who run about wildly out of their seats, persistent disruption of a lesson by a pupil or pupils, and a physical fight in the classroom.

1.1. The Teachers' Role in Classroom Management: Teachers play a pivotal role in classroom management and therefore they are responsible for creating a well-organized classroom in which students can succeed. However, an effective classroom environment does not appear everywhere. Teachers have to invest a great deal of time and effort in creating it. According to Scrivener (2005, p. 79), "Teachers are required to have certain organizational skills and techniques in managing multitude of tasks and situations that can occur at any time in the classroom." From this definition, we can say that language teachers should be well-trained and skilled professionally to manage the language class effectively and get the better achievement in learning English as a second language. Similarly, the behavior of the teacher also influences the management of the classroom. The teachers' behavior can be both desirable and undesirable but desirable or preferable behaviors are effective and undesirable behaviors are ineffective for the classroom management and teaching learning process.

1.2. Students' Attitude in Classroom Management: Teachers and students both are the end-points of the classroom - one does not work without the other. Students' attention and success of teaching depends on the arrangements of the classroom. Some students interrupt teacher's instructions or class discussions because of the lack of proper classroom arrangement. Teaching learning process cannot be separated from students' behavior. So, a variety of techniques is needed to be successful in the classroom management and the teachers have to check constantly that what they are doing is really working. Moreover, it is essential for

Ugurcan Togay., Bilgen Kerkez. **The importance of classroom management for young students in english teaching in terms of intrinsic and extrinsic motivation**

---

teachers to understand the learners' characteristics, interests and needs in order to develop and maintain good classroom management.

1.3. Classroom Rules: The classroom rules are important for the students and teachers in classroom managements, therefore we should establish the rules.

First of all;

- We should establish the class rules at the beginning of the school year,
- We could discuss classroom rules with the students and consequences of misbehaviors.

- We should post room rules and consequences of misbehaviors.

1.4.Students' Seating Rules: The way the students are seated in the classroom will often determine the dynamics of the lesson. Indeed, a simple change in the seating pattern can make an incredible difference to group coherence and student satisfaction. In many cases the seating has been a crucial element in the success or failure of the lesson. In some cases, the desks are fixed to the ground or the school has strict rules about not moving the furniture.

Student numbers are also going to be an issue. Teachers have different preferences for seating arrangements – each group is seated round small tables is often one choice. This is probably the best option for the larger classes. For smaller numbers and with adult or teenage students I think the horseshoe shape, which I find has all of the advantages of groups, and none of the disadvantages. A horseshoe may be desks in a U-shape with a hollow centre, students in a semi-circle on chairs with arm-rests and no desks, or students seated around three sides of a large table, with the teacher at one end. In any case, whatever seating pattern you choose or is imposed on you, the class is likely to be more successful if you keep the following principles in mind:

Try and maximize eye contact.

Make sure students are seated at a comfortable distance from each other.

Think in advance about how you will organize changing partners or changing groups.

1.5.Saying Students' Names: It is necessary to know and say the students names in the classroom, thats why we can apply some strategies for these approaches for the classroom management.

- *We have to make two sets of name tags – one for the child's table space or desk, and one for the child to wear around the neck to special classes.*

- We have to hang name tags on a hook by the door.
- We should make it private: call to desk, whisper, non-verbal cues.
- We could briefly talk to student/assess penalties.
- We could do time out at desk or another room.
- We could communicate positive expectations to students: convey confi-

dence in students' ability to do well and maintain high expectations.

1.6. Teacher Talks & Drawing Attentions: It is necessary to talk and draw attention to the students for the effective classroom.

- We don't speak when children aren't listening and ready. Wait.
- We establish a signal for getting the group's attention:
  1. turn off the lights
  2. clap a pattern with your hands
  3. say "Freeze!" and everyone halts right where they are, like a statue. Then say "Melt!" when you are ready for them to move again.
- We have to practice numbers, in the beginning, even when children are doing well, just so they get the idea of how to respond to your signals. Then praise them.

Example: "One, two, three eyes on me"

- We have to establish good listening habits for story time. Sometimes we read and listen, and sometimes we read and discuss, but we always listen.

1.6.1. Giving Instructions; It is important to give directions in the classroom management.

- It is better to make your instructions for primary students precise and concise.
- We should use puppets to help with classroom management. Puppets can whisper in the teacher's ear, and they can write messages to the class.
- We should compliment leadership in students. "Oh, I like the way Antonio is ready!" will cause everyone to turn to look at the ready student and to get ready also.
- We should use the same standards for everyone – no favourites!

1.6.2. Using Pairs and Groupwork

- One of the successful ways, if the teacher is resourceful and skilful enough, to motivate his/her students to participate in the lesson is to use "**pair work**" or "**Group work**" appropriately.

Language is best learned through the close collaboration and communication among students. This type of collaboration results in benefits for all or both learners. In fact, learners can help each other while working on different types of tasks such as writing dialogues, interviews, drawing pictures and making comments about them, play roles, etc...

1.6.3. Setting Time Limits: 1) You should set time to each activity when you are planning your lesson so that you would know if you would be able to finish your objectives or not.

2) You should tell your students about the time assigned for each activity when you give them a task to do in class.

3) Your students should gradually be aware of the importance of the time issue and respect it.

1.6.4.Role Play: It is important to applicate this attitude, because, this is a technique to vary the pace of the lesson and to respond to the fundamental notion of variety in teaching. Teachers are advised to use the role- play activity in order to motivate their students and to help the less motivated learners take part in the lesson. Besides, certain tasks in the student’s book are followed by a role- play activity where it becomes a necessity to undergo such an activity. As good examples of that we can state: the hide (item) and guessing game, dramatizing an interview of customer and shop assistant, doctor and patient conversation, etc...

1.6.5.Tasks for Early Finishers: 1-This task especially happens when students finish an assignment while other students are still working on it. That’s why you need to include an “early finisher” activity with every assignment.

2-We should think in advance for possible activities, options including extension activities related to the current topic, journal writing, silent reading, and educational games

1.6.6.Whole Class Feedback: We should take a look at the following classroom exchange:

Whole class: *He bought a sandwich.* (Sea of noise in which the teacher hears the answer)

Teacher: *And number 4?*

Whole class: *He drank orange juice.* (Sea of noise in which the teacher hears the answer)

- Sound familiar? How many times have you done feedback like this? Probably many. Why do we fall into the pattern of getting feedback in this way? Is it the easiest way? The quickest?

- I begin to realize that generally it is only the stronger or the more confident students who would shout out the answers. When I look at individual student’s work, I see that they don’t always have the correct answer and, more importantly, they don’t know what the correct answer is.

- We should feedback is better checked through each student’s response on a written form paper.

1.6.7.Using White board: We should make sure students easily see the board.

We should have your lesson objectives clear for your students. Write them on the board or get the kids to know them at the beginning – by the end of this lesson I will have learned.....

These clear objectives provide a guide to what you want to achieve and can be the basis of the lesson structure. A map on the board can help to show the kids where you are going with the lesson.

1. INTRINSIC AND EXTRINSIC MOTIVATION

Intrinsic motivation (IM) refers to engagement in behavior that is inherently satisfying or enjoyable. Intrinsic motivation is noninstrumental in nature, that is, intrinsically motivated action is not contingent upon any outcome separable from the behavior itself. Rather, the means and end are one and the same. For example, a child may play outdoors – running, skipping, jumping – for no other reason than because it is fun and innately satisfying. Intrinsic motivation is the act of doing something without any obvious external rewards. You do it because it's enjoyable and interesting, rather than because of an outside incentive or pressure to do it, such as a reward or deadline. An example of intrinsic motivation would be reading a book because you enjoy reading and have an interest in the story or subject, rather than reading because you have to write a report on it to pass a class. Some experts believe that all behavior is driven by external reward, such as money, status, or food. In intrinsically motivated behaviors, the reward is the activity itself. Intrinsic motivation involves doing something because it's personally rewarding to you while extrinsic motivation involves doing something because you want to earn a reward or avoid punishment.

Intrinsic motivation is the act of doing something without any obvious external rewards. You do it because it's enjoyable and interesting, rather than because of an outside incentive or pressure to do it, such as a reward or deadline. An example of intrinsic motivation would be reading a book because you enjoy reading and have an interest in the story or subject, rather than reading because you have to write a report on it to pass a class. Intrinsic motivation comes from within, while extrinsic motivation arises from outside. When you're intrinsically motivated, you engage in an activity solely because you enjoy it and get personal satisfaction from it.

Extrinsic motivation (EM) refers to performance of behavior that is fundamentally contingent upon the attainment of an outcome that is separable from the action itself. In other words, EM is instrumental in nature. It is performed in order to attain some other outcome. For instance, a teenager might wash dishes at home in order to receive an allowance. Similarly, a student may study for a test in order to receive an A. Extrinsic motivation is multidimensional and varies from completely external (e.g., washing dishes to get an allowance) to completely internal (e.g., engaging in recycling because one perceives oneself to be an environmentally responsible citizen). Intrinsic motivation comes from within, while extrinsic motivation arises from outside. When you're intrinsically motivated, you engage in an activity solely because you enjoy it and get personal satisfaction from it. When you're extrinsically motivated, you do something in order to gain an external reward. This can mean getting something in return, such as money, or

avoiding getting into trouble, such as losing your job. When you're extrinsically motivated, you do something in order to gain an external reward. This can mean getting something in return, such as money, or avoiding getting into trouble, such as losing your job. Extrinsic motivation is reward-driven behavior. It's a type of operant conditioning. Operant conditioning is a form of behavior modification that uses rewards or punishments to increase or decrease the likelihood that specific behaviors will recur. Extrinsic motivation doesn't always have a tangible reward. It can also be done through abstract rewards, like praise and fame.

2.1. Influences on Intrinsic and Extrinsic Motivation: Intrinsic motivation is a natural human tendency – in other words, people will actively strive toward doing the things they find interesting or enjoyable. However, in order for intrinsic motivation to flourish, the social environment must nurture it. Social contexts exert an influence on the experience of intrinsic motivation by affecting perceived autonomy and competence. Intrinsic motivation is doing something for the sake of personal satisfaction. The primary motivator is internal (i.e. you don't expect to get anything in return). You are intrinsically motivated when you do something simply because it makes you feel good, is personally challenging, and/or leads to a sense of accomplishment. For example, a student may be intrinsically motivated to read because it satisfies their curiosity about the world and brings them a sense of calm. Intrinsic motivation is doing something “just because.”

In general, when the social environment supports autonomy by increasing an internal perceived locus of causality (i.e., the behavior stems from personal choice and internal causation rather than external pressure), then intrinsic motivation is enhanced. In contrast, when the social environment neglects or thwarts autonomy by increasing an external perceived locus of causality (e.g., by offering extrinsic rewards or making demands), then intrinsic motivation is undermined. Thus, to the extent that the social environment uses controlling behavioral strategies and external constraints, reinforcers, and punishers, then motivation will become less intrinsic and more extrinsic – because personal autonomy is compromised. For instance, it has been found that threats of punishment (Deci and Cascio 1972), deadlines (Amabile et al. 1976), and surveillance (Plant and Ryan 1985) all work to diminish intrinsic motivation and increase extrinsic motivation.

Extrinsic motivation is doing something to earn a reward or to avoid a punishment. The primary motivator is external (i.e. you expect to get something for completing a certain task, or you want to avoid a consequence for not doing something). For example, a student studies for a test because they want to earn a good grade. Or they mind their behavior because they don't want to lose their recess. Students choose behaviors not because they enjoy them or find them satisfying, but in order to get something in return or avoid an adverse outcome.

Although **intrinsic motivation** is considered the most optimal form of motivation and is associated with various benefits – including enjoyment, persistence, and psychological well-being (Deci and Ryan 2008), **extrinsic motivators** are sometimes thought to be helpful to promote action for behaviors that are not intrinsically interesting (e.g., recycling, doing homework, obeying traffic laws). In other words, the desire to entice or compel people to comply with standards of socially desirable behavior is sometimes at odds with the preservation and promotion of individual autonomy and intrinsic motivation. After all, the use of incentives and rewards to motivate people decreases the likelihood that genuine interest and self-generated motivation will develop and persist. Perceived competence also affects intrinsic motivation. When the social environment undermines perceived competence, intrinsic motivation decreases; in contrast, when the social environment increases perceived competence in an activity, then intrinsic motivation rises. **For instance**, positive feedback (e.g., verbal praise) tends to fuel perceptions of personal effectance and bolster intrinsic motivation. Interestingly, however, this strengthening effect of positive feedback on intrinsic motivation requires that the individual also experience autonomy in performing the action in addition to feeling competent.

	Motivation	Goals
Intrinsic	You do the activity because it's internally rewarding. You may do it because it's fun, enjoyable, and satisfying.	Goals come from within and the outcomes satisfy your basic psychological needs for autonomy, competence, and relatedness.
Extrinsic	You do the activity in order to get an external reward in return.	Goals are focused on an outcome and don't satisfy your basic psychological needs. Goals involve external gains, such as money, fame, power, or avoiding consequences.

2. **Does extrinsic motivation work?** As educators, we have heard a lot about the downside of extrinsic motivation. Studies have shown that extrinsic motivation produces only short-term effects, at best. One study out of Princeton University goes so far as to say, “External incentives are weak reinforcers in the short run, and negative reinforcers in the long run.”

2.1. Does extrinsic motivation create dependencies? Another criticism is that sometimes kids get hooked on the rewards that come with extrinsic motivation. According to Monica Frank, PhD, “The more children are provided rewards for activities that have natural reward, the more they will expect reward and be unable to set or achieve goals without that extrinsic motivation.” We’ve all had students that demand to know “What are we doing this for?” or “What do we get

if we complete this task?” If we provide the “why” for our students too frequently, we stand in the way of them becoming independent learners.

2.2. Does extrinsic motivation affect a student’s self-esteem? When children rely too much on external motivation, they learn to compare themselves to others and may give too much weight to other people’s opinions. Do I have as many stickers as Mary? Is my teacher happy with me because I did the assignment the right way? If students are always looking outside of themselves for validation, they will be unhappy and unproductive when that validation is not readily available, and their self-esteem can suffer.

2.3. Is there room for both? Common sense shows us that extrinsic motivation is not always a bad thing, particularly when it comes to teaching children. In fact, it can sometimes be extremely beneficial, particularly in situations where students need to complete a task that they find unpleasant. In the classroom, just as in real life, there are many things we have to do that, if given the choice, we would not. Sometimes the right incentive serves as the hook that gets students invested in learning. And, we can’t forget: Kids are still developing and building up their bank account of experiences that provide the basis for intrinsic motivation. So if they need a little external motivation to master a new skill or tread into unfamiliar territory, that’s okay.

3. Intrinsic Motivation Examples: We have likely experienced examples of intrinsic motivation throughout our entire life without giving it much thought. **Some examples of intrinsic motivation are:**

- Participating in a sport because it’s fun and you enjoy it rather than doing it to win an award
- Learning a new language because you like experiencing new things, not because your job requires it
- Spending time with someone because you enjoy their company and not because they can further your social standing
- Cleaning because you enjoy a tidy space rather than doing it to avoid making your spouse angry
- Playing cards because you enjoy the challenge instead of playing to win money
- Exercising because you enjoy physically challenging your body instead of doing it to lose weight or fit into an outfit
- Volunteering because you feel content and fulfilled rather than needing it to meet a school or work requirement
- Going for a run because you find it relaxing or are trying to beat a personal record, not to win a competition
- Taking on more responsibility at work because you enjoy being chal-

lenged and feeling accomplished, rather than to get a raise or promotion

- Painting a picture because you feel calm and happy when you paint rather than selling your art to make money

2.1.3.Examples of Extrinsic Motivation: Extrinsic motivation can be used to motivate you to do various different things. If there's a known reward tied to the task or outcome, you may be extrinsically motivated to complete the task.

Examples of external extrinsic rewards include:

- Competing in sports for trophies
- Completing work for money
- Customer loyalty discounts
- Buy one, get one free sales
- Frequent flyer rewards

Examples of psychological extrinsic rewards include:

- Helping people for praise from friends or family
- Doing work for attention, either positive or negative
- Doing tasks for public acclaim or fame
- Doing tasks to avoid judgment
- Completing coursework for grades

2.2. Intrinsic Motivation Factors: Everyone's different and that includes what motivates us and our perspectives of rewards. Some people are more intrinsically motivated by a task while another person sees the same activity extrinsically. Both can be effective, but research suggests that extrinsic rewards should be used sparingly because of the overjustification effect. Extrinsic rewards can undermine intrinsic motivation when used in certain situations or used too often. The rewards may lose their value when you reward behavior that was already intrinsically motivating. Some people also perceive extrinsic reinforcement as coercion or bribery.

The overjustification effect has inspired an entire field of study that focuses on students and how to help them reach their full potential. Though experts are divided on whether extrinsic rewards have a beneficial or negative effect on intrinsic motivation, a recent study showed that rewards may actually encourage intrinsic motivation when given early in a task. Researchers examined how reward timing influenced intrinsic motivation. They found that giving an immediate bonus for working on a task, rather than waiting until the task was completed, increased interest and enjoyment in it. Getting an earlier bonus increased motivation and persistence in the activity that continued even after the award was removed. Understanding the factors that promote intrinsic motivation can help you see how it works and why it can be beneficial. **These factors include:**

- **Curiosity.** Curiosity pushes us to explore and learn for the sole pleasure

of learning and mastering.

- **Challenge.** Being challenged helps us work at a continuously optimal level work toward meaningful goals.
- **Control.** This comes from our basic desire to control what happens and make decisions that affect the outcome.
- **Recognition.** We have an innate need to be appreciated and satisfaction when our efforts are recognized and appreciated by others.
- **Cooperation.** Cooperating with others satisfies our need for belonging. We also feel personal satisfaction when we help others and work together to achieve a shared goal.
- **Competition.** Competition poses a challenge and increases the importance we place on doing well.
- **Fantasy.** Fantasy involves using mental or virtual images to stimulate your behavior. An example is a virtual game that requires you to answer a question or solve a problem to move to the next level. Some motivation apps use a similar approach.

2.3. Is The Extrinsic Motivation Effective? Extrinsic motivation may be more effective for some people than it is for others. Certain situations may also be better suited for this form of motivation. For some people, the benefits of external rewards are enough to motivate high-quality continuous work. For others, value-based benefits are more motivating.

Extrinsic motivation is best used in circumstances when the reward is used sparingly enough so it doesn't lose its impact. The value of the reward can decrease if the reward is given too much. This is sometimes referred to as the overjustification effect.

The overjustification effect happens when an activity you already enjoy is rewarded so often that you lose interest. In one study, researchers looked at the way 20-month-olds responded to material rewards compared to their response to social praise or no reward. Researchers found that the group that received material rewards was less likely to engage in the same helpful behaviors in the future. This suggests that the overjustification effect can start at an early age.

There's some evidence that an excessive amount of extrinsic rewards can lead to a decrease in intrinsic motivation. Not all researchers agree, however. The idea was first explored in a study published in 1973.

During the study, some children were rewarded for playing with felt-tip pens. This was an activity they already enjoyed. Other children weren't rewarded for this activity. After continued reward, the reward group no longer wanted to play with the pens. The study participants who weren't rewarded continued to enjoy playing with the pens.

A meta-analysis from 1994 found little evidence to support the conclusions from the 1973 study. Instead, they determined that extrinsic motivation didn't affect long-term enjoyment of activities. However, a follow-up meta-analysis published in 2001 found evidence to support the original theory from 1973.

Finally, a more recent meta-analysis from 2014 determined that extrinsic motivation only has negative outcomes in very specific situations. But for the most part, it can be an effective form of motivation.

Depending on how it's used, it's possible that extrinsic motivation could have negative long-term effects. It's likely an effective method when used in addition to other forms of motivation

2.4. Various Forms of Intrinsic and Extrinsic Motivation: Intrinsic motivation characterizes behaviors that are fun, interesting, and optimally challenging. When activities are void of these qualities, there will be little motivation to engage in them – unless incentives are available or external/social contingencies are made salient, that is, unless there exists extrinsic motivation. Not all extrinsic motivation is the same, however, and some forms of extrinsic motivation feel more self-endorsed and self-concordant than others. Rather than being a one-dimensional construct, extrinsic motivation is a broad class of motivations that range in the extent to which they are autonomous, that is, the extent to which they stem from an internal perceived locus of causality and sense of personal volition. Therefore, even if an activity is not fun or enjoyable (and thus not intrinsically motivated), it may nonetheless be internally regulated as opposed to externally controlled.

2.5. How Do Intrinsic Motivation and Extrinsic Motivation Influence Learning? Both extrinsic and intrinsic motivation play a significant role in learning. Experts have argued that education's traditional emphasis on external rewards (such as grades, report cards, and gold stars) undermines any existing intrinsic motivation that students might have.

Others have suggested that extrinsic motivators help students feel more competent in the classroom, which in turn enhances their intrinsic motivation.⁸

“A person's interest often survives when a reward is used neither to bribe nor to control but to signal a job well done, as in a “most improved player” award. If a reward boosts your feeling of competence after doing good work, your enjoyment of the task may increase.

Rewards, rightly administered, can motivate high performance and creativity. And extrinsic rewards (such as scholarships, admissions, and jobs that often follow good grades) are here to stay”.

2.5.1. Extrinsic vs. Intrinsic Motivation: Which Is Best? Extrinsic motivation arises from outside of the individual while intrinsic motivation comes

Ugurcan Togay., Bilgen Kerkez. **The importance of classroom management for young students in english teaching in terms of intrinsic and extrinsic motivation**

---

from within. Research has shown that each type has a different effect on human behavior.

Studies have demonstrated that offering excessive external rewards for an already internally rewarding behavior can reduce intrinsic motivation - a phenomenon known as the overjustification effect.

For example, in a 2008 study, children who were rewarded for playing with a toy they had already expressed interest in playing with became less interested in the item after being externally rewarded. This is not to suggest that extrinsic motivation is a bad thing-it can be beneficial in some situations. For example, extrinsic motivation can be particularly helpful when a person needs to complete a task that they find unpleasant.

Additionally, external rewards can: Be a source of feedback to let people know when their performance has achieved a standard that is deserving of reinforcement

Induce interest and participation in an activity an individual was not initially interested in

Motivate people to acquire new skills or knowledge (once these early skills have been learned, people might become more intrinsically motivated to pursue an activity)

Extrinsic motivators should be avoided in situations where:

An individual already finds the activity intrinsically rewarding

Offering a reward might make a “play” activity seem more like “work”

When to Use External Rewards

- Motivate a person to learn something new
- Make a person more interested in an activity that they are not interested in
- Provide feedback to people to let them know their performance is worthy of recognition

When Not to Use External Rewards

- A person is already interested in the topic, task, or activity
- Offering a reward would make the activity feel like “work” instead of “play”

2.5.2. When to Use Extrinsic Motivation: Most people assume that intrinsic motivation is best, but it is not always possible in every situation. Sometimes a person simply has no internal desire to engage in an activity. Offering excessive rewards can be problematic as well.

However, when they are used appropriately, extrinsic motivators can be a useful tool. For example, extrinsic motivation can get people to complete a work task or school assignment that they are not interested in.

Researchers have arrived at three primary conclusions regarding extrinsic rewards and their influence on intrinsic motivation:

Intrinsic motivation will decrease when external rewards are given for completing a particular task or only doing minimal work.⁵ If parents heap lavish praise on their child every time they complete a simple task, the child will become less intrinsically motivated to perform that task in the future.

Praise can increase internal motivation. Researchers have found that offering positive praise and feedback when people do something better than others can improve intrinsic motivation.⁶

Unexpected external rewards do not decrease intrinsic motivation.⁷ If you get a good grade on a test because you enjoy learning about a subject and the teacher decides to reward you with a gift card to your favorite pizza place, your underlying motivation for learning about the subject will not be affected. However, rewarding in this situation needs to be done with caution because people will sometimes come to expect rewards.

3.HOW CAN TEACHERS SPARK THEIR STUDENTS' INTRINSIC MOTIVATION?

The word intrinsic means to come from inside, so it seems counterintuitive to imply that we can train a student to be intrinsically motivated. While we cannot change who a student is as an individual, we can create the optimum environment to encourage students to develop their own motivation muscles. Here are a few suggestions to get you started.

3.1. Know your students: Get to know your kids as individuals and discover what they're interested in and how they learn best. Then design your instruction around these motivating factors. Change up your instruction to keep kids engaged and interested. Provide a mix of independent, partner, and group work. Use technology. Incorporate art. Keep your finger on the pulse of your students and adjust as necessary.

3.2. Give them ownership of their environment: Involve your students in creating the guiding principles of your classroom community. Work together to establish the optimal learning environment for that particular group of individuals. Like all humans, your students are more likely to take care of something they helped to create.

3.3. Make sure they have a solid foundation: Explicitly teach basic skills so that students have a solid foundation of knowledge to build upon. Intrinsic motivation will come from being able to tackle complex tasks. Build up students' confidence and make sure they have the resources they need before they begin.

3.4. Practice setting goals: Tap into the power of setting goals with—not for—your students. According to literacy consultant Lindsey Barrett, “Research spanning decades shows that setting student goals improves both motivation and

Ugurcan Togay., Bilgen Kerkez. **The importance of classroom management for young students in english teaching in terms of intrinsic and extrinsic motivation**

---

achievement, encourages a growth mindset, and also supports the development of skills students need to be prepared for their future careers.”

3.5. Give specific feedback: Give students feedback that focuses on their strengths instead of their weaknesses and be as specific as you possibly can. Instead of saying “great job!” or “you’re so smart,” tie your comments directly to the student’s effort. For example, “Your essay turned out so well because you created an excellent outline to work from,” or “Your conclusion from the science lab was so insightful because you made very keen observations.”

3.6. Tap into their innate curiosity: Encourage students to take on assignments simply because they want to know more, instead of feeling required to do so just to receive a grade. Establish a Genius Hour as part of your curriculum to give students the opportunity to direct their own learning.

3.7. As much as possible, allow students choice in their work: In his book *The Highly Engaged Classroom*, Dr. Robert Marzano touts the importance of student choice. He states that when students are given choices, they perceive classroom activities as more important. This increases their intrinsic motivation for putting in effort and going deeper with their learning.

3.8. Make the connection between classroom activities and real-world situations: Maybe one of your students wants to be an engineer when they grow up. If so, they need to have a solid understanding of math concepts. Knowing that what they’re studying will help them meet their goals in the future will boost your students’ intrinsic motivation.

3.9. Get out of the way: Trust your students to find their own way as often as possible. Your work as a teacher is to lay the groundwork and provide a framework for the work to be done. Michael Linsin shares this gentle but powerful way to increase students’ learning, motivation and independence: “Prepare them for success with spot-on instruction, to be sure,” he advises. “But then fade into the background. Independent practice is critical to learning, and offering too much help is often more problematic than not giving enough.”

4.METHODOLOGY

Empirical Study; Classroom management is very much important for effective teaching learning process. Proper classroom management helps to achieve the determined objectives of curriculum. Teaching is an art. However, we know well that teaching is a very complex task. A teacher has a lot of challenges. One of the biggest challenges that a teacher faces is classroom management. Classroom management is difficult for teachers, particularly unexperined ones.

Research Questions:

1. Does the successful teaching often depends on the ability of the teacher to manage the classroom?

2. Can occurrence of the disciplinary problems and poor infrastructure of the classroom have a considerable effect on the effectiveness of teaching & learning in intrinsic motivation and extrinsic motivation?

3. Do the intrinsic motivation and extrinsic motivation can be increased through engaging learning experiences?

4. Is the motivation often enhanced through curiosity in intrinsic and extrinsic motivation?

5.CONCLUSION

Whereas intrinsic motivation denotes the performance of an action out of interest or enjoyment, extrinsic motivation arises from an externally or socially created reason to perform an action. Extrinsic motivators such as money or other rewards can produce extrinsic motivation due to the fact that they generate desire for the consequence of the activity; they do not produce desire to engage in the activity for its own sake. When people engage in activities for extrinsic rewards, their motivation is entrenched in the environment rather than within themselves. We could see that the extrinsic motivation helps students become driven and competitive, while intrinsic motivation supports seeking knowledge for its own sake. Ultimately, fostering both types of motivation helps students develop good study habits and an investment in learning.

To be extrinsically motivated means to complete a task in order to earn a reward or avoid punishment. Intrinsically motivated students work on tasks because they find them enjoyable, whereas extrinsically motivated students engage in learning tasks as a means to an end. An example of intrinsic motivation is a student learning new vocabulary words because they love to read. Extrinsic motivation, however, is learning because of external factors. Students may be motivated to learn to pass a test, to gain a reward, or to avoid a punishment. Many researches has found that conditions extrinsic to the task, such as reward, evaluation, being watched, and restricted choice, all have detrimental effects on creativity. Intrinsic motivation is important for task persistence, for seeing a project through, and for ensuring exploration of solutions.

REFERENCES

1. Amabile, T. M., DeJong, W., & Lepper, M. R. (1976). Effects of externally imposed deadlines on subsequent intrinsic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34(1), 92.
2. Cole and Chan (1987), cited by Gary Sturt <http://www.garysturt.free-online.co.uk/classman.htm>

Ugurcan Togay., Bilgen Kerkez. **The importance of classroom management for young students in english teaching in terms of intrinsic and extrinsic motivation**

---

3. Deci, E. L., & Cascio, W. F. (1972). Changes in intrinsic motivation as a function of negative feedback and threats, paper presented at Eastern Boston, April 1972 Psychological Association meeting.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory on human motivation, development, and health. *Canadian Psychology*, 49, pp.182–185.
5. Elementary Classroom Management Survival Tips <http://www.teachervision.fen.com/pro-dev/classroom-management/6752.html>
6. Emmer, Edmund & Evertson, Carolyn, Teach a Book: Classroom Management for Middle and High School Teachers, PowerPoint presentation. <http://www.google.com/search?q=tasks+for+early+finishers+for+classroom+management&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:en-US:official&client=firefox-a>
7. Greenwood and Parkay (1989), cited by Gary Sturt <http://www.garysturt.free-online.co.uk/classman.htm>
8. Hammond, J. (2001). Scaffolding Teaching and Learning in Language and Literacy Education. Newtown, NSW: Primary English Teaching Association.
9. Handley, R. (2010). 'Teaching that engages students in learning'. *Special Education Perspectives*, 19 (1), pp.3–5.
10. Hinde-McLeod, J. & Reynolds, R. (2007). Quality Teaching for Quality Learning: Planning through reflection. South Melbourne: Cengage Learning
11. Kayıkçı, K. (2009). The effect of classroom management skills of elementary school teachers on undesirable discipline behavior of students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, pp.1215-1225.
12. McKinney, C. W., Larkins, A. G., Kazelskis, R., Ford, M. J., Allen, J. A., & Davis, J. C. (1982). Some effects of teacher enthusiasm on student achievement in fourth grade social studies. *Journal of Educational Research*, 76(4), pp.249-253.
13. McPhillimy, B. (1996). Controlling your class. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd. <http://www.onestopenglish.com/section.asp?docid=146446>
14. Richards (1990, 10), cited in *Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics*, edited by Keith Johnson and Helen Johnson. http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9780631214823_chunk_g97806312148237_ss1-12
15. <http://teachingenglish-alexenoamen.blogspot.com/2010/05/classroom-management-for-young-learners.html>

OPPORTUNITIES AND WAYS TO FORM RESPECT FOR NATIONAL AND MORAL VALUES IN STUDENTS IN PRIMARY SCHOOL

Gunay Huseynova

Leading specialist of the Institute of Education
of the Republic of Azerbaijan
E-mail: gunay_mamedova_1985@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-9545-7761>

Abstract. This article is about the national and moral values of the Azerbaijani people, about importance of transferring these values to the younger generation and this topic discusses the need for lessons and extracurricular activities in teaching the Azerbaijani language in secondary schools from the point of view of national interests and statehood. The author shows the ways of forming and developing students' respect for national and moral values in the process of teaching the Azerbaijani language in primary school with concrete lesson examples. The author notes that in the process of teaching the topics included in the textbooks of the Azerbaijani language in primary school, it is possible to achieve the formation and development of respect for national-moral, ethical values using the opportunities and ways outlined in the article.

Keywords: national, moral, values, teaching, language, program, textbook, extracurricular upbringing.

To cite this article: Huseynova G. (2022). Opportunities and ways to form respect for national and moral values in students in primary school. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 143-154.

Article history: received – 06.10.2022; accepted – 02.12.2022.

İBTİDAI SINIFLƏRDƏ ŞAĞİRLƏRDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRƏ HÖRMƏT HİSSİNİN FORMALAŞDIRILMASININ İMKAN VƏ YOLLARI

Günay Hüseynova

Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun
aparıcı mütəxəssisi

E-mail: gunay_mamedova_1985@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9545-7761>

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərindən, bu dəyərlərin gənc nəslə ötürülməsinin vacibliyindən və bu mövzuda ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi zamanı keçilən dərslərin və dərşdənkənar tədbirlərin milli maraqlar və dövlətçilik baxımından zəruriliyindən bəhs edilir. Müəllif ibtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissənin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi yollarını konkret dərş nümunəsi ilə göstərir. Həmçinin dərşdənkənar tədbirlərdə də Azərbaycan dili fənninin imkanlarından istifadə edilməsini məqsədəuyğun hesab edir, bu tədbirlərdən nümunələr gətirir. Müəllif qeyd edir ki, ibtidai siniflərin Azərbaycan dili dərşliklərinə daxil edilmiş mövzuların tədrisi prosesində məqalədə göstərilən imkan və yollardan istifadə etməklə milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərə hörmət hissənin formalaşdırılmasına və inkişaf etdirilməsinə nail olmaq mümkündür.

Açar sözlər: milli-mənəvi dəyərlər, tədris, dil, proqram, dərşlik, dərşdənkənar tədbirlər, tərbiyə.

Məqaləyə istinad: Hüseynova G. (2022). İbtidai siniflərdə şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissənin formalaşdırılmasının imkan və yolları. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 4 (241), səh. 143-154.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 06.10.2022; qəbul edilib – 02.12.2022.

Giriş / Introduction

Məlumdur ki, milli-mənəvi dəyərlər hər bir xalqın mənəviyyatının əsas göstəricilərindən biridir. *Mənəvi dəyərlər* – öz mənəvi varlığını qoruyub saxlamaq, yaşatmaq üçün hər hansı sosial qrup və ya cəmiyyətin əksər üzvlərinin doğru və lazımlı olduğuna inanıb qəbul etdikləri ortaq dünyagörüşü, məqsəd, əxlaq normaları, adət-ənənələri və inanclarıdır. Tariximiz, dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimiz, mədəniyyətimiz, ədəbiyyat və incəsənətimiz bizim milli-mənəvi dəyərlərimizdir. Bu dəyərlərin gənc nəslə ötürülməsi və aşılması, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin yetişdirilməsi hər zaman təhsil işçilərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. “Dəyərlərin qorunub saxlanması, dövrün tələblərinə görə müasirləşdirilməsi, gələcək nəsillərə ötürülməsi və inkişaf etdirilməsi hər bir xalqın başlıca məqsədidir. Əks halda, ilk mərhələdə milli dəyərlərin itirilməsi ilə başlayan proses sonrakı mərhələlərdə ümumbəşəri dəyərlərin də itirilməsinə səbəb olar, cəmiyyət sivilizasiyadan məhvə doğru gedərdi. Buna görə də hər millət, hər bir vətəndaş milli və ümumbəşəri dəyərləri qoruyub gələcək nəsillərə ötürməyə, inkişaf etdirməyə borcludur” [Əliyev P., Qəribov Ş., Əsədova İ., 2019]. Bu prosesin ibtidai təhsil səviyyəsindən başlanması daha məqsədəuyğundur. Təlim prosesində şagirdlərə müxtəlif mövzular vasitəsilə dostluq, ailəcanlılıq, vətənpərvərlik, xeyirxahlıq, humanistlik, mərhəmətli olmaq, əməksevərlik kimi əxlaqi, mənəvi və bəşəri dəyərlər aşılır, onlarda bu dəyərlərə hörmət hissi formalaşdırılır. Müasir proqramlar və dərsliklər hazırlanarkən məhz bu məsələlər vacib istiqamət kimi nəzərə alınmışdır.

Əsas hissə / Main Part

Hər bir xalqın ana dilinin öyrənilməsi milli təfəkkürün formalaşmasında mühüm vasitə kimi yüksək dəyərləndirilir. Milli kurikulumlar, bir qayda olaraq, ana dili ilə başlanır. Respublikamızın ümumtəhsil məktəblərində milli dəyərlərimizin, mədəniyyətimizin, xüsusən dilimizin qorunub saxlanması və nəsildən nəslə ötürülməsindən danışıarkən ilk yada düşən fənn, məhz Azərbaycan dili fənnidir. Azərbaycan dilinin tədrisi milli maraqlar və dövlətçilik baxımından da vacib məsələlərdən biridir. Milli dəyərlərimizin aşılması, gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün bu fənnin imkanları daha genişdir. Belə ki, proqram və dərsliklər hazırlanarkən məhz milli dəyərlərimizi tam əhatə edən mövzulara geniş yer verilmişdir. Mövzuların dərslərin məqsədlərinə, təlim standartlarına uyğunluğu nəzərə alınaraq, dəyərlərimizin aşılmasına yönəldilməsi müəllimdən peşəkarlıq və metodik səriştə tələb edir.

Hazırda məktəblərdə istifadə olunan dərsliklər yeni proqramlar əsasında tərtib edilmişdir. Dərsliklər yazılarkən hər bir fənnə aid məzmun xətləri və məzmun standartları nəzərə alınır. Millilik və dünyəvilik – milli və ümumbəşəri dəyərlərin qorunması və onların vəhdətinin təmin edilməsi əsasında müasir təhsil sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsi “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun prioritetlərindəndir. Deməli, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi elmi biliklərin verilməsi ilə yanaşı, həm də tərbiyə məsələlərinə əsaslanır. Bu zaman təlim və tərbiyə arasında inteqrasiyanın yaradılması müəllimdən metodik səriştəlilik tələb edir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, tərbiyə problemlərinin həllində yalnız humanitar fənlərin deyil, həm də digər fənlərin imkanlarından istifadə olunur. Bu halda, unutmamaq olmur ki, əsas diqqət mövzunun ana xəttinin mənimsənilməsinə yönəldilməlidir. “Fənlərin tədrisi prosesində fənlərarası inteqrasiyanın imkanlarından istifadə də qaçılmazdır. Deməli, müəllim inteqrasiyanın imkanlarından bir neçə istiqamətdə istifadə edir: təlim və tərbiyənin inteqrasiyası, fənlərarası inteqrasiya və təlim metodları arasında inteqrativlik” [Əsədova İ., 2015]. İşin bu şəkildə təşkil edilən elmi biliklərin tərbiyəvi məsələlərə istiqamətləndirilməsinə yönəlir, məsələn, ana dili dərslərində müəllim rəvan oxu, oxuduğunun nəqli, yadda saxlanması ilə yanaşı, onun məzmununda olan tərbiyəvi cəhətlərin, milli-mənəvi dəyərlərin aşılmasına nail olur.

“Araşdırmalar göstərir ki, dəyərlərə əsaslanan təlim-tərbiyə işi rəqəmlərə əsaslanan təhsildən daha səmərəlidir. Başqa sözlə, uşaqların potensial imkanlarını gələcəkdə yalnız ali təhsil ala bilmək istiqamətində inkişaf etdirməklə məhdudlaşdırmaq doğru deyil” [Əliyev P., Qəribov Ş., Əsədova İ., 2019]. Uşaqların qazandıqları biliklərin bacarıqlara çevrilməsi üçün mövcud potensialların inkişafı, yeni bacarıq və vərdişlərin yaradılması, formalaşdırılması ilə yanaşı, onların mövcud potensialının inkişaf etdirilməsi və yeni müsbət xasiyyətlərin yaradılması hədəf olmalıdır. Bunun üçün, ilk növbədə, “məktəbəqədər müəssisələri idarə edənlərin özlərində də pedaqoji idarəetmə dəyərlərinin olması və dəyərlər sisteminin modern mexanizmlərinin rəhbər tutulması vacib amillərdəndir” [Əliyeva N., 2018]. Bu baxımdan, Azərbaycan dilinin öyrənilməsi milli təfəkkürün formalaşmasında mühüm vasitə kimi yüksək dəyərləndirilir.

Təhsilin ümumi inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün keçirilən beynəlxalq və milli qiymətləndirmələrdə də Azərbaycan dili üzrə standartların mənimsənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bütün bunlar Azərbaycan dilinin, bir fənn kimi, şəxsiyyətin formalaşmasında müstəsna rol ilə bağlıdır. Ana dili qüdrətli tərbiyə vasitəsidir. Şagirdlər onun vasitəsi ilə milli-mənəvi sərvətlərimizi öyrənir, əxlaqi dəyərlərə və yüksək insani keyfiyyətlərə yiyələnirlər.

Proqram və dərsliklərin problem baxımından təhlili. Müasir təhsil cəmiyyətin hazırkı inkişafının tələblərinə cavab verməli, zəmanəmizin düşüncə tərzinə

uyğun olmalıdır. Yeni yaradılan təhsil sistemi təhsilalanın bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılması məqsədini əsas vəzifələrdən biri kimi qarşıya qoymalı, onun reallaşdırılması üçün bütün imkan və vasitələrdən istifadə etməlidir. Bununla belə, milli və bəşəri dəyərlərə müasir düşüncə ilə istinad etməyin mühüm tələblərdən biri olduğu diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu baxımdan, "...milli və bəşəri dəyərləri tələbatlara uyğun seçmək, düzgün təbliğ və tətbiq etmək", eyni zamanda əsas məzmun xəttini, mövzunun mənimsənilməsini ön plana çəkmək mütləqdir [Əsədova İ., 2015].

Ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində oxu və yazı texnikasının, ən zəruri qrammatik qaydaların və ədəbi tələffüz normalarının, digər elmi biliklərin öyrədilməsi ilə yanaşı, Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri, mədəniyyəti, adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri haqqında ilkin anlayışların yaradılması da təmin olunur. Bu təminat Azərbaycan dili fənn kurikulumunda ibtidai siniflər üçün nəzərdə tutulmuş ümumi təlim nəticələrində yer almış bəndlərdən birində belə göstərilir: "Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi dəyərləri, incəsənəti, adət-ənənələri haqqında öyrəndiyi məlumatları sadə formada təqdim edir" [Azərbaycan dili fənninin kurikulumu (metodik tövsiyə)]. Dünyanın digər xalqları kimi, bu gün biz də öz milli varlığımızı saxlamaqla yanaşı, həm də ümumi düşüncə tərzinə, integrativ təfəkkürə malik olmalıyıq. İnkişafı daha geniş miqyasda görməyi bacarmalı, intellekt səviyyəmizi yüksəltməliyik. Əks təqdirdə, dünyada aparılan beynəlxalq qiymətləndirmənin tələbləri bizim üçün əlçatmaz bir səviyyəyə çevrilir.

I-IV siniflər üçün dərsləkləri araşdırarkən aydın olur ki, həmin siniflər üçün dərsləklərdə Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin 23.01.2006-cı il tarixli, 33 nömrəli əmri ilə təsdiq olunmuş "Ümumi təhsil sistemində dərslək siyasəti" sənədinin 3.1. bəndi şagirdlərin Azərbaycan xalqının milli, mənəvi və mədəni dəyərləri ruhunda tərbiyə olunmalarına, onların öz ailəsini, xalqını, vətəninə sevmələrinə, insan haqlarına və bəşəri dəyərlərə hörmət etmələrinə yönələn ideyaların aşılması rəhbər tutulmuş və dərsləklərin hazırlanmasında həmin bəndə riayət olunmuşdur. ["Ümumi təhsil sistemində dərslək siyasəti"].

Dərsləklərə daxil edilmiş, milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan müxtəlif mövzuları əhatə edən mətn, şeir və hekayələrin ("Mənim ailəm", "Ramin və dostları", "Ana məhəbbəti", "Mərhəmət", "Məni itirməyin", "Ən böyük dövlət", "Qaraca qız və Ağca xanım", "Zəhmət və Zinyət", "Vətən nədir?", "Bayrağımız", "Əbədi məşəl", "Novruz bayramı", "Əsgər marşı" və s.) tədrisi vasitəsilə şagirdlərdə ailə, dostluq, əxlaq, vətənpərvərlik, əməksevərlik, humanistlik, qayğıkeşlik kimi hissələrin formalaşdırılması, milli dəyərlərimizin aşılması, milli və ümumxalq bayramlarımız haqqında məlumatların verilməsi məsələlərini ortaya qoyur, onlarda bu dəyərlərə

hörmət hissi formalaşdırılır.

Təlim prosesində şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət hissini formalaşdırılmasının müxtəlif yolları vardır. Müəllimlər dərsdə öz işlərini təşkil etmək üçün müxtəlif üsul və imkanlardan istifadə edə bilərlər. Onlara işlərini düzgün təşkil etməkdə yardım göstərmək məqsədi ilə bir dərs nümunəsini nəzərdən keçirək.

Dərs nümunəsi

Sınıf : II sinif

Fənn : Azərbaycan dili

Mövzu: Şir və siçan

Məzmun standartları: 2.2.1. Müvafiq mətnləri müəyyən olunmuş tələblərə uyğun, sürətli, düzgün, şüurlu, ifadəli oxuyur.

2.2.3. Mətnin hissələrinə başlıqlar verməklə məzmununa aid sadə plan tutur.

4.1.5. Sözləri qrammatik mənalarına görə qruplaşdırır.

Təlim məqsədləri:

1. Mətni düzgün, sürətli, şüurlu oxuyaraq məlumatları araşdırır.

2. Mətnin hissələrini adlandırır, məzmununa uyğun plan qurur.

3. Əlamət bildirən sözləri fərqləndirir.

İş forması: qruplarla iş.

İş üsulu: əqli hücum, müzakirə, Venn diaqramı.

Resurslar: “Azərbaycan dili” dərsliyi, işçi vərəqələri, PP təqdimatı, internet resursu [youtube.com](https://www.youtube.com).

Motivasiya. Müəllim şagirdlərdə mövzuya motivasiya yaratmaq məqsədi ilə onlara aşağıdakı suallarla müraciət edir:

– *Yaxşılıq* sözünü necə başa düşürsünüz?

– “Yaxşılıq elə, yerdə qalmaz” atalar sözünü necə izah edə bilərsiniz?

Tədqiqat sualı: *Təmənnasız yaxşılıq* nə deməkdir?

Tədqiqatın aparılması. Şagirdlər A, B, C, Ç, D qruplarına bölünürlər. Onların hər birinə mətnin nömrələnmiş hissələri (5 hissə) və mətnə uyğun bir şəkil verilir.

Tapşırıqlar:

1) mətnin verilmiş hissələrini oxumaq;

2) şəklın hansı hissəyə aid olduğunu müəyyənləşdirmək;

3) həmin hissəni adlandırmaq;

4) mətnin müəyyən edilmiş hissəsini şəklə yapışdırmaq.

Formativ qiymətləndirmə meyarları: mətni düzgün, sürətli, şüurlu oxuyaraq məlumatları araşdırmaq; mətnin hissələrini adlandıraraq, məzmununa uyğun plan tutmaq; əlamət bildirən sözləri fərqləndirmək.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Qrupların rəhbərləri mətndəki ardıcılıqla düzülür. Onların mətnə görə düzülmə ardıcılığı belə olur: 2, 4, 1, 3, 5. Birincidən başlayaraq ardıcılıqla oxuyurlar. Qrupların təqdimatı dinlənir və müzakirə olunur.

Nəticə. “Yaxşılıq təmənnəsiz olmalıdır”; “Ən zəif varlıq da yaxşılıq edə bilər”. Nümunəvi oxu üçün *youtube.com* kanalından “Şir və siçan” (S.Hüseynova) multimedia təqdimatı nümayiş etdirilir.

Şüurlu oxunun yoxlanılması məqsədi ilə dərslərdəki 1-ci tapşırıq smayliklərlə yerinə yetirilir.

Tətbiiqetmə. 1) Əlamət bildirən sözlərdən istifadə edərək, şiri və siçanı müqayisəli şəkildə təsvir edin. 2) Mətnin birinci cümləsində əlamət bildirən sözü tapın. Bu sözə yaxın mənalı və əks mənalı sözlər deyin.

Ev tapşırığı. Yaxşılıq və pislik haqqında 10 atalar sözü tapıb yazın və öyrənin.

Dərslərdəki tədbirlər. Hər bir ibtidai sinif müəllimi şagirdləri milli-mənəvi dəyərlərə sədaqət ruhunda yetişdirmək üçün yalnız dərslərdə deyil, dərslərdən kənar tədbirlərdə də aşağıda sadalanan alternativ yollardan istifadə edə bilər:

❖ **Şifahi və yazılı xalq ədəbiyyatına istinadlar.** Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatına aid müxtəlif mənbələrdə milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı çoxsaylı nümunələr mövcuddur. Həmin resurslardan keçilən mövzulara uyğun nümunələr seçməklə hər bir müəllim qarşısına qoyduğu məqsədə nail ola bilər. Bundan əlavə, müxtəlif mövzularda tədbirlər təşkil etmək olar, məsələn, “Adət və ənənələrimiz milli-mənəvi dəyərlərimizin güzgüsüdür” mövzusu məqsədəuyğundur. Mövzu müəyyən edildikdən sonra müəllim müxtəlif sənədli materiallar, multimedia, maraqlı faktlar əsasında tədbirin ssenarisini tərtib edir. Adətən, belə tədbirlər kiçik məruzə, yaxud mühazirə ilə başlayır və tədbirdə iştirak edən ziyalıların çıxışları ilə başa çatır. Çox vaxt belə tədbirlərdə kitab sərgiləri nümayiş olunur, şagirdlər üçün məsləhət görülən ədəbiyyat siyahısı təqdim edilir.

❖ **Milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı sorğuların keçirilməsi.** Sinifdə milli dəyərlərimizlə bağlı müəyyən mövzularda sorğular təşkil oluna bilər. Sorğu keçirilərkən uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınır, sorğunun məqsədi, mövzusu haqqında qısa məlumat verilir, daha sonra anket sorğusu keçirilir. “Milli-mənəvi dəyərlərimiz və mədəniyyətimiz” adlı sorğunu keçirilərkən anket-sorğuya aşağıdakı sualları daxil etmək olar:

- Milli dəyərlər dedikdə, nə başa düşürsünüz?
- Milli dəyərlərimiz haqqında nə bilirsiniz?
- Milli dəyərlərin qorunması üçün nə edirsiniz?
- Milli dəyərlərin qorunması və təbliğinin əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
- Milli dəyərlərin təbliğində dərslərdən başqa hansı alternativ mənbələrdən istifadə edirsiniz?

Sorğunun aparılmasında məqsəd şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərimiz haqqında biliklərini yoxlamaq, onlara mənəvi dəyərlərimizin qorunması, tanınması üsullarını aşılamaq və onları milli-mənəvi dəyərlərimiz haqqında maarifləndirməkdir.

❖ **Beynəlxalq ailə gününün qeyd olunması.** Milli-mənəvi dəyərlərimizin bütün xüsusiyyətlərini özündə cəmləyən mövzulardan biri də *ailə dəyərləridir*. 15 may – Beynəlxalq Ailə Günündə məktəbdə “Mənim ailəm”, “Ailə və məktəb” və s. adlarda disputlar, söhbətlər təşkil etmək olar. Bu zaman hər şagirdin bacarıq və qabiliyyətlərinə uyğun (esse yazmaq, rəsm çəkmək, şeir söyləmək, mahnı oxumaq və s.) təqdimatlar etmələrinə şərait yaratmaq tədqirəlayıqdır.

❖ **Şair və yazıçılarla görüş, sinifdən xaric oxu.** Milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət hissinin aşılmasının yollarından biri də şair və yazıçılarımızın mənəvi dəyərlərimizi əks etdirən əsərlərinin təhlilini, kitab müzakirələrini keçirməkdir. Bu iş iki istiqamətdə aparılır:

a) milli-mənəvi dəyərləri əhatə edən əsərləri seçmək;

b) əsərlərin içərisində milli-mənəvi dəyərlərin əks olunduğu hissələri seçmək.

Bu işi sinifdən xaric oxu kimi təşkil etmək məqsəduyğundur. Bu zaman müəllim ədəbiyyat siyahısını şagirdlərə təqdim edir. Şagirdlər isə həmin siyahıdan oxumaq üçün seçəcəkləri əsərləri özləri müəyyənləşdirirlər. Bununla belə, müəllim işi elə təşkil etməyə çalışmalıdır ki, siyahıdakı əsərlərin hamısı şagirdlər tərəfindən oxunmuş olsun. Bundan sonra bu əsərlərin təhlili, müzakirəsi keçirilir.

❖ **Şeir müsabiqəsinin təşkili.** Milli-mənəvi dəyərlər adət-ənənələr vasitəsi ilə nəsil-dən-nəslə ötürülən, yazılmamış qayda-qanunlardır, onlar mənfi ünsürlərdən qorunmalı və onların yanlış təbliğinə yol verilməməlidir. Vətənin tərənnümü və vətənpərvərlik ruhunda yazılmış şeirlərin müsabiqəsinə təşkil etmək, ədiblərimizin nəsr əsərlərindən tamaşalar səhnələşdirmək, vətənə sədaqət, onun maddi və mənəvi dəyərlərinin qorunmasını təbliğ etmək vətənpərvərlik hisslərinin formalaşdırılmasında əvəzsiz rol oynayır.

❖ **Dəyirmi-masanın təşkili.** Xalqımızın çoxəsrlik tarixi keçmişindən yadigar qalmış tarix və mədəniyyət abidələrinə doğma münasibət aşılamaq üçün məktəblərə müxtəlif rayon mədəniyyət mərkəzlərinin işçilərini və digər müəssisələrdən qonaqlar dəvət etmək, “Milli-mənəvi dəyərlərimiz bu gün və sabah” mövzusunda dəyirmi-masa təşkil etmək olar. Tədbirlərdə unudulmuş adət-ənənələrimizin təbliği, Azərbaycan xalqının keçmişi ilə müasir dövrün müqayisəsi, milli xarakteri, dini, fəlsəfi və psixoloji görüşləri, əxlaqi, ailə və cəmiyyət münasibətləri, vətən, torpaq sevgisi, dilimizin şirinliyi, aşıq musiqisinin ürəkləri oxşayan həzinliyi və s. mövzularda söhbətlər aparıla bilər.

❖ **Beynəlxalq Ana dili Gününün qeyd olunması.** Fevral ayının 21-i ölkəmizdə Ana Dili Günü kimi qeyd edilir. Artıq bir neçə ildir ki, AR Təhsil Nazirliyi-

nin təşəbbüsü ilə müxtəlif rayonların, eləcə də paytaxtın orta məktəblərində təhsil alan şagirdlər müsabiqələrdə mahnı, şeir nominasiyaları üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirirlər. Dilimizin təbliği ilə bağlı məktəblərdə təşkil edilən bütün tədbirlər – söhbətlər, disputlar, müzakirələr, ədəbi-bədii gecələr və s. şagirdlərdə dilimizə məhəbbət hissi formalaşdırır. Bu məqsədlə, “Ana dilimizi sevak, sevdilərək” mövzusunda tədbir keçirmək faydalı olar. Bu zamanı müəllimlərimizin ana dilimizin saflığı, zənginliyi haqqında söhbət aparmaları, şair və yazıçılarımızın, elm xadimlərimizin əsərlərindən parçalar seçmələri, nümunələr gətirmələri və söhbətlərin düzgün istiqamətdə aparılmasına çalışmaları məqsədəuyğun olardı.

❖ **Milli bayramların qeyd edilməsi.** Azərbaycançılıq ideyalarını, xalqımızın milli-mənəvi irsini özündə təcəssüm etdirən bayramların qeyd olunması şagirdlərimizə milli-mənəvi dəyərlərimizin aşılmasına xidmət edən vasitədir. Novruz bayramı bu bayramlar sırasında ən birincisidir. Bu qədim bayramın qeyd olunması milli özəllikləri ilə yanaşı, xalqın qədim və zəngin folklorunu yeni nəsllə çatdırmaq, dünyaya tanımaq baxımından əhəmiyyətlidir. Milli dəyərlərimizin təbliği üçün məktəblərdə təşkil edilən “Novruz şənlikləri” adlı tədbirin hazırlanmasında şagirdlərin də fəal iştirakını təmin etmək lazımdır.

Keçiriləcək tədbirin kompozisiyasından asılı olaraq, xüsusi proqram, ssenari tərtib edərək səhnəciklər qurmaq olar. Təbiidir ki, hər hansı bir tədbirə hazırlamaq onun iştirakçılarında yaradıcılıq qabiliyyəti tələb edir. Təşkilatçı şənliyin əvvəlindən sonuna kimi bütün elementləri (çıxışlar, rəylər, qonaqların çıxışları, musiqi nömrələri və s.) ssenaridə əks etdirir. İştirakçıların yerləşdirilməsi, aparıcıların yeri, qonaqların qarşılınması, tədbirin keçiriləcəyi yerin mövzuya uyğun tərtibatı, lazımı stend, sərgi və s. vəsaitlərin hazırlanması əvvəlcədən planlaşdırılır. Tədbir mövzu ilə bağlı şeir və yaxud səhnəciklərlə tamamlana bilər.

Müəllim tərəfindən şənliyin mövzusunda uyğun ədəbiyyat sərgisi, viktorina, ədəbi oyunlar hazırlanır. Məktəbdə rəssamlığa, memarlığa maraq göstərən şagirdlərin bacarıq və qabiliyyətlərini aşkara çıxarmaq, maraqlarını təmin etmək üçün bu bayramın atributlarını və xüsusiyyətlərini əks etdirən ən yaxşı rəsmlər, maketlər üçün müsabiqə elan edilir. Ssenariyə Novruz bayramı mövzusunda tərtib edilmiş maraqlı ədəbi viktorina da daxil edilir.

Müəllim şagirdlərin köməyi ilə bayramın simvolu olan Keçəl və Kosa obrazlarını tamaşa üçün hazırlayır. Tədbirin keçirilməsində müvafiq dekorasiyalardan, teatr kostyumlarından yerində istifadə edilməlidir. Tədbirdə Novruz tamaşaları, musiqi, kəndirbaz oyunları, rəqslər, folklor kollektivlərinin çıxışları, bayram ənənələrini əks etdirən milli kulinariya nümunələri nümayiş olunur. Tədbirə həm şagird kollektivinin tərkibində olan musiqi məktəbinin şagirdlərini, həm də digər mədəniyyət mərkəzlərindən muğam ifaçıları və sənətçiləri də dəvət etmək olar.

❖ **Kitab təqdimatı.** Müəllimlər Heydər Əliyev Fondunun milli dəyərlərin

təbliği ilə əlaqədar nəşr etdirdiyi yeni kitabların təqdimatını təşkil edə bilərlər. Tədbirdən əvvəl elan hazırlanır. Elanda kitabın annotasiyası öz əksini tapır. Oxucuların rəyini öyrənmək üçün anket-sorğu paylanır. Bundan əlavə, kitab haqqında bukletlər və dəvətnamələr də hazırlamaq olar. Müəllif və kitab haqqında qısa məlumatın verildiyi, təqdimatın keçirilmə yeri və vaxtının göstərildiyi dəvətnamələr əlaqədar təşkilatlara göndərilir. Kitabın mövzusu, təqdimatın məqsədi haqqında məlumat verilir. Aparıcı təqdim olunan kitabın ya özünü, ya da fotosəklini nümayiş etdirir. Proyektorun köməyi ilə ekranda kitabın elektron variantı nümayiş etdirilir. Kitabın kimlər üçün nəzərdə tutulduğu haqqında söhbət gedir və onun mündəricatı elektron variantda göstərilir. İştirakçılara kitabın yerləşdiyi internet ünvanları haqqında məlumat verilir. Sonra oxucularla dialoq aparılır. Kitabın əhəmiyyəti haqqında rəy və mülahizələr dinlənilir, mövzuya uyğun suallar verilir. Tədbirdə müəllifin iştirakı vacibdir, çünki ortaya çıxan bir çox sualları yalnız o cavablandıra bilər.

❖ **Şagirdləri kütləvi informasiya vasitələrinə (KİV) istiqamətləndirmə.**

Bu gün kütləvi informasiya vasitələri gənclərimizin milli dəyərlər zəminində tərbiyə olunmasında mühüm vasitədir. Ona görə müəllim şagirdləri lazımı kütləvi informasiya vasitələrinə yönəltməyə çalışmalıdır. Torpaqlarımızın rəşadətli ordumuz tərəfindən erməni işğalçılarından təmizlənməsi, şəhid və qazilərimizin şərəfli ömür yolu haqqında verilən məlumatlar gələcək nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

❖ **“İşğal altında olan və işğaldan azad olunan ərazilərimiz” mövzusunda tədbir.** İbtidai siniflərdə keçirilən ədəbi-mədəni tədbirlər uşaq psixologiyasına daha tez təsir göstərir. “Keçirilən tədbirlərdə bayramlarımızla əlaqədar adət-ənənələrin, xalq dramları və oyunlarının nümayişi məktəblilərin milli ruhda tərbiyə olunmasına təkan verir” [Alışova N., 2011]. Həmçinin vətənimizin müdafiəsi istiqamətində Azərbaycan ziyalıları, bütün dünyada məşhur olan mədəniyyət və incəsənət xadimləri, digər ölkələrdə yaşayan diaspor nümayəndələri ilə yanaşı, müəllimlər də dövlətə daha fəal yardım göstərə bilərlər. Bu məqsədlə, məktəbdə “Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır!” adlı müzakirə təşkil etmək olar.

Erməni vandallığı nəticəsində dağıdılmış, məhv edilmiş abidələrin bugünkü və gələcək taleyi barədə müzakirələr aparılmalı və fəsadların aradan qaldırılması yolları axtarılmalıdır. Müzakirə zamanı mövzunun düzgün dəyərləndirilməsi məqsədilə tədbirə mövzu ilə əlaqədar şəxslər – Qarabağ müharibəsi iştirakçıları, memar və heykəltəraşlar, hərbi jurnalistlər və b. dəvət oluna bilər. Müzakirənin mövzuya aid sənədli film ətrafında aparılması da mümkündür. Müzakirə giriş söhbəti ilə başlaya bilər. Müzakirə iştirak edənlərin fikir mübadiləsi, hamının fəal iştirakı və irəli sürülən məsələyə münasibətinin aydınlaşdırılması şəraitində ke-

çirilməlidir.

Azərbaycan dili dərslərində keçirilən bütün bu tədbirlər milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq, vətənpərvərlik hisslərini gücləndirir, insanın əsl vətəndaş kimi yetişməsində birbaşa rol oynayır. Vətənpərvərlik hissi insana kiçik yaşlarından aşılanmalı, uşaqlıqdan tərbiyə edilməlidir.

Nəticə / Conclusion

Ümumiyyətlə, belə qənaətə gəlmək olar ki, ibtidai sinif şagirdlərində milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissinin formalaşdırılmasında Azərbaycan dili dərslərinin imkanlarını yalnız dərslər prosesi ilə məhdudlaşdırmaq düzgün deyil, onları dərslərdən kənar tədbirlərin təşkilinə yönəltmək də məqsədəuyğundur. Məktəblərdə maarifləndirici tədbirlərin keçirilməsi, tanınmış elm və sənət adamlarının mülahizə və düşüncələrinin geniş ictimaiyyətə təqdim olunması və digər amilləri özündə əks etdirən tədbirlərin yer alması mənəvi dəyərlərin əsas meyarlarının ortaya qoyulmasında həlledici rola malikdir. Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, hər bir məktəbin “Milli-mənəvi dəyərlər” mövzusunda həyata keçirdiyi tədbirlər haqqında elektron məlumat bazasının yaradılması məqsədə uyğun olardı.

Şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissinin formalaşdırılmasında tədris müəssisələrinin böyük rolu vardır. Məhz bu dəyərlərin formalaşdırılması yolu ilə dövlətimiz, cəmiyyətimiz üçün layiqli vətəndaşlar yetişir. Şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissinin formalaşdırılmasında məktəblərdə tədris olunan mövzularla yanaşı, məktəbdən kənar tədbirlərdən də istifadə olunması məqsədəuyğundur.

Problemin aktuallığı. Məqalədə ibtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissinin formalaşdırılması yolları geniş şəkildə araşdırılmış və bunun üçün optimal üsullar təqdim olunmuşdur. Müasir təhsil sisteminin cəmiyyətin hazırkı inkişaf tələblərinə cavab verə bilən, zəmanəmizin düşüncə tərzinə uyğun şəkildə formalaşdırılması, yeni nəsildə milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət hissinin aşılınması və inkişaf etdirilməsi həmişə aktual mövzulardan olmuşdur.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə ibtidai siniflərdə Azərbaycan dili dərslərinin tədrisi prosesində şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissinin formalaşdırılmasında inteqrasiyanın imkanlarından söhbət gedir. Qeyd olunur ki, müəllim inteqrasiyadan bir neçə istiqamətdə istifadə edə bilər: təlim və tərbiyənin inteqrasiyası, fənlərarası inteqrasiya və təlim metodları arasında inteqrativlik.

Problemin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ibtidai siniflərin Azərbaycan dili dərslərlərinə daxil edilmiş mövzuların tədrisi zamanı məqalədə göstərilən

imkan və yollardan istifadə etməklə milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərə hörmət hissisinin formalaşdırılmasına, inkişaf etdirilməsinə nail olmaq mümkündür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan dili fənninin kurikulumu (metodik tövsiyə) <https://metodik-tovsiye.blogspot.com/2015/09/azrbaycan-dili-kurikulumu.html>
2. Azərbaycan dili. (2018). (II sinif), (dərslük). Bakı, "Altun kitab".
3. Azərbaycan dili (tədris dili). (2018). (II sinif) (metodik vəsait). Bakı, "Təhsil NP" MMC.
4. Alışova N. (2011). Milli-mənəvi dəyərlərin təbliğində kitabxanaların rolu. Respublikanın kütləvi və ixtisaslaşdırılmış kitabxanaları. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemləri üçün metodik tövsiyələr. Bakı.
5. Əliyeva N. (2018). Riyaziyyat fənninin tədrisində milli-mənəvi dəyərlərin aşılınması. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, "Elmi əsərlər", cild 85, № 8.
6. Əliyev P., Qəribov Ş., Əsədova İ. (2019). Təhsilin idarə olunmasında dəyərlər. Bakı, "Mütərcim".
7. Əsədova İ. (2015). Təhsilin milli və bəşəri dəyərlər əsasında təşkili. Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu, "Elmi əsərlər", Bakı, № 4, s.115 –118.
8. Ümumi təhsilin fənn standartları (I–XI siniflər). (2012). Bakı, "Mütərcim".
9. Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. (2008). Bakı, "Təhsil".
10. "Ümumi təhsil sistemində dərslük siyasəti". "Azərbaycan müəllimi", 25 yanvar, <https://old.edu.gov.az/az/page/162/537>.
11. http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/c_f_18343.htm.
12. <http://www.e-qanun.az/framework/42543>.
13. <https://edu.gov.az/az/page/162/537>.

FORMALIZATION OF JOINT ACTIVITY SKILLS IN FAMILY IN PRIMARY CLASS STUDENTS

Humay Jabiyeva

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan,
chief specialist
E-mail: chh228@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0410-8276>

Abstract. The article provides information about teacher-parent-student relationships and skills formed during joint activities in the family. It is noted that the education of students depends on teacher-parent-student relations. In order for parents and students to work together, recommendations have been made to read books, go to theaters and cinemas, play various board games related to children's development, and engage in creative work. The article talks about the importance of forming student-teacher-parent, as well as parent-child relations in terms of meeting the requirements of standards related to joint activity in the "Individual and society" content line in the "World of knowledge" subject curriculum for grades I-IV.

Keywords: joint action skills, teacher-parent-student relations, education system, "World of knowledge", collective action, upbringing.

To cite this article: Jabiyeva H. (2022). Formalization of joint activity skills in family in primary class students. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 241, Issue IV, pp. 155-163.

Article history: received – 19.10.2022; accepted – 05.12.2022.

İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNDƏ AİLƏDƏ BİRGƏ FƏALİYYƏT BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI

Humay Cəbiyeva

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, baş mütəxəssis

E-mail: chh228@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0410-8276>

Annotasiya. Məqalədə müəllim – valideyn – şagird münasibətləri və ailədə birgə fəaliyyət zamanı formalaşan bacarıqlar haqqında məlumat verilir. Qeyd olunur ki, şagirdlərin təlim-tərbiyəsi müəllim – valideyn – şagird münasibətlərindən asılıdır. Valideynlərlə şagirdlərin birgə fəaliyyət göstərməsi üçün istirahət günlərində kitab oxumaq, teatrlara, kinoteatrlara getmək, uşaqların inkişafı ilə bağlı müxtəlif stolüstü oyunlar keçirmək, yaradıcı işlə məşğul olmaq barədə tövsiyələr verilmişdir. Məqalədə I–IV siniflər üzrə “Həyat bilgisi” fənn kurikulumunda “Fərd və cəmiyyət” məzmun xəttində birgə fəaliyyətlə bağlı standartların tələblərinin ödənilməsi baxımından şagird – müəllim – valideyn, həmçinin valideyn – övlad münasibətlərinin formalaşdırılmasının əhəmiyyətindən bəhs edilir.

Açar sözlər: birgə fəaliyyət bacarıqları, müəllim – valideyn – şagird münasibətləri, təhsil sistemi, “Həyat bilgisi”, kollektiv fəaliyyət, tərbiyə.

Məqaləyə istinad: Cəbiyeva H. (2022). İbtidai sinif şagirdlərində ailədə birgə fəaliyyət bacarıqlarının formalaşdırılması. *«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil»*, № 4 (241), səh. 155-163.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 19.10.2022; qəbul edilib – 05.12.2022.

Giriş / Introduction

Uşaqılıq – insan həyatının ən mühüm dövrüdür, gələcək həyata hazırlıq dövrü, parlaq, bənzərsiz, təkrar olunmaz dövrüdür. Uşaqılığın necə keçməsi bugünkü şagirdin gələcəkdə necə insan olacağını müəyyən edir.

Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında ailənin rolu böyükdür. Bununla belə, məktəb həyatı da uşağın gələcək həyatında ailə qədər əhəmiyyətli rol oynayır. Bu mənada təhsilin şəxsiyyətyönümlü, nəticəyönümlü, inkişafetdirici xarakter daşması şagirdlərdə həyatı bacarıqların (kompetensiyaların) formalaşdırılmasına xidmət edir.

AR Təhsil Nazirliyinin məzmun islahatları istiqamətində beynəlxalq təşkilatlarla birgə həyata keçirdiyi layihə və proqramlardan biri nazirlik və Qlobal Fond tərəfindən reallaşdırılan “Azərbaycanda İİV/QİÇS-ə qarşı cavab tədbirlərinin gücləndirilməsi” layihəsidir. Dünya təcrübəsində geniş tətbiq olunan bu layihə Azərbaycanda 2006-cı ilin yanvar ayından həyata keçirilməyə başlanılmışdır. Layihə çərçivəsində ümumtəhsil məktəblərində “Həyatı bacarıqlara əsaslanan təhsil” üzrə fakültativ kurs tədris olunur [“Həyatı bacarıqlara əsaslanan təhsil” fakültativ kursunun tədrisi barədə Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin əmri., 10 avqust, 2010].

Bu integrativ kursun məqsədi şagirdlərə sağlam həyat tərzi və həyatı bacarıqların aşılması, bu sahədə müvafiq bilik, bacarıq və vərdislərin, effektiv davranış strategiyalarının formalaşdırılmasıdır. Buraya sağlamlığın qorunması ilə yanaşı, insan hüquqları, vətəndaşlıq və digər sosial problemlər də daxil edilmişdir. Kursun tədrisində təlimin interaktiv üsullarından istifadə edilməklə şagirdlərin qazandıqları zəruri bilik, bacarıq və vərdisləri həyatda tətbiq edə bilmələri əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirilmişdir. Fakültativ, fərdi və qrup məşğələləri üçün nəzərdə tutulmuş saatlardan kursun tədrisinə ayrılması mümkün olmayan hallarda dərnək məşğələlərində, həmçinin fənlər üzrə müvafiq mövzuların tədrisində nəzərdə tutulmuş vəsaitdən istifadə olunması təmin edilir. Bütün bunlarla bərabər, şagirdlərin həyatı bacarıqlara yiyələnməsində ailənin rolu böyükdür.

Əsas hissə / Main part

Ailə – bir-biri ilə qohumluq əlaqələri ilə bağlanan insanların birliyi və hər kəsin həyatında böyük rol oynayır. Ailə üzvləri hər zaman bir-birinə kömək etməlidirlər. İnsanın böyüyüb boya-başa çatdığı ailənin onun tərbiyəsində, əxlaqlı bir insan kimi yetişməsində rolu əvəzsizdir. Ailənin əsas funksiyası da gələcək üçün öz məsuliyyətini dərk edən, əxlaqi dəyərləri mənimsəyən insan yetişdirməkdir.

məkdir. Hər bir valideyn öz övladına mükəmməl tərbiyə verməyə, onu əxlaqlı insan kimi yetişdirməyə çalışır. Valideynlər öz sevgisi, hörməti, şəfqəti, mərhəməti ilə övladlarına nümunə olmağa çalışmalıdırlar. Məhəmməd peyğəmbər (s.a.s.) buyurmuşdur: “Heç bir ata öz övladına tərbiyədən daha gözəl sərvət miras qoya bilməz” (Məhəmməd Peyğəmbərin (a.s.a.) kəlamları).

Ailə uşağa öz həyatında yaşlı nəsillərin həyat və əməyinin müsbət təcrübəsini mənimsəməyə kömək etməklə yanaşı, fəaliyyətin, vərdişlərin, münasibətlərin dəyərli təcrübəsini toplamaqda da kömək edir. Ailədə valideynlərlə uşaqlar arasında münasibətlər şəxsi, emosional xarakter daşıyır. Valideynlər uşaqlarla xoş rəftar etməli, onlara fiziki və psixoloji cəhətdən yaxşı inkişaf etməsi üçün, hər şeydən əvvəl, sevgi, məhəbbət verməlidirlər.

Ailədə uşaqların da üzərinə düşən öhdəliklər, məsuliyyət və vəzifələr vardır. Onlar evdə öhdələrinə düşən, güclərinə müvafiq işləri görməli, öz otaqlarını təmizləməli, əşyalarını səliqəyə salmalı, ev işlərində analarına kömək etməlidirlər. Bacı-qardaşlarına, valideynlərinə aid olan əşyaları öz əşyaları ilə qarışdırma-malıdırlar. Anaya, ataya, ailədə olan digər yaşlılara itaət etməli, onların sözü baxmalı, dediklərinə, nəsihətlərinə əməl etməlidirlər. Yaşca böyük olan uşaqlar kiçik yaşlıları həmişə qorumalı, onların qayğısına qalmalı, onlara qulluq etməkdə analarına kömək göstərməlidirlər.

Uşaqların ailə ilə birlikdə keçirdikləri vaxt *birgə fəaliyyət* adlanır. Birgə fəaliyyət nəticəsində uşaqları müxtəlif cəhətlərdən daha yaxından tanımaq olur. Valideynlər təmkinlə, səbrlə övladlarına müxtəlif problemləri düzgün izah etməyi bacarmalıdırlar.

Valideynlər uşaqlarının tərbiyəsini, təlimini və inkişafını ümumtəhsil müəssisələrinə etibar edirlər. Bəzi valideynlər övladlarının uğurları ilə az maraqlanırlar və ya heç maraqlanmırlar. Sağlam cəmiyyətin mövcudluğu və bu mühitin qorunması üçün sağlam nəsil yetişdirmək lazımdır. Dövlətin, təlim-tərbiyə müəssisələrinin və ailənin qarşısında duran bu vəzifə aktuallığı ilə həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. “Belə şəxsiyyətin yetişməsinin yollarından biri də “təhsil – təlim – tərbiyə üçbucağının da keyfiyyət” məsələsini “şagird – məktəb – valideyn” üçbucağı ilə inteqrasiyaya yönəltmək günün tələbləri səviyyəsinə yüksəltməkdir” [Mahmudov A., 2019]. Bu inteqrativlik olmadan onları birgə fəaliyyətə cəlb etmək, praktik olaraq mümkün deyildir. Uşağın tam inkişafı məhz kollektiv fəaliyyət prosesində baş verir. Kiçik yaş dövründə uşaqların ətrafında baş verənlər onlara çox dərin təsir göstərir və bu hadisələr onların sonrakı həyatında iz buraxır. Məhz bu dövrdə uşaqlara valideyn diqqəti xüsusilə lazımdır. Daha sonra bu dövrdə uşaqların tərbiyəsində əldən buraxılan imkanları geri qaytarmaq mümkün olmayacaqdır.

Hər bir uşağın öz inkişaf zonası var – valideynləri ilə birlikdə həyata ke-

çirə bildiklərini, özləri sərbəst yerinə yetirə bilmirlər. Uşaqların bacarıqlarından istifadə edib, onlara düzgün istiqamət verilməlidir. Bunun üçün birgə fəaliyyət göstərmək lazımdır. Birgə fəaliyyət zamanı uşaq əvvəlcə sadəcə baxacaq, sonra isə öyrəndiklərini özü sərbəst tətbiq etməyə başlayacaq. Burada aparıcı rol valideynin üzərinə düşür.

Valideyn övladının yalnız geyimi, qidalanması ilə maraqlanmamalı, eyni zamanda, onunla ünsiyyət qurmalı, onları düşünməyə sövq etməlidir. Birlikdə oyunlar təşkil etmək, gəzmək, müxtəlif mövzularda söhbətlər aparmaq, hekayələr, nağıllar quraşdırmaq, kitablar oxumaq və çizgi filmlərini izləmək olar. Kiçik yaşlı uşaqlar üçün həmişə ata-analarının nə etdikləri, nə danışdıqları maraqlıdır. Buna görə də valideynlər yalnız övladları üçün faydalı olanları etməlidirlər. Uşaq bir iş görən zaman böyüklər tərəfindən tərif eşidəndə qürurlanır, sevinc hissi keçirir. Valideyn birgə fəaliyyət prosesində övladına kömək etməli və onu istiqamətləndirməlidir, o isə birgə fəaliyyət nəticəsində müəyyən bir iş görməyin mümkün olduğunu başa düşməlidir. Valideynlərin təhsil səviyyələri, xarakterləri, həyat tərzləri, maddi və vaxt imkanları müxtəlifdir. Ona görə də valideynin məktəblə əlaqəsi, məktəb psixoloqu, müəllimlərlə əməkdaşlığı onların şəxsiyyət kimi formalaşması ilə yanaşı, uşaqlara bilik və bacarıqların mənimsədilməsi baxımından da günün aktual problemlərindəndir.

“Müəllim – şagird – valideyn əlaqələri tərbiyə və təlimin inteqrativliyinin təminatçısıdır. İnteqrasiyanın növlərindən biri məhz təlim və tərbiyənin inteqrativliyidir” [Abbasov A., 2016]. Bu inteqrativliyin əsası ibtidai siniflərdə qoyulmalıdır. Ona görə də müəllim şagirdləri ilə yanaşı, onların valideynlərini də tanımalı, onlarla əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasına çalışmalıdır. Valideynlərin öz övladlarının təlim-tərbiyəsinə eyni dərəcədə vaxt ayırmadığını, valideyn tiplərinin, həmçinin onların imkanlarının müxtəlifliyini nəzərə alaraq, müəllim şagirdin təliminə valideynin qoşulmasına müxtəlif metod və üsullardan istifadə yolu ilə nail ola bilər. “Müəllim şagirdlərə ev tapşırığı verərkən valideynlərin bilik və bacarıqlarına əsaslanan tapşırıqlar seçir, məsələn, evdə müəyyən mövzulara aid tapmacalar, atalar sözləri yazmaq haqqında tapşırıq verir. Bu zaman həm valideyn övladına vaxt ayırmış olur, həm də valideyn-övlad əməkdaşlığı yaranır. Valideynlər müəyyən mövzulara öz münasibətlərini bildirə, övladları ilə müzakirələr apara bilirlər [Əsədova İ., 2018].

Beləliklə, uşaqla birgə işləmək üçün hansı fəaliyyət növlərindən istifadə etmək lazımdır?

1. Kitab müəlisəsi. İstirahət günlərində uşağa axşam, yatmadan əvvəl və ya gün ərzində kitab oxumaq olar. Bu zaman uşağa dərkətmə ilə yanaşı, əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşması da baş verir. Ən əsası isə, valideynləri ilə birlikdə belə bir fəaliyyət prosesində olarkən uşaqla tez-tez öz sirləri və problemləri haqqında

danışmaq arzusu yaranır.

2. Teatrlara, kinoteatrlara səfərlər. İlkın mərhələdə belə səfərlərin təşəbbüskarı valideynlərdır. Uşaqlar gedəcəkləri yeri və mövzunu özləri seçirlər. Bu, valideynlərin uşaqla birgə fəaliyyətidır. Bu fəaliyyəti həyata keçirərkən valideynlər öz uşaqlarına daha yaxın olurlar və bu, ailə münasibətlərinin möhkəmlənməsinə kömək edir.

3. Uşaqlarla valideynlərin birgə oyunları. Hər cür stolüstü oyunlar – şahmat, domino, söz oyunları, məntiqi oyunlar və s. uşaqlarla valideynlərin birgə fəaliyyətini artırır. Oyun uşaq üçün ən xoş fəaliyyətdir, oyun prosesində o, həm inkişaf edir, həm də tərbiyə olunur.

4. Uşaqlarla valideynlərin birgə yaradıcılığı. Valideynlər, adətən, ya günlərinin çox hissəsini işdə keçirir, ya da digər işlərlə məşğul olurlar. Birgə yaradıcılıq prosesində isə valideynin övladına diqqəti artır. Uşaqların və valideynlərin birgə yaradıcılığı ailədə bir çox müsbət emosiyalar və isti atmosfer yaradır. Yaradıcılıq prosesi uşağın hərtərəfli inkişafını stimullaşdırır. Onun motor bacarıqları təkmilləşir, təxəyyülü inkişaf edir, yaradıcılıq potensialı artır. Valideynlər övladlarının yaradıcılığını sərgiləmək üçün evdə bir guşə yarada bilərlər. Bu, uşaqların öz işlərini daha əhəmiyyətli hiss etmələrinə şərait yaradacaqdır.

“İbtidai sinif müəllimlərinin valideynlərlə əlaqə yaratmaları daha asandır. Belə ki, onlar gün ərzində iki dəfə – övladlarını məktəbə gətirəndə və məktəbdən aparanda məktəbdə olurlar. Bu fürsət müəllimlərə valideynlərlə daha sıx əlaqə yaratmağa imkan verir. Şagirdlərin idrak prosesinin inkişaf etdirilməsi üçün təlim-tərbiyə prosesinin integrativ şəkildə aparılmasının əhəmiyyəti böyükdür” [Əsədova İ., 2014]. Bu, elmi biliklərin tərbiyəvi məsələlərə yönəlməsi ilə yanaşı, şagirdlərə xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, humanistlik və s. hissələrin aşılmasına və formalaşdırılmasına istiqamətlənir. Bu prosesin davamlı olması üçün valideynlərlə əməkdaşlığa üstünlük vermək faydalıdır.

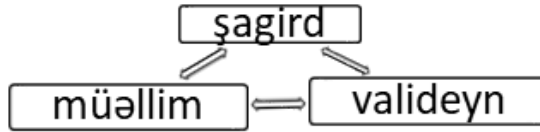
Tərbiyəyə birtərəfli yanaşma insanı yanlışlıqlara sövq edir. Buna görə də müəllim valideynlərlə əməkdaşlığı ön plana çəkməlidir. “Uşaqların öyrəndiklərinin tətbiqi üçün bütün məktəblərdə eyni şərait yoxdur, yaxud dərs üçün ayrılan vaxt buna imkan verməyə bilər. Ona görə də bəzi tapşırıqların icrasını ev tapşırığı kimi vermək, bu tapşırıqlara valideynlərin də cəlb olunmasına çalışmaq məqsəddəuyğun olar. Məsələn, uzunluq, sahə vahidlərinin öyrənilməsi zamanı yaşadıkları evin, həyətəyanı sahənin, kənd yerlərində əkin sahələrinin, digər obyektlərin sahələrinin, perimetrinin və s. valideynlərlə birlikdə ölçülməsini, sahəsinin hesablanmasını yerinə yetirməklə şagirdlər həm nəzəri biliklərini möhkəmləndirər, həm əyanilik ön plana çəkilər, həm də valideynlərin övladlarına vaxt ayırmalarına, onların əməkdaşlıq etmələrinə nail olmaq olar” [Əsədova İ., 2008].

Bəzən həyatda ən çox bizə vacib olanları unuduruq. Dəyər verdiyimiz in-

sanlara kifayət qədər vaxt ayırmır, onlarla az vaxt keçiririk. Sonra isə özümüze “Niyə biz belə fərqliyik?”, “Niyə bir-birimizi anlamırıq?” suallarını veririk. Ona görə də valideynlər öz övladlarını hər zaman diqqət mərkəzində saxlamalı, onların maraq dairəsində olan problemlərlə maraqlanmalıdırlar.

Ailə – uşağın ilk kollektividir, burada gələcək şəxsiyyətin əsası qoyulur. Uşaq təhsil müəssisəsinə daxil olduğu andan etibarən “pedaqoji üçbucaq” (müəllim–valideyn–şagird) formalaşır. Müəllimlər, şagirdlər və valideynlər arasında müsbət münasibətlərin yaranması uşaqların tərbiyəsi və inkişafında əldə olunan nailiyyətlərdən asılıdır. Valideyn təlim-tərbiyə prosesinin fəal iştirakçısı olmalıdır.

Uşağın həyatı iki mühüm sahədən ibarətdir: məktəb və ailə. Bu iki sahə daim dəyişikliklərə məruz qalır və inkişaf edir. Buna görə də müəllim və valideynlər həmişə birlikdə fəaliyyət göstərməlidirlər. Valideynin müəllimlə əlaqəsinin olmaması uşağın təlim-tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir. Müəllim valideynləri də təhsil prosesinə cəlb etməlidir. Şagirdlər vaxtlarının xeyli hissəsini məktəbdə keçirirlər. Valideyn uşağının təlim-tərbiyə səviyyəsini, həmyaşıdları ilə əlaqələrini bilməlidir. O, öz uşağının məktəb həyatının daimi iştirakçısı, həyatında baş verən əsas hadisələrin şahidi olmalıdır. Buna görə də müəllim daim valideynlə əlaqə saxlamalıdır.

I–IV siniflər üzrə “Həyat bilgisi” fənn kurikulumunda “Fərd və cəmiyyət” məzmun xətti üzrə birgə fəaliyyətlə bağlı standartlar verilmişdir.

I sinif

“2.1. İnsanı sosial varlıq kimi dərk etdiyini nümayiş etdirir.

2.1.2. Birgə fəaliyyətin faydasını nümunələr əsasında izah edir” [Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları), 2010].

II sinif

2.1. İnsanı sosial varlıq kimi dərk etdiyini nümayiş etdirir.

2.1.2. Özünün və yoldaşlarının kollektiv daxilində fəaliyyətinə münasibət bildirir” [Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları), 2010].

III sinif

2.1. İnsanı sosial varlıq kimi dərk etdiyini nümayiş etdirir.

2.1.2. “Cəmiyyət” anlayışı haqqında təsəvvürlərini ifadə edir [Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları), 2010].

IV sinif

2.1. İnsanı sosial varlıq kimi dərk etdiyini nümayiş etdirir.

2.1.2. İnsanı sosial varlıq kimi səciyyələndirən cəhətlər barədə kiçik təqdimat hazırlayır [Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları), 2010].

Birgə fəaliyyət prosesində şagirdlərdə aşağıdakı bacarıqlar formalaşdırılır:

- birgə işləmək;
- əməkdaşlıq etmək;
- başqalarının fikrinə hörmətlə yanaşmaq;
- hər kəsə öz fikrini söyləmək üçün imkan yaratmaq, təmkinli olmaq;
- fikrini sübut etməyi bacarmaq;
- sirr saxlamağı bacarmaq, heç kəsin sirrini başqasına danışmamaq;
- hər zaman gülərüz olmağa çalışmaq;
- çətinlik yaranarkən yardım etmək, zəif şagirdlərə daha çox diqqət yetirmək.

“Fərd və cəmiyyət” məzmun xətti üzrə standartların məzmununa nəzər salarkən belə qənaətə gəlmək olar ki, müxtəlif tip ailələrdən gələn uşaqlarla eyni məzmun xətti üzrə standartların reallaşdırılması şagird-məktəb-valideyn əməkdaşlığından asılıdır. Bu əməkdaşlığın yaradılması, inkişaf etdirilməsi və davamlı olması məktəb idarəedicilərinin, xüsusən sinif rəhbərinin peşəkarlığına əsaslanır. İbtidai sinif müəlliminin vəzifə funksiyası təkcə müəyyən fənlərin tədrisi ilə yekunlaşmır, o, həm də sinif rəhbəri kimi bu əməkdaşlığın təməlini qoyur.

Nəticə / Conclusion

Araşdırmalara əsasən belə bir nəticəyə gəlirik ki, uşağın tərbiyəsində, onun əxlaqlı, inkişaf etmiş insan kimi yetişməsində ailənin böyük rolu vardır. Uşaqlar ailədə öz üzrlərinə düşən öhdəlikləri, vəzifələri yerinə yetirməklə cəmiyyət üçün faydalı insan kimi formalaşırlar.

Uşaq üçün ailə birgə fəaliyyət məktəbidir. Valideynlərin övladları ilə mümkün qədər çox vaxt keçirmələri, müxtəlif tədbirlərdə birlikdə iştirak etmələri onlarda sağlam həyat tərzinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Uşaqların təlim-tərbiyəsində müəllimlərin valideynlərlə tərəfdaş olmaları, valideynlərin pedaqoji savadlılığının artırılması üçün məktəbdə vaxtaşırı seminarların, açıq qapı günlərinin təşkil edilməsi məqsədemüvafiqdir. Valideynlərin və şagirdlərin birgə fəaliyyəti təhsilə marağı artırır, şagirdlərin motivasiyasını, ailə münasibətlərini inkişaf etdirir. Valideynlər bilməlidirlər ki, sinif kollektivinin fəaliyyəti nə qədər maraqlı və müxtəlif istiqamətli olarsa, uşaqların sosial inkişafı daha sürətlə gedər. Valideynlər təhsil prosesinin, sinif işlərinin təşkilində iştirak edərək, öz övladlarının və bütövlükdə şagird kollektivinin inkişafına kömək edirlər. Ailədə birgə fəaliyyət

.....
bacarıqlarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi həm də şəxsiyyətin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Məqalənin aktuallığı. Ailədə valideynlərin şagirdlərlə birgə fəaliyyəti mühüm amildir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar bu istiqamətdə müsbət nəticələrin alındığını göstərir. Buna görə də bu mövzuya həsr edilmiş bütün tədqiqatlar və elmi araşdırmalar xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada ibtidai sinif şagirdlərinin ailədə birgə fəaliyyət zamanı formalaşan bacarıqlarından, onlarla birgə iş formalarından, müəllim–valideyn–şagird münasibətlərinin uşaqların tərbiyəsi və inkişafındakı rolundan bəhs edilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, “Həyat bilgisi” fənn kurikulumunda qeyd olunan birgə fəaliyyət üzrə standartlar əsasında bacarıqların formalaşdırılması əsaslandırılır. Bu baxımdan məqalədən müəllimlər, gənc tədqiqatçılar, doktorant və dissertantlar, magistrələr, uşaqların tərbiyə və təlimi ilə məşğul olan hər kəs və valideynlər faydalana bilərlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Abbasov A. (2016). Ailə pedaqogikası. Bakı, “Mütərcim”.
2. Cabbarlı N., Abbasova H., Məmmədova S. (2021). Həyat bilgisi (2-ci sinif) Bakı: “Şərq-Qərb”.
3. Əsədova İ. (2014). Ümumiləşdirici dərslərin təşkilində inteqrasiyanın yaradılmasının imkan və yolları. Bakı, “Kurikulum”, №1, s. 85–87.
4. Əsədova İ. (2008). Əyaniliyə yeni yanaşmalar: intellekt tərbiyəyə xidmət edən vasitədir. Bakı, “Azərbaycan məktəbi”, № 1, s. 110–111.
5. Mahmudov V. (2019). Təlim-tərbiyə prosesində şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi. Bakı, “Azərbaycan müəllimi”, 21 aprel.
6. Mehdiyeva G. (2018). Həyat bilgisi (3-cü sinif). Bakı, “Aspoliqraf”.
7. “Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil” fakültativ kursunun tədrisi barədə Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin əmri. 2010, 10 avqust,
8. Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. (2008). Bakı, “Təhsil”.
9. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları). (2010). (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il, 3 iyun tarixli 103 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir).
10. <https://ustschool.edusite.ru/p46aa1/p12aa1.html>
11. <https://nsportal.ru/blog/detskii-sad/all/2016/10/10/otdyh-s-detmi>
12. <https://womo.ua/bonusyi-sovmestnoy-deyatelnosti-s-rebenkom-i-kak-e-organizovat/>

Müəlliflərin nəzərinə!

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» jurnalında dərc ediləcək məqalələr üçün texniki tələblər

Məqalələrin məzmunu

Məqalələr aktual mövzulara həsr olunmalı, jurnalın məzmun və üslubuna uyğun akademik tələblərə cavab verməli, «Giriş» (Introduction), «Əsas hissə» (Main part) və «Nəticə»-dən (Conclusion) ibarət olmalıdır. «Giriş»də mövzunun aktuallığı əsaslandırılmalı, «Əsas hissə»də tədqiq edilən məsələlər, qaldırılan problemlər bölmələr üzrə ətraflı şərh edilməli, «Nəticə»də isə, elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi qənaət, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməli, təklif və tövsiyələr irəli sürülməlidir.

Məqalələrin strukturu, tərtib edilmə qaydaları və həcmi

1) Redaksiyaya təqdim edilən məqalələr, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dövrü elmi nəşrlərin qarşısında qoyduğu şərtlər də daxil olmaqla, aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

— Məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı, vəzifəsi, elmi dərəcəsi, işlədiyi qurumun adı və ünvanı, elektron poçt ünvanı və telefon nömrəsi məqalənin titul səhifəsində yazılmalıdır.

— «Açar sözlər» (Azərbaycan və ingilis dillərində) 3-5 söz və ya söz birləşməsinə ibarət olmalıdır.

— «Xülasə» (Azərbaycan və ingilis dillərində) eyni məzmununda olmaqla, təxminən, 80-100 söz həcmində verilməlidir.

2) Məqalənin mətni Microsoft Word proqramında, A4 (210x297mm) formatda, Times New Roman — 12 şriftində yığılmalı, həcmi 8-10 səhifə olmalıdır.

3) Məqalənin adı böyük hərflərlə, yarımbaşlıqları isə yalnız ilk hərfi böyük olmaqla, qalın şriftlə, kursivlə yazılmalıdır. Başlıq və yarımbaşlıqlardan, cədvəl və şəkillərdən (həmçinin tənliklər və düsturlardan) əvvəl və sonra bir sətir ara boşluğu buraxılmalıdır. Səhifələr ardıcıl olaraq aşağı sağ küncdə nömrələnməlidir.

4) Cədvəl və şəkillərin adı olmalı və bu ad cədvəllər üçün cədvəlin üstündə sol küncdə, şəkillər üçün şəklın altında sol küncdə yerləşdirilərək, ardıcıl nömrələnməlidir.

5) Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə zəruri istinadlar olmalı, sonda verilən «İstifadə edilmiş ədəbiyyat»da istinad olunan ədəbiyyatlar mətnin içində [Məmmədov A., 2010] kimi verilməli, sonda isə əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməlidir. Elmi ədəbiyyata mətnə onlayn istinad olarsa, 1 qoyaraq aşağıda internet linki göstərilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam, dəqiq və orijinalın dilində olmalıdır. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir.

Mətnə istinad olunan bütün mənbələr, səhifə nömrələri ilə birlikdə «istifadə edilmiş ədəbiyyat» siyahısında aşağıdakı nümunələrdə göstərilən qaydada verilməlidir:

a) *Kitablara istinad:*

Adilov M.İ., Həsənov İ.C. (2012). Qloballaşma və milli mədəni dəyərlər. Bakı, «Elm». 476 s.

b) *Jurnallara istinad:*

Kərimova F. (2013) Müasir təlim metodlarından istifadənin zəruriliyi. Məzmun islahatlarının təlimin keyfiyyətinə təsiri, «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil». №4, Bakı, «Ərgünəş», səh. 28-31.

c) *Toplularda məqaləyə istinad (konfrans, simpozium və digər):*

«Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri». (2010). Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı, «Şərq-Qərb», səh. 314-316.

ç) *Dissertasiyalar və avtoreferatlar:*

Məmmədov H.B. (2013) Azərbaycan Respublikası müasir beynəlxalq siyasi proseslərin faktoru kimi. Elmlər doktoru dissertasiyasının avtoreferatı, Bakı, «Elm», 44 s.

d) *Müəlliflik şəhadətnamələri və patentlər:*

Алиев С.Г., Джалалов К.Х. А.С. 163514, СССР // Б.И. 1988, № 4, с.50
Langsam M., Savoca A. C.L. Pat. 4759776, USA, 1988.

e) *İnternet sahifələri (internet sahifələrinə istinadlar tam göstərilməlidir):*

<https://ppe-journal.edu.az/az>

Məqalədə son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.

6) Məqalə redaksiyaya 2 formada — ya elektron poçtla (info@ppe-journal.edu.az), ya da məqalə müəllifinin özü tərəfindən təqdim edilməlidir. Orijinal nüsxədə müəllif(lər)in imzası vacibdir.

Məqalələrin qəbul edilməsi və dərci

Təqdim edilən məqalələr redaksiyada nəzərdən keçirildikdən sonra oxunuş üçün (müəllifin adı gizli saxlanılmaqla) mütəxəssislərə göndərilir. Məqalə jurnalın profilinə uyğun olduğu təqdirdə və tələblərə cavab verərsə, çapa təqdim edilir. Müəllif istəsə, ona məqaləsinin qəbul edilməsi barədə sənəd verilə bilər. Məqalələr növbəlik prinsipi ilə dərc edilir.

Müəlliflik hüquqları

Jurnalda dərc edilən məqalələrdə müəlliflik hüququ qorunur və bu məqalələrin bütün nəşr hüquqları «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» jurnalına aiddir. Jurnalda çap edilmiş məqalələrin eyni ilə digər nəşrlərdə (məqalənin tezis şəklində dərc olunmuş variantı istisnadır) dərcinə yalnız redaksiyanın yazılı icazəsi, sitatların verilməsinə isə mənbə göstərilmək şərti ilə yol verilir.

Əvvəllər çap olunmuş və ya çap olunmaq üçün başqa bir dövrə nəşrə göndərilmiş əlyazmaların jurnala təqdim edilməsi müəlliflik etikasına ziddir. Yuxarıda göstərilən tələblərə cavab verməyən məqalələr qəbul edilmir. Dərc olunmuş məqaləyə görə müəllifə jurnalın bir nüsxəsinin verilməsi nəzərdə tutulur.

